RADU PREDA

Jurnal
cu
PETRE Țuțea

HUMANITAS
Bucureşti, 1992
Coperta de
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Ilustrația copertei:
Mîna Arhanghelului Mihail
lucrare de SORIN DUMITRESCU
(colecție privată, Paris)
© HUMANITAS, 1992
ISBN 973-28-0371-1

Mă întreb cum se poate explica îndrăzneala de a pune cuvîntul meu alături de cel al lui Ţuţea; atunci cînd, locuind zi şi noapte cu el, primeam zi şi noapte răspunsuri, întrebările nu au avut timp să se construiască. Atunci erau fundamentale răspunsurile, pentru că ele nu veneau atît la întrebările mele, cît la cele ale lui Ţuţea; de aici şi impresia de monolog pe care mi-o trezeau uneori. O dată cu trecerea timpului, Ţuţea a rămas în conştiinţa mea ca un răspuns — şi am simţit nevoia întrebării. Iar paginile care urmează, chiar dacă nu sînt cîteodată deloc interogative, nu reprezintă altceva decît întrebările ce au crescut în umbra unui răspuns infinit.

Sînt în trenul care mă duce spre Tîrgu-Neamţ, punct de plecare spre mînăstirile din zonă. Îi cer unui domn din compartiment o gazetă; aflu acolo un interviu cu Petre Ţuţea… Biletele la control! Mă scotocesc prin buzunare… Revin la interviu. Nu aveţi un loc şi pentru mine, maică? O bătrînă, cu un coş mare, împletit, stă în uşa compartimentului, cerîndu-ne la fiecare pe rînd, din ochi, să-i dăm pentru cîteva minute un loc ca să-şi tragă sufletul. Mă ridic şi o poftesc să şadă. Iau gazeta cu mine pe culoar. Reporter: Domnule Petre Ţuţea, aţi fost prieten cu Cioran, cu Eliade, cu Noica şi cu mulţi alţii din generaţia interbelică; puteţi să ne spuneţi în ce a constat strălucirea acestei generaţii? Petre Ţuţea: «Păi uite ce e, domnule: generaţia interbelică şi-a luat în serios calitatea de generaţie…» Adică? «şi-a luat în serios calitatea de etapă spirituală a poporului român, reuşind să problematizeze esenţial.» Nu credeţi că realizarea Marii Uniri a avut şi ea un rol hotărîtor? «Cum să nu! Păi generaţia interbelică a avut poate cea mai mare bucurie geografică şi spirituală din istoria românească… şi mai e ceva: uite, eu de exemplu, nu prea am avut chef să ies din ţară. Îmi era suficientă bucuria de a merge la Chişinău sau la Sighet fără paşaport. Cînd ieşeam din ţară, oriunde m-aş fi dus, parcă ieşeam dintr-o casă primitoare, caldă, şi intram într-un cimitir…» Eu cobor aici! Mă uit, neînţelegînd. Gazeta… A, da, vă mulţumesc!

Trenul merge agale, oprind în fiecare staţie. E ca un interviu… Gările sînt mereu curate, rezistente, din cărămidă; întrebările sînt la fel: precise, fără ezitări; răspunsurile sînt însă largi, zburdalnice. Trecem pe lîngă cimitire şi biserici. Îmi aduc aminte de ce spunea acel Petre Ţuţea. Cine o fi? Nu-mi amintesc să fi auzit vreodată de numele lui… Dealurile sînt acum împădurite. Ne apropiem de munţi. La o staţie, văd cum se schimbă locomotiva.

Trecem iarăşi pe lîngă case, curți, cimitire, biserici… Cred că aşa intră şi ideea în om: mai întîi locomotiva, pufăind şi cu zgomote nărăvaşe; vin argumentele, bizareriile — compartimentele cu doamne şi pălării; gingăşiile — copii jucîndu-se de-a baba-oarba printre banchete; şi, la urmă de tot, vine partea aceea dintr-o idee pe care nu o vei stăpîni niciodată, dar pe care trebuie să o dai mai departe, altora, care o aşteaptă: vagonul cu colete poştale…

Aşa am aflat eu de existența lui Petre Țuțea. şi mai tîrziu, cînd locuiam împreună, i-am povestit întîmplarea asta. A rîs. «Dragă Radule, mă consolez că ai auzit de mine citindu-mă. Mulți vin la mine fără să ştie nimic. Da' ştii ce greu e să-ți faci mereu prezentarea?! Dar de acum mi-o faci tu, nu?» şi chiar am încercat să o fac: prin gazete, desigur. Iar acum, încercînd poate mai mult decît o prezentare, fac lucrul acesta sperînd să semene cu un tren: pufăind, tîrînd după sine bizarerii şi gingăşii, dar avînd la urmă de tot un pachet pentru fiecare, un plus fără de care orice tren îşi pierde rațiunea umblătoare. — Printre dealuri, curți, cimitire, biserici…

6 octombrie 1990

Ţuţea a împlinit astăzi 88 de ani. Nu dă importanţă evenimentului, însă vin cîţiva tineri care încearcă să-i ofere o bucurie pe care el nu o are. Vîrsta nu-l bucură; vîrstele lumii da, însă nu a lui, care se simte din ce în ce mai depăşit de ritmurile unei vieţi pe care n-o mai poate umple cu prezenţa lui organizatoare, ci doar cu o prezenţă contemplativ-meditativă. Dar cît de mult avea să însemne această prezenţă…

— În tinereţe aţi fost director de studii în Ministerul Economiei Naţionale şi puteţi spune că aveaţi atunci o meserie. Astăzi, la 88 de ani, ce meserie credeţi că aveţi în cetatea românească? Doar nu sînteţi un pensionar…

— Dacă există o ştiinţă a naţiunii, eu sînt de meserie român!

— Rezumînd, viaţa v-a fost împărţită în două perioade distincte: una de stînga, cînd scriaţi articole înduioşătoare şi descriaţi soarta celor sărmani şi «proşti», şi una de dreapta, a năzuinţelor naţionale, cînd v-aţi apropiat şi de credinţă.

— Uite, cu proştii m-am lămurit. Eram odată cu Iancovescu, actorul. Vorbeam despre proşti. Proştii, zic, reprezintă ideea de repetiţie goală: o iau totdeauna de la început. Sînt invariabili ca orice lucru neînzestrat, nu au culoare. Dar Iancovescu îmi spune: «Proştii sînt foarte variabili. Eu am un prieten — şi de cîte ori îl întîlnesc e mult mai prost decît îl ştiam.»

— Cum aţi făcut trecerea de la ateism la credinţă?

— Nu am fost ateu ca atare, nu am avut curajul ăsta, însă există două căi: calea omului şi calea Domnului. Cea a omului e bătătorită de filozofie, ştiinţe şi tehnică. Pe calea Domnului, omul este însoţit de rugăciune. Iar eu am mers multă vreme doar pe calea omului.

— De fapt, ca primă consecinţă a acestei treceri, aţi descoperit adevărata libertate…

— Evident. Singura zonă în care acţionează libertatea absolută a lui Dumnezeu este ritualul creştin din Biserică. Acolo nu există teroare, forţă coercitivă, ci eliberare absolută a omului de legile pămîntului, cărnii şi spiritului material. Acolo, omul nu are vecin decît pe Hristos. Iisus Hristos este eternitatea care punctează istoria.

— Aţi avut momente cînd prezenţa lui Dumnezeu în viaţa dumneavoastră a fost evidentă?

— Ar fi o mare îndrăzneală să afirm prezenţa lui Dumnezeu în viaţa mea, dar şi o mare bucurie să spun că am simţit această prezenţă.

— Dacă politic trecerea de la stînga la dreapta a fost posibilă fără prea mare durere, sub aspect ideatic trecerea de la pasivism religios la credinţă cred că a avut un plus de tragedie.

— Sigur. Mi-am dat seama că singura definiţie completă a omului este dată de teologie: omul este fiinţă religioasă. Filozofia şi ştiinţele sînt ancore în calea omului. Singură credinţa este descoperitoarea căii adevărate, care este calea spre Dumnezeu. De aceea, am un mare regret: regretul de a nu fi fost teolog; regretul că nu am realizat în mine un mare teolog. În afară de teologie, se face onanie de prestigiu.

— Iniţial, aţi plecat de la convingerea că efortul cunoaşterii e un efort strict individual. Nu aveaţi, atunci, nevoia unei învecinări transcendente.

— Nu te poţi cunoaşte singur. Cunoaşterea vine numai prin revelaţie, iar aceasta vine de la Dumnezeu. Anticii intuiau un mare adevăr, cînd spuneau: zeul este creator, iar omul este imitator. Însă mitologia este preistorie. Este omul infantil, care plăsmuieşte dar e incapabil să primească.

— Credinţa e un mod pur de a gîndi?

— Întrebat fiind cum înţelege gîndirea, în formă pură sau în exemple, Nae Ionescu a răspuns: exemplele au fost lăsate de Dumnezeu pe pămînt pentru a fi sesizate senzorial şi de proşti!

— Puritatea împrumută ceva şi din frumuseţe.

— Da. Bulgakov a fost întrebat de ce îl iubeşte pe Dumnezeu. Pentru că a răspuns: «Dumnezeu este o frumuseţe creştină», a fost acuzat de erezie.

— În credinţă, care este erezia dumneavoastră?

— Erezia mea e sistemul clasic. Mai precis: aspiraţia către sistem. Cînd gîndesc un sistem, mă pun pe lista de candidaţi la parlament. De fapt, raportul dintre om şi teoria ideilor e de la subiect la absolut, deoarece ideile sînt arhetipuri, modele nepieritoare şi perfecte.

Cînd gîndesc, nu gîndesc cuvintele purtătoare de concepte, ca idei, ci gîndesc în idei. Acum, am redefinit radical sistemul. L-am încreştinat!

— Erezia ar consta deci într-un preaplin de idei…

— Da.

— Aţi trăit şi alte ispite în viaţă. Printre acestea, tensiunea dintre politic şi economic v-a preocupat multă vreme.

— Păi am fost în Ministerul Economiei Naţionale… Politicul este legat de setea de putere, iar economicul este lupta de interese. ştii cum văd eu diferenţa dintre omul politic şi cel economic? Omul politic este vulturul de sus, iar jos — negustorul, o raţă care se uită la el.

— Perioada stîngistă din tinereţe — am putea s-o trecem şi pe ea printre erezii?

— ştiu eu? În vremea mea circula o vorbă: dacă cineva pînă la treizeci de ani nu e democrat şi de stînga, nu are inimă; dacă peste treizeci de ani nu e conservator şi de dreapta, e tîmpit!

— Cum vă apare imaginea lumii de astăzi, la 88 de ani?

— Eh… Societatea noastră de astăzi este, evident, un turn al lui Babel. Oamenii trăiesc în turnul lui Babel pentru că sînt oameni. Omenescul nu e firesc. El reprezintă o mutaţie biologică, urmare a căderii în păcat. şi cu toate acestea, creştin vorbind, între Kant şi Adam nu e nici o deosebire… De! E regretabil că timpul trece. Eficacitatea timpului doare. Cînd simţi că timpul e eficace, te ia măiculiţa dracului! Simt un vid interior. Cred că sînt pierdut. Drama este că acum mă simt numai om… Pînă acum am pendulat, ideatic, între supraom şi neom.

—Drama de a fi om e de fapt drama de a urma cursul vieţuirii acestuia, care culminează în moarte…

— Nu mă tem de moarte. Mă tem de însingurare. Eu, care am fost prezent la toate tragediile şi victoriile acestei ţări, mă simt ca un par în mijlocul furtunii. Singura nădejde este că, om cum sînt, Dumnezeu mă iubeşte şi aşa…

*

Vreme de mai mult de o lună, dialogul nostru a fost întrerupt; Ţuţea s-a internat la Spitalul de Geriatrie nr. 1, iar eu la Spitalul Cantacuzino, pentru operaţie de apendicită.

Începutul învățăturii prin învecinare s-a petrecut în vara anului ’90, cînd, mergînd cu un prieten la Țuțea, am avut un foarte lung dialog. Revenind peste aproape două luni, Țuțea mi-a propus să locuim împreună, pentru a ne îndogăți şi pentru a ne fi de ajutor unul altuia. Nu ştiu cît din ajutorul de care avea nevoie Țuțea am putut să-i dau eu, dar sînt convins că el mi-a dat un ajutor de nesperat, punîndu-mă, printr-o subtilă pedagogie, în învecinare cu marile probleme la care căutam, fără să ştiu, răspuns.

Stînd împreună jumătate de an, zi de zi, am cunoscut zeci de oameni şi am văzut cum Țuțea trecea în revistă acea umanitate peregrină cu calmul şi bucuria cu care părintele îşi numără copiii. Se perindau nenumărate întrebări, disperări sau comodități, însă nici o întrebare nu a fost luată ca atare, nici o disperare nu a fost sporită şi nici o comoditate încurajată. Pus în fața unei varietăți năucitoare, Țuțea găsea repede un limbaj care, general, învățător, consolator, pătrundea dincolo de interogații, de zbateri sau linişti.

Fără un program fix, haotică în aparență, viața cu Țuțea era o permanentă aşteptare. Abia pleca cineva şi aştepta pe altcineva; pe altcineva, pentru că mai avea ceva de adăugat, de spus în plus, întru o şi mai mare întărire. Iar cînd acel «altcineva» nu mai venea, gîndul lui se întorcea asupra mea şi făcea completările arzătoare. Iată de ce paginile de față sînt rodul unei neveniri, al unei aşteptări îndelungi. Între o oră şi alta, timpul s-a scurs lăsînd, în aşteptarea veciei, mărturia istoriei la care a fost martor.

16 decembrie 1990

O zi calmă. Ne-am trezit foarte de dimineață. Țuțea are o mare poftă de vorbă, de iscodire şi de aflare; îmi cere amănunte din viața mea, pînă cînd l-am cunoscut pe el: ce cărți am citit, ce personalități m-au marcat, ce posibile modele cred că sînt demne de-a fi urmate. Îmi spune că el, în tinerețe, s-a căznit să înțeleagă procesul cognitiv al omului, că era uimit de paralelismul dintre gînd şi gînditor, dintre spiritual şi material. În tinerețe credea mult în puterea lui de a crea lucruri noi, originale.

— Omul gîndeşte predicativ sau, mai precis, propoziţional şi sistemic. Cînd este autonom, nu pune nici pe afirmațiile, nici pe negațiile lui pecetea originalității. Am spus odată că originali sînt numai idioții, că nu seamănă cu nimeni. Ceea ce se crede de obicei despre originalitate ține de sfera afirmațiilor constatator-utile. De altfel, adevărul este transuman şi transnatural, adică transcendent în esență: Dumnezeu.

— În filozofie Dumnezeu este o idee sau un concept?

— Ca noțiune metafizică este mai apropiat de idee. Ideea e o imagine ideală care prin natura ei reală se deosebeşte de concept, care e formal, apropiindu-se nițel de divin. De obicei se confundă ideea cu conceptul. Ideea e metafizică, în timp ce conceptul e logic. Ideea e conceptul gîndit real, adică metafizic. Conceptul e formal, logic. Ideea e sediul realului. De altfel, Ideea platonică este o intuiție a realului, în timp ce conceptul exprimă o sumă de lucruri prin similitudini şi utilitate.

— Putem deci defini metafizica…

— Putem defini metafizica: este ştiința realului.

— ştiință a realului intuit, metafizica nu are totuşi acces la realitatea mistică.

— Evident. Salvarea e de natură religioasă, iar nu logică. Niciodată un concept nu e exhaustiv, deoarece necomplet este şi obiectul exprimat. Metafizica e inutilă în fața morții. Doar mistica e valabilă, şi din nefericire nu am realizat în mine un mare mistic… Metafizica e o speculație autonom umană şi de aceea sensurile dobîndite prin speculație metafizică țin de individuație.

— Individuația, în plan religios, devine însingurare, asceză.

— Cînd vezi cirezile de imbecili, devine suportabilă însingurarea. Eu am însă un spirit de cireadă sinistru… Asta e doar o izmeneală stilistică… Sînt de o sociabilitate grețoasă. Inteligența nu justifică lucrul acesta. Nu am vocație de anahoret.

— Sînteți un autor fără cărți, dar cu auditori; de aceea, opera dumneavoastră e una vorbită, colectiv apărută şi colectiv păstrată. Nu ştiu cine spunea că dumneavoastră gîndiți pe măsură ce vorbiți. Astfel s-ar explica sociabilitatea extremă pe care o practicați.

— E adevărat. Nu am scris nici o carte. Cîteva încercări. Rare sînt cărțile celebre… De obicei sînt cimitire de idei, iar eu am fost prea lucid ca să fiu scriitor.

— În epocă n-ați fost totuşi prea lucid… Mă gîndesc, iarăşi, la ciudata perioadă de stînga.

— Ce să-i fac! Eram în tinerețe de stînga din generozitate. Confundam comunismul cu comunitarismul.

— Ați început să vă apropiați de creştinism chiar în perioada de stînga?

— Visam o republică religioasă, ceea ce e o absurditate. Religia e legată de aceste două mari principii: Principiul monarhiei şi Principiul ierarhiei. Călcate acestea, se realizează spiritul de cireadă umană. Eu raportez religia şi la cantitatea de ordine etico-socială posibilă prin prezența ei… E adevărat: eram oleacă agitat în tinerețe. N-am putut suporta mizeria umană. Poziția mea la stînga a avut numai un caracter pamfletar, nu şi teoretic. Mi-a plăcut ce mi-a zis Cioran, la cafenea, cînd eram neliniştit. Zic: ce facem, mă Emile, cu nefericiții lumii? Zice: să nu confiscăm atributele lui Dumnezeu; să-i lăsăm în grija Lui!

— Aveați uneori idei «revoluționare»? Gîndeați că e posibilă o rezolvare a mizeriei sociale prin revoluție?

— Revoluția e o înaintare pe loc. Nimic nu mai poate fi inventat după facerea lumii; doar dacă te situezi în afara ei şi creezi o lume nouă. Ce de timp a pierdut generația mea cu ideea de revoluție, cînd de fapt revoluția nu adaugă nimic Ideilor lui Platon! Orice revoluționar e ridicol. Vorba-ceea: «Mereu răsare-acelaşi soare, mereu trăiesc aceiaşi proşti.»

— Vă simțiți ataşat de generația dumneavoastră…

— În generația mea, Noica a fost considerat interesant, dar nu şi inteligent. Ca şi Eliade. ştii cine a fost inteligent în generația mea? Cioran. Este un om extrem de inteligent, aproape vicios. Nu e un înțelept, ci un disperat. Disperat, el este, în esență, anticreştin… Însă despre Nae Ionescu se spunea că scuipă inteligență! Două mari personalități din epocă s-au detestat: Nae Ionescu şi Blaga. Zicea Nae: e unul, Blaga!… Eliade era un vorbitor bun. ținea cursuri la catedra lui Nae Ionescu. Cu Eliade am vorbit totdeauna împreună şi ne-am înțeles separat. El a lansat un lucru ofensator pentru mine: geniul oralității!

— Dar locul dumneavoastră în epocă…

— Am o legendă, dar legenda mea nu acoperă ideea de statuie. Nu sînt candidat la rangul de mare personalitate.

— şi din cauza asta sînteți neconsolat…

— Nu. Sînt neconsolat pentru că sînt bătrîn, că mă aşteaptă moartea şi că nu am mormînt. Moartea e necesară, dar insuportabilă. Nimeni nu a murit consolat deplin. Nu mă consolează ideea că voi muri. Sînt agățat de viață cu ultimele gheare… Nu-i cred pe cei ce spun că mor consolați şi solemni. Doar sfinții sînt capabili de aşa ceva… Nu e un fleac încercarea morții. Aş vrea să trăiesc două sute de ani. E cam nereligioasă această dorința şi această zbatere, dar nu pot face pe viteazul. Ei, mare brînză n-aş face dacă aş mai trăi o sută de ani, dar nici puțin lucru n-ar fi… De la o vîrstă, fiecare zi în plus e un cadou.

Continuăm dialogul despre consolare şi moarte. La un moment dat, izbucneşte: «Hristoase, nu mă lăsa!» Ochii i se aprind de o durere ce nu vrea să-şi trădeze cauzele. Se uită la mine cu melancolie şi adoarme. Noaptea, în timp ce citeam, îl aud vorbind în somn: «Părinte, de unde ştiți că am prelucrat în temniță credința?»

Spre dimineață, mă trezeşte să-mi spună «un lucru foarte important — deoarece nu cred, Radule, să fie vorba în cazul meu de o operă; să nu te superi, dar eu cred că opera mea e mai degrabă aici, în locul şi timpul vorbirii noastre». Sînteți un imediat! «Oarecum, însă să ştii că mi-e groază de o posteritate pur legendară.» Chiar şi în forma ei filozofică şi mărturisitoare, legenda vi se pare o monstruozitate? «Chiar şi aşa…» Dar sfinții fără operă, şi unii chiar fără ucenici? «Ei, aia este o legendă mistică de care eu, cît m-aş chinui, nu voi beneficia.» Începe să se lumineze în cameră. Cîteva vrăbii se aşază pe pervaz. Se uită la mine puțin năucit de lumină. «Mă preocupă ideea asta, nu ştiu de ce.» Care idee? «Ideea

„operei“ mele.» De ce? «Pentru că om de stat nu am fost, profesor nu am fost, martir nu am fost, scriitor nu am fost, da’ atunci — ce sînt?» Un mărturisitor, un pedagog. «Crezi?» Aveți mulți «elevi», «studenți». Acoperiți un întreg ciclu de formare… Vorbim multă vreme, pînă aproape de prînz, despre rostul lui în lumea aceasta şi, drept concluzie — «nu cred că sînt singurul parazit ce creşte în cutele societății, nu?» Îl contrazic: nu sînteți deloc aşa ceva. «Dar atunci?» Sînteți, fie că vă place, fie că nu vă place, un fenomen, ceva luat ca atare. Nu vi s-au descoperit încă legile de funcționare, structura etc. Oricum, aveți un statut care nu e nici înalt şi nici jos, ci în curs de stabilire. «Păi, sînt şi dificil de fixat!» Rîde.

21 decembrie 1990

A venit părintele Voicescu. L-a spovedit şi l-a împărtăşit pe Ţuţea. După aceea multă vreme a stat tăcut, rugîndu-se sau gîndindu-se, tăcerea fiind la el de o subtilă ambiguitate. Am crezut că a adormit, cînd deodată a început să-mi vorbească despre anii de temniţă.

— Eram bolnav, în temniţă, şi aveam febră. Am strigat: mă doare capul. Zice gardianul: şi pe mine mă doare… Ce am păţit eu în viaţa asta a mea! Pentru că am ţinut la poporul acesta… Am făcut treisprezece ani de închisoare. Cînd m-au pus în libertate, nu am văzut niciodată un cîmp mai glorios. Am avut brusc conştiinţa spaţiului. Era o minune a lui Dumnezeu… Mi-a plăcut în liceu mai mult geometria. Sînt foarte încorporat în spaţiu, fiindcă sînt religios. O religie pur temporală e cu neputinţă. Templul e spaţiul sacru. şi vecinătăţile devin sacre în prezenţa lui… Nu am crezut că voi fi pus în libertate. Aveam doar o hăinuţă de puşcăriaş. Ne dădeau o zeamă chioară şi mămăligă friptă. M-au bătut… M-au arestat acasă. Nici nu ţin minte anul… Cînd m-au anchetat, am leşinat din bătaie. Iacătă că n-am murit! Am stat la Interne trei ani. Am fost dus după aceea la Jilava, la Ocnele Mari şi pe urmă la Aiud. Eu mă mir cum mai sînt aici. De multe ori îmi doream să mor. Am avut mereu laşitatea de a nu avea curajul să mă sinucid. Din motive religioase… Sinuciderea e ofensă adusă Duhului Sfînt. Treisprezece ani!… Am vorbit odată într-o sală de puşcărie, terminînd cu cuvintele: ni s-a făcut onoarea de a muri pentru poporul român. Eram mai tînăr. Acum mă simt arestat şi aici… Am stat în fort la Jilava şi ţineam conferinţe. M-au izolat într-o cameră, iarna, cu geamurile deschise. Am fost adus în celulă abia cînd îmi dăduse sîngele pe nas, de frig. M-au frecţionat băieţii şi m-am încălzit. La un moment dat, în frigul ăla, doream atîta să mor… Sînt stări umane cînd dorinţa de moarte e o necesitate. E un mare paradox: cum să scapi în şi prin moarte?… Nu pot să povestesc tot ce am suferit pentru că nu pot să ofensez poporul român spunîndu-i că în mijlocul lui s-au petrecut asemenea monstruozităţi.

— Anii de temniţă v-au definit, într-un fel.

— Păi definiția mea este: Petre Țuțea, românul! Am apărat interesele României în mod eroic, nu diplomatic. S-a afirmat despre mine doar atît: vîrf de generație. Ca şi cum aş fi un vîrf de deal!

— Mai aveți vreo curiozitate politică?

— Vreau să mai trăiesc pentru a vedea dacă poporul român mai este, în sensul lui a fi în fire. Nu pot să-l ajut cu nimic, dar această curiozitate mă stăpîneşte. Vreau să văd ce se întîmplă cu haimanalele astea de comunişti şi cu zevzecii ăştia de atei!

— Se proiectează o unire a tuturor forțelor de opoziție.

— Unirea tuturor forțelor sociale la un moment dat, care să înlocuiască ideea de dominantă ordonatoare, e greu de identificat în istoria publică. Mereu a existat o forță dominant-ordonatoare. În jocul politic dintotdeauna, forțele politice cuceritoare au promis în opoziție tot şi au făcut la putere ce au putut.

— şi dumneavoastră ați aspirat la conducere.

— Toată viața am dorit să ajung în clanul conducător, pentru a face oamenilor binele cu carul… Am proiectat forme de rînduire socială. Uite, în republica lui Cicero poate trăi oricine. În a lui Platon, mai mult el. Că oamenii pot trăi şi în state anapoda, vezi Uniunea Sovietică… Pînă acum, în Europa geniul politic nu l-au avut decît latinii, şi geniul filozofic grecii, iar germanii au fost copişti zeloşi. Platon, făcîndu-şi sieşi republică, a arătat că a avut numai geniul filozofic, iar nu şi politic. Dovadă că drept grecesc nu există, în timp ce dreptul roman e o perfecțiune a ordinii.

— Politic, şi numai politic, vă puteți declara înfrînt.

— Da. Acum mă simt pustiu. Vorba lui Arghezi: «Tare sînt singur, Doamne, şi pieziş!»… Totuşi, nu ştiu de ce am atîta sete de viață cînd nu mai pot aştepta nimic semnificativ. Nu actualizez în nici un chip bătrînețea. Nu e necesarmente o legătură automată între bătrînețe şi moarte. Nu ştiu ce personaj dostoievskian moare în fiecare zi. A trăi murind… Am o mare poftă de viață, Radule, şi nici un semn de îmbătrînire. Poate să fie o iluzie, dar nici aşa nu e rău.

— Un donquijotism, o luare de la capăt?

— Oarecum. Don Quijote luptă cu ridicolul. Dacă e genial purtată, merită să se întîmple această luptă. Don Quijote e un simbol, iar nu un om ridicol. Dostoievski spunea despre romanul lui Cervantes că e cea mai tristă carte pe care a citit-o.

— Aveți, cred, conştiința unei posterități, a faptului că nu o să rămîneți doar ca un nume ci, mai ales, ca o idee, ca o realitate consolatoare pentru cei ce vor veni.

— ştiu şi eu? Mare brînză nu rămîne după mine. M-am fîțîit aşa, un pic, în epocă… Eu nu îmi supraviețuiesc. Ca să rămîi în epocă trebuie să fii genial, or eu am fost numai inteligent. Geniul e relief, noutate, invenție, creare de epocă şi stil. Nu e neapărat un înțelept, ci un suprainteligent. Geniile sînt originale, în măsura în care originalitatea e posibilă. În fond, maxima mea a fost aceasta: Dumnezeu este creator, iar omul imitator. Prin încercarea de a imita mereu Divinitatea, prin proximitatea față de divin, geniul e mai apropiat de cer, dar nu în măsura în care e apropiat sfîntul.

— Nerealizarea «laică» ar putea fi un semn al realizării spirituale, religioase.

— Nu am virtuți religioase. Am fost prea multă vreme raționalist. Mi-a jucat o festă inteligența. Cîteodată regret că nu am fost un prost. Dacă eram un prost, acum eram liniştit! Dar nu sînt nici înțelept. Înțelepciunea înseamnă însingurare, iar eu nu pot trăi în însingurare. Probabil că sînt imperfect. Sînt de o sociabilitate dezgustătoare! Am avut mereu admirație față de pustnici, pe care i-am considerat personalități absolute. Acum, singurul sentiment constant e al nimicniciei mele. Înaintez într-o degradare fizică, dar conştiința morală sper să nu mă părăsească niciodată. Consider trupul ca templu al sufletului. Creştinismul sacralizează substanța individuală. Nu mă pot consola cu ideea de neant postexistențial… Dar, dacă nemurirea e numai sufletească, asta ne apropie de umbrele antice. Creştinul crede în nemurirea integrală, deosebindu-se de păgîni… Nu mi-e teamă de moarte deloc. Am o singură nelinişte: să nu mor necreştineşte şi să nu ajung într-o sală de disecție. Sînt confiscat integral de religia creştină, pe care o situez deasupra oricărui sistem filozofic. E cea mai consolatoare religie din istorie şi nu pot contesta că Hristos este fiul lui Dumnezeu.

Zilele acestea au fost foarte mulți tineri pe la Țuțea. Cîțiva prieteni, pe care i-am îmboldit să vină, au adus cu ei fructe. Țuțea s-a bucurat şi a afirmat, cu alint, că el se simte cel mai iubit bătrîn din Bucureşti…

Îi povestesc: nu ştiu cînd am început să citesc sau cînd am început să scriu; m-am trezit într-o zi că ştiu să citesc iar în altă zi că ştiu să scriu. Nu-mi aduc aminte de lecţii… Pentru a învăța, nu trebuie să te pregăteşti ca atare; se întîmplă că, dintr-un punct oarecare, niciodată prea sus şi niciodată prea jos, niciodată prea devreme şi niciodată prea tîrziu, începi să mergi pe drum. Ca o fatalitate. Intrăm în învățătură deoarece «aşa ne este scris» şi, dacă ne este scris, atunci firește trebuie să citim cu luare-aminte ceea ce ne-a fost destinat. E, în altă lectură, asumarea pildei talanților, care, atîția fiind la număr şi avîndu-i la dispoziție, trebuie să-i folosim, pentru că nefolosiți dispar.

Mulți vin la Țuțea fără nici o pregătire anume şi mulți pleacă avînd un plus care numai din asumarea unei fatalități poate ieşi. Multora, în închisoare sau pe stradă, Țuțea le-a apărut ca o fatalitate izbăvitoare. În celulă, Țuțea venea şi le vorbea, făcîndu-i pe cei din jur să mute centrul de greutate de pe o existență pe alta — mai înaltă şi mai durabilă. În chilia lui de lîngă Cişmigiu, tinerii veneau neştiind la cine vin. Nu bănuiau cît de plină poate fi o întîlnire cu Țuțea… Veneau — şi, cuprinşi de vîrtejul ideilor şi consolărilor, închideau ochii şi intrau în lumea pe care n-ar fi intuit-o după semnele bătrîneții, ale sărăciei sau ale mizeriei. Cine pleca de la Țuțea pleca victorios, ca după o izbîndă cucerită fără intenția de a lupta, ci numai din inerția existenței care, în derularea ei, a avut un moment cînd ți-a trecut prin minte să mergi la Țuțea: şi ai mers…

10 ianuarie 1991

Ţuţea a revenit la ideea pe care am discutat-o şi altă dată: aceea a modelului şi a generaţiei. Mi-am mărturisit teama că generaţia noastră nu-şi conştientizează existenţa ca atare; nu profită de faptul că reprezintă un segment biologic şi spiritual care poate lăsa urme benefice. Comunismul a reuşit să ne inducă într-un soi de curgere în care timpul personal nu mai are curajul unei manifestări modelatoare. Ţuţea crede că acesta poate fi şi un defect al lipsei de izvoare.

— Nu am sentimentul bătrîneţii.

— Ce aţi face de-acum înainte?

— Aş da sfaturi.

— Un învăţător…

— …Mişcînd inteligenţele tinere, întîlnite de mine, în jocul dintre just şi injust, dintre teologie şi filozofie. Înainte eram obsedat de ideea rămînerii a ceva după mine. Acum mă mai interesează ce rămîne după mine ca zăpada de anul trecut. Sînt preocupat în prezent de jocul dintre cele două lumi, joc în care aş vrea să antrenez pe toţi cei care vin la mine, deoarece sediul nemuririi e teologic, nu filozofic. Numai teologia consolează. Filozofia instruieşte. În orice caz, de la mine nu moşteneşti nimic neconsolator. N-am făcut risipă de erudiţie decît cu ăi de fac pe deştepţii! Cu tine şi cu cei asemeni ţie m-am străduit să dialoghez esenţial.

— Pot spune că am favoarea esenţei?

— Desigur. Moartea mă determină să fiu esenţial. M-a impresionat foarte mult sunetul pămîntului căzînd pe coşciugul lui Nae Ionescu…

— Vă îndreptaţi spre sediul înţelepciunii.

— Nici cultură, nici inteligenţă… Înţelepciunea e singura formă de consolare peste optzeci de ani. Simt nevoia unei vecinătăţi pe silueta sufletului meu şi mă bucur că ne împăcăm bine noi amîndoi, dragă Radule. Eşti delicat sufleteşte şi am nevoie de asemenea delicateţe. Trebuie să mă înţelegi şi să nu te superi că te preţuiesc întîi de toate sufleteşte.

M-am săturat de intelectuali… Cîteodată — ştii de ce-mi este teamă? Să nu mor de melancolie, ca maimuțoiul lui Andreev!

— Vă plac mai mult ritmurile decît linearul…

— Eu am rămas la nivelul melodiei. Armonia o gust din snobism. Într-un sistem eu caut melodia, aşa cum într-un dialog caut căldura sufletească.

— Vă văd uneori tresărind la auzul unor sunete.

— Uite!… Gînguritul porumbelului, care se-aude pînă aici, îmi aduce aminte de celula mea de la închisoare, cînd îl auzeam şi-mi sporea melancolia. Eram invidios pe libertatea lui. Sau, cînd aud voci de copii, îmi amintesc de moarte…. Îmi dau sentimentul morții. Atunci îmi dau seama de iluzoria existență umană.

— Tristeți… Poate de unde ați dorit să fiți diriguitor social şi nu ați ajuns să vă împliniți această menire.

— Nu numai din cauza asta. E adevărat că am vrut să fiu legiuitor. Dar am ajuns puşcăriaş. Am refuzat să mănînc căcat. Aş fi avut în biografia mea o mare lipsă: lipsa de a avea dreptul de-a fi salutat.

— Totuşi, cum se poate întemeia un curent de generație?

— Apare un cap — sau poate mai multe deodată, care sînt ancorate în acelaşi ideal. şi dacă idealul este strălucit reprezentat, devine formă modelatoare pentru cei care-l urmează. Trebuie să acceptați ideea de oameni-model.

— De apostoli…

— Nu chiar. Ar fi mult spus. Modelele se topesc în generații. Apostolii se topesc în absolut. Cei care devin modele pentru cetate sînt hotărîtori, adică creatori de curente. Nu ştiu, dar în generația ta lipsesc figurile reprezentative.

— Oameni cu idei avem, dar nici unul nu e dispus să-şi asume conducerea.

— Oricum, generația de astăzi e mohorîtă. Da’ au fost figuri creatoare de epocă la noi, la români…

— Ne dați voie să vă considerăm o figură dinamizantă şi călăuzitoare pentru generația noastră?

— Din lipsă de altcineva. Eu pot afirma, fără orgoliu, că sînt doar un bătrîn inteligent… ştii care e sensul morţii unui om excepţional? Încurajează morţii obişnuiţi: dacă a murit ăsta, pot să mor şi eu!

¥ncercînd să refac traseul pedagogiei lui Ţuţea cu lumea în general şi cu mine în special, am ajuns la convingerea că această pedagogie — a învăţăturii prin învecinare — e una de tip ţărănesc; e ca şi cînd Ţuţea ar fi bătrînul satului, înţeleptul, descoperitorul de apă, sfîntul sau «moşul» locului, necunoscut o vreme, dar care, aflat fiind, începe să aibă vizitatori. Timizi la început sau, dimpotrivă, îndrăzneţi şi neîncrezători, aceşti vizitatori cu timpul se transformă în prieteni, în ucenici. Îşi fac colibe în curtea lui, îl îngrijesc şi îi cultivă pămîntul, primind în schimb alte roade decît cele ale muncii: roadele smereniei întrebătoare şi ascultătoare.

Privesc aceste dialoguri ca fiind mai mult decît o succesiune de întrebări şi răspunsuri; le privesc ca pe o întrebare şi un răspuns care, într-o iconomie spirituală, descriu de fapt un dialog între vîrstele lumii. Întrebarea — tînără, inteligentă, isteaţă, mobilă — îşi asumă din slăbiciunile şi imperfecţiile biologice ale răspunsului, în vreme ce răspunsul, bătrîn, aşezat, înţelept, cu alte ritmuri, esenţial, laconic, îşi asumă infantilismul şi ambiguitatea întrebării. E o strîngere în braţe, cînd şi unul şi altul stau cu ochii închişi, nemaiştiind de celălalt, ci regăsindu-se şi îmbrăţişîndu-se pe sine.

Întîlnindu-l pe Ţuţea te întîlneşti înainte de toate pe tine. Pe Ţuţea este, de altfel, şi foarte greu să-l cunoşti; poate că nu ţi-ar folosi la nimic o cunoaştere mai adîncă. Ţuţea te face să te întorci asupră-ţi, pentru a te descoperi. Mulţi prieteni care au venit la Ţuţea mi-au mărturisit senzaţia de autocritică pe care au simţit-o după ce s-au despărţit de el.

Putem vorbi despre o tradiţie mărturisitoare şi învăţătoare în spiritualitatea românească. Venea un călugăr, plecat la Athos pentru îmbunătăţire, şi întemeia un schit. Se ducea vestea, şi oamenii începeau să calce locurile acelea, pînă atunci pustii. Dintre cei care vin şi pleacă, unii vor să rămînă de tot; se formează obştea. Domnitorul aude de monahii aceia şi le face o danie de ctitorie: se ridică ziduri şi chilii; se face o biserică mare; aşa apare mînăstirea. În istoria ei duhovnicească, mînăstirea începe să numere şi alţi mari oameni bineplăcuţi lui Dumnezeu. Obştea se înmulţeşte şi, cum fiecare călugăr trebuie să aibă chilia lui, o parte din obşte, sub un conducător, pleacă într-o pustietate vecină, unde ridică o nouă

mînăstire. Dintre călugări se aleg cei care au meşteşug la icoane; aceştia îşi fac ucenici. Dintre călugări se aleg cei care au pricepere la cărţi şi la condei; îşi fac şi aceştia ucenici. Dintre călugări se aleg cei care au darul de a vindeca; aceştia îşi fac şi ei ucenici… Apar, astfel, primele forme organizate de învățătură. şi cum învățau? Învecinîndu-se — după modelul Schimbării la Față: «Petru a zis către Iisus: Învățătorule, bine este ca noi să fim aici şi să facem trei colibe: una ție, una lui Moise şi una lui Ilie…» Chilia duhovnicului e prima catedră. Mînăstirea se ridică în jurul chiliei duhovnicului şi orice lucru capătă un alt punct de referință. Raportul universal este cel de duhovnic–ucenic; relația cu cerul este tot o relație filială, şi tot aşa relația cu statul sau cu credincioşii. Iar această relație atrage după sine nevoia unei învecinări: «să facem trei colibe…» Ucenicul devine martor al existenței duhovnicului, iar învecinarea se transformă în învățătură. Mai întîi e sfat, dojană, certare, orientare, după care se ajunge la forme teoretice şi mistice. Duhovnicul îi împărtăşeşte ucenicului viziunile, preocupările; îl problematizează. Dar, în tot acest traseu pedagogic, niciodată duhovnicul nu face apel la ideile lui proprii, la «opera» lui, ci la Tradiție, care îl transcende. Testamentar, fără rest sau gratuități, discursul învățătoresc al duhovnicului se transformă, treptat, în şcoala exegezei biblice şi patristice, iar mult mai tîrziu, o dată cu intrarea în alte vîrste ale trupului şi sufletului, această şcoală devine şcoala rugăciunii exclusive. Ca rugăciunea lui Iisus, de exemplu.

Modelul învățătoresc al învecinării a trecut şi în cultură, în formele profane ale educației. Începem să avem curente şi şcoli, mentori, corifei: generația junimistă, generația năistă (a lui Nae Ionescu), generația interbelică (Noica, Eliade, Cioran, Țuțea). În comunism, modelul se ascunde, firav, în manifestări de grupuri mici. Noica însă afirmă deschis necesitatea modelului paideic, iar de aici toată acea emulație paradoxală din anii ’70–’80. După decembrie 1989, modelul a încetat să mai funcționeze ca autoritate valorică; s-a produs o substituire a esteticului cu eticul, a gînditului cu făcutul, a autohtonului cu universalismul, a credinței cu convingerea. — Nişte erori care s-au ținut lanț şi care au reuşit să lege şi să oprească orice aspirație către un model autentic. Pentru prima dată la noi apare ideea de «personalitate a zilei» sau, ironic, stea a zilei: un personaj care nu are limite în manifestare şi care îşi impune, în mod efemer, stilul… Punerea în curgere a «modelelor»

a însemnat distrugerea minimei raportări la Model, care se caracterizează, înainte de orice, prin constanță şi neconjunctural.

Apariția lui Petre Țuțea a îmbrăcat, în aparență, toate formele nemodelului. Conjunctural, mediatizat, vorbăreț, fără «operă», labil politic, mişcîndu-se între dreapta şi liberalism, vulgar uneori, deranjant prin insistența criticii comunismului, prieten cu oameni celebri, declarat geniu fără să se cunoască motivele etc.; peste toate acestea, vine tîlcul lui Avva Antonie: «Va veni vremea ca oamenii să înnebunească, şi cînd vor vedea pe cineva că nu înnebuneşte se vor scula asupra lui, zicîndu-i că el este nebun, pentru că nu este asemenea lor.» În mijlocul atîtor «modele» şi «personalități ale zilei», modelul real nu avea cum să se manifeste decît ca nemodel…

Smerit, cu verbul încins de datoria de-a spune ceea ce lumina interioară şi dragostea lui Dumnezeu i-au descoperit, uzînd de o gramatică pe care numai marii convertiți deveniți apologeți o pot avea, senin, rîzînd în fața existenței ce şi-a arătat sensul nemuritor, blînd şi puternic în învecinarea lui cu oamenii şi cu cerul, Țuțea e un necontenit îndemn la învățătură. Agale, linie cu linie, termen cu termen, concept după concept, adevăr revelat după adevăr revelat, el ne duce în zona ultimă, a adormirii într-o parte, cînd omul, spiritualizîndu-se, adoarme pentru lumea de aici şi se trezeşte pentru cea de dincolo, întorcîndu-se apoi cu un elan colonizator şi luminător ce poate să surprindă pe insomniacii, lucizii şi gravii lumii acesteia şi numai ai acesteia.

Nu cunosc, deocamdată, decît o mică parte din textele lui Țuțea. Nu am descoperit nimic surprinzător, cu toate că, în esență, cuprind aceleaşi lucruri ca şi dialogurile cu el. Am presimțirea — dacă în lumea spiritului presimțirea poate fi un punct de plecare — că nu opera, pe care nici n-a visat-o, va face din Țuțea un model, ci mai degrabă, dacă nu chiar exclusiv, oralitatea. Personalitate mărturisitoare, Țuțea are în oralitate forma cea mai adecvată de predicare; dar oralitatea nu înseamnă pur şi simplu vorbire — ci, prin rigorile şi legile de care ascultă, se constituie totuşi într-o operă; un alt fel de operă, dar, în cele din urmă, o operă. şi în cazul acesta, care putea fi secretul farmecului unei asemenea opere orale? În primul rînd, Țuțea declama şi construia ideea enunțată. Avea un discurs ce descria cu precizie imaginea, materializată aproape, a unui turn de cetate: începea cu o punere în cadru, în peisajul căruia se ridica turnul; enumerînd definițiile date de alții, tratatele şi

autorii în chestiune, reuşea să formeze o ambianţă din care se putea lansa analiza mai departe; cu o gestică sigură, de meşter, ridica dintr-o mişcare turnul afirmaţiei abrupte, fără tatonări sau opriri. La nedumerirea celor de faţă, aducea contraforţii argumentelor, făcînd afirmaţia iniţială încă mai incitantă — cu cît era, acum, şi documentată. Urmau suavele înfloriturі, zîmbete, ferestre în ogivă cu fierărie frumos lucrată, poante, întîmplări, exemple… Cineva aduce o completare care seamănă cu o obiecţie; supărat oarecum, urcă rapid în vîrful turnului, reenumerînd, pe trepte, argumentele. Ajuns sus, îl întreabă pe respectivul dacă mai are ceva de obiectat: desigur! — închis în sine, vrînd parcă să spună că le arată el turbulenţilor, îşi aranjează crenelurile, calculează deschizăturile, poziţionează tunurile şi aşteaptă. Obiecţia rămîne; toţi aşteaptă explozia. Dar el coboară agale, rîzînd; îl ia de mînă pe contrariat şi cu o privire ghiduşă, dar fermă, îi arată din nou care sînt argumentele; adaugă nu alte argumente, nu! — ci noi afirmaţii, şi mai năucitoare…. Cînd, într-un sfîrşit, opozantul se declară înfrînt, îi ia pe toţi cei de faţă şi, pedagogic, cu un aer uşor plictisit, le arată dintr-o altă perspectivă a peisajului baza turnului. Le povesteşte cît de greu a adunat tot ce se vede acolo, jos, în neştiuta temelie. Uimirea şi bucuria cresc. Urcînd într-un tîrziu treptele turnului, cei de jos îl văd apărînd cînd la o fereastră cînd la alta, pe măsură ce urcă; prezenţa lui suitoare devine parcă un argument, prea vast spre a se arăta în întregime, dintr-o dată…

Alteori, cînd durerea gîndului venea din durerea trupului, discursul lui Ţuţea era o infinită psalmodiere. Cuvintele curgeau fără ţinta de a se aduna într-un loc, veneau spre celălalt ca un dar nelimitat. Gesturile erau calde, mai puţine grăbite, iar chipul completa, prin riduri şi ochi, punctuaţia frazei. Turnul, de data aceasta, nu se termina cu platforma de tunuri polemică, bătăioasă, ci culmina cu o cruce, vădit ridicată pentru a şti oricine că acolo nimeni nu vrea să lupte cu nimeni, că acolo, la urma urmelor, nu e decît un «bătrîn inteligent» care ar dori, cu bucurie şi teamă, să simtă prezenţa lui Dumnezeu. Acest fel de discurs culmina cu amintiri din vremea copilăriei sau cu lungi meditaţii asupra neîmplinirii şi morţii, toate topite într-un nesfîrşit dialog în care întrebarea cerea răspunsului îngăduinţa de a deranja — iar răspunsul cerea întrebării îngăduinţa de a fi iertat dacă nu este la aceeaşi temperatură şi în aceeaşi ardere.

Prin cele două feluri de discurs Ţuţea reeditează în mod salvator modelul monahal, al învăţăturii prin învecinare, reinstaurînd, prin dialog, raportul de duhovnic–ucenic care ar trebui să funcţioneze în orice întîlnire umană ce nu vrea să dea obol gratuităţii. Ţuţea ne-a reobişnuit, în spaţiul cultural, cu premisele teologale, refăcînd traseul iniţial, reintegrator în origini, al culturii spre cult. Discursul lui e unul creştin-mărturisitor, tinzînd către delimitarea între omul ca fiinţă ce apare şi dispare fără sens şi omul ca fiinţă religioasă, făcută după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu. Recuperator, discursul lui Ţuţea jalonează drumul omului contemporan către opţiunea spirituală finală.

14 ianuarie 1991

Am avut astăzi o discuție teologică lungă. Multe nedumeriri ale tinereții lui, Țuțea mi-a mărturisit că nu le regăseşte în tinerețea mea. Sînt de altă natură, poate, şi mai periculoase, am obiectat eu. «Cine ştie?…» Ne-am plimbat de-a lungul întregii biblioteci, el cerîndu-mi să deschid o carte la întîmplare şi să-i citesc o pagină. De cele mai multe ori, îmi reconstituia întregul cărții sau numai contextul, lărgit, al paginii respective. L-am întrebat de ce face acest efort de memorie; mi-a spus că nu e un efort de memorie, ci un efort de idee; reface ideatic conținutul, iar nu literal. Uneori nu-şi aduce aminte de vreo carte; rîzînd, îmi spune că nu vrea să fie un erudit în lumea drepților, acolo la mare preț fiind simplitatea şi sărăcia cu duhul, adică smerenia.

Îi vorbesc despre decembrie ’89, care, lăsînd la o parte implicațiile politice ulterioare, e un moment de regăsire a libertății, această libertate trimițînd, în esență, la regăsirea lui Dumnezeu. Îmi spune că toată viața de puşcărie, pentru el, se reduce la acest dublet: Dumnezeu–libertate. «Dumnezeu nu poate fi conceput decît ca izvor al libertății, libertatea ca atare fiind un dar.» Îl întreb cum poate acest dar să se întoarcă împotriva celui care l-a făcut. «Ateii întorc darul prin negarea dăruitorului, or ateii sînt beneficiarii libertății divine, dovadă că nu-i trăsneşte nimeni.» Dar chiar dacă nu negăm dumnezeirea, de multe ori avem totuşi o atitudine relativă față de ea. «Adică vrei să spui că în fiecare dintre noi e un dram de ateism!» Cam aşa ceva… «E drept că nimeni nu poate vorbi în mod absolut cert despre Dumnezeu.» Îmi povesteşte cum adevărata lui convertire a fost rezultanta chinurilor din închisoare; este convins că suferința rămîne totuşi cea mai mare dovadă a dragostei lui Dumnezeu.

De fapt, aşa cum singur mărturisea, traiectoria lui Țuțea în spațiul spiritual descrie trecerea de la păgînism la creştinism, de la Platon la Pavel. Îmi spune cum vede relația dintre cei doi şi cît de mult îi iubeşte, chiar dacă Platon este captivul zeilor, iar Pavel este sluga lui Dumnezeu. «Îi uneşte ideea aceea, intuiție la unul, revelație la celălalt, a invizibilelor.» Îl întreb dacă invizibilul lui Platon, ca şi cel al lui Pavel, nu ar putea fi

identificat cu în sine-le lucrurilor; da, cu condiția de a vedea în această identificare un efort de întîlnire a metafizicii cu mistica.

Ca legiuitor, ca om ce se pregătea să diriguiască locuirea umană, nu s-a inspirat niciodată din ordinea supranaturală a religiei? «Sigur că da.» De multe ori se gîndea la augustinienele cetăți ca la expresia «civică» a jocului dintre cele două lumi: cea de aici şi cea de dincolo. «Cu toate acestea, binele şi răul, aplicate celor două lumi, nu funcționează ca atare, deoarece au un unic Creator, bun prin esență. Binele şi răul sînt conceptele pedagogiei lui Dumnezeu față de oameni.»

Bănuiesc că este uimit şi copleşit de progresele tehnice ale lumii cu care a apucat să fie contemporan în aceşti ultimi ani. Îmi răspunde că nu vede în rachetă nici un adevăr, ci doar o mecanică pur materială, însă nesemnificativă; cu tot progresul tehnic, omul va rămîne în univers, ca ființă semnificativă, prin gesturi, atitudini şi afecte.

Îşi aduce aminte de timpul cînd era la țară, acasă, cu familia, printre livezi şi cîmpuri. Sărbătorile nu le trăia cu fast, ci doar cu emoție. «La țară e şi greu să fii fastuos; e mult prea fastuoasă natura, pentru a mai adauga ceva omul.» Nu i-a plăcut niciodată supradimensionarea. A considerat-o o zeificare stupidă şi neconcludentă.

Regretă că nu a fost un mare gimnast. A făcut o gimnastică oarecum unilaterală: gimnastica minții. Dar ați simțit nevoia unei completări fizice? — «Uneori.» Îi spun cît de mult m-a speriat, într-o noapte, cînd s-a sculat ca să meargă la baie: nu credeam că e atît de înalt! E normal că s-a înălțat atît — viața a tras de el. Rîde. Oricum, e «doar un țăran care a ajuns la oraş exclusiv datorită inteligenței».

Îl întreb, ca admirator al şcolii Ardelene, ce părere are despre relația catolicism–ortodoxie şi cum a funcționat această relație în istoria şi mentalitatea românească. Nu crede că soluția catolică, propusă de uniți, e valabilă, deoarece nu ortodoxia a adus România în situația în care e astăzi. Fiu de preot ortodox, se simte legat de această confesiune nu numai liturgic, ci şi genetic. Protestantismul îl concepe ca o erezie; o forță morală cu implicații aparent religioase. Cît despre sectele neoprotestante, acestea sînt degenerări publicitare ale sentimentului intim religios.

Singura dilemă pe care o are în cîmpul credinței creştine este legată de poziția călugărului în lume. Călugărul desăvîrşeşte existența negînd-o, oprind-o la el însuşi; el nu

are un destin perpetuator, ci unul individual-esenţializator. şi dumneavoastră, în linii mari, sînteţi un călugăr! Îmi zîmbeşte cu şiretenie şi-mi spune că e un călugăr ce se sustrage autorităţii canonice, neaparţinînd de nici o mînăstire.

În închisoare, ca şi în libertate, nu s-a simţit niciodată misionar, propovăduitor? Îmi răspunde că misiunea este expresia dinamică a vocaţiei, însă el nu simte că a avut această vocaţie. El a purtat ideile şi credinţa precum poartă vîntul microbii… şi aţi reuşit să-i îmbolnăviţi pe mulţi? «Sper!…» Îmi povesteşte de «predica» pe care a ţinut-o la Aiud, timp de trei ore, cu picioarele în apă, slăbit fizic, epuizat. A vorbit atunci despre diferenţa dintre Platon şi Hristos, arătînd că primul nu există în comparaţie cu cel de-al doilea — dumnezeire întrupată. A vorbit cu patos şi cu vehemenţă. Le-a pus în vedere camarazilor de suferinţă că numai prin mijlocirea credinţei pot să se mîntuiască din ispita cea mare a puşcăriei, unde la fiecare pas ţi se oferă ocazia de a trăda, de a abdica pentru un blid de mîncare… După terminarea celor trei ore, a leşinat. De atunci, cîţiva preoţi care ascultaseră şi ei predica l-au declarat mitropolitul lor. «Petre Ţuţea, mitropolit de Aiud!…»

Îmi mai povesteşte despre «universitatea» din temniţă — în al cărei «an şcolar» ţinuse şi el predica despre Platon şi Hristos —, despre programul de plimbare, cînd «vizita cerul», singura «pată» a acestei vizite fiind păcatul invidiei! — invidia pe libertatea păsărilor.

Îl întreb care a fost perioada de acumulare cea mai fertilă, pe care se bazează formidabila lui aparatură de trimiteri şi conexiuni; evident, perioada studiilor universitare, ca şi cea de după aceea, pînă la arestare. După treisprezece ani de temniţă, revenirea la bibliotecă nu cred că mai avea acelaşi haz… Într-adevăr, însă el a fost de o structură livrescă în sens bun, deoarece «în afară de cărţi nu trăiesc decît dobitoacele şi sfinţii: unele pentru că nu au raţiune, ceilalţi pentru că o au într-o prea mare măsură ca să mai aibă nevoie de mijloace auxiliare de conştiinţă». Consideră emanciparea de sub cărţi sinonimă cu emanciparea omului antic de sub teroarea religioasă, în care îşi cerea în fiecare zi iertare lui Dumnezeu că există. Îi spun de marea mea uimire în faţa discursului preoţesc în care Dumnezeu e prezentat mai mult terifiant decît liniştitor. Îmi răspunde că e una dintre reacţiile faţă de Renaştere, care a autonomizat prea mult fiinţa umană, pînă la limita ieşirii acesteia de sub fruntariile conştiinţei justiţiei divine.

Recită psalmul lui Arghezi: «Tare sînt singur, Doamne, şi pieziş!…», gustînd îndelung sevele amărui ale lui pieziş. Pieziş față de lume, spun eu; nebunii pentru Hristos sînt pieziş pe lumea aceasta şi, inevitabil, singuri. Mă aprobă şi îmi povesteşte cum a încercat el să-i facă unui gardian din închisoare deosebirea dintre Jaspers şi Heidegger, şi acela, culmea, a înțeles. Zice: «Era ca şi mine — pieziş.»

Încheiem ziua, una dintre cele prea puține ale învățăturii prin învecinare, ascultînd muzică: un Mozart. Țuțea adoarme, nu înainte de a-mi spune că singurul vehicul către Dumnezeu este ritmul iubirii dintre oameni.

Eu mai stau cîteva ore, în noapte, citind Don Quijote de la Mancha; mă opresc la pagina în care Cavalerul Tristei Figuri se pregăteşte pentru lupta cu turma de himere.

15 ianuarie 1991

Dimineața, a exclamat: «Ce bine că sîntem împreună!» Îi era teamă să nu fi plecat. E din ce în ce mai legat de o existență vecină, ca un ecou la viața lui, pe care şi-o simte uneori epuizată, alteori nimicitor de energică. În mijlocul acestor variațiuni, eu sînt o constantă, un reper de adîncime în funcție de care se menține linia de plutire.

Îl întreb ce facem astăzi. Greu de spus; ar vrea să fie mereu degajat, să trăiască în plăcerea nelucrului. De fapt, am observat cu cîtă plăcere şi bucurie întîmpină noaptea. Somnul, îmi zice, e singura stare în care se rezolvă încordările şi jocurile metafizice şi mistice. Regretă că una din neplăcerile bătrîneții este pierderea treptată a capacității de a dormi profund şi mult… E îngrozit de aspectul dinamic al somnului, de vise şi năluciri; pentru el, verbul a face e o calamitate. Care e, atunci, soluția odihnitoare, dacă somnul se alterează în atributele lui fundamentale? «Revelația şi extazul.» Dar şi aici intervine o distincție… «Evident: revelația e primirea unui adevăr, iar extazul e o stare care poate primi un adevăr sau nu… Eu, pînă la vîrsta mea, dragă Radule, nu am avut parte de nici o revelație; am cunoscut lumea în mod fragmentar.» Ați fost poate prea sigur pe capacitățile intelectuale şi nu ați vrut să ieşiți din fortăreața eului. «Adevărat: în revelație nu-ți aparții, ci ți se comunică ceva, peste tine.» Îi povestesc proba de foc a acceptării în mînăstire: novicele, candidatul, este pus să bată o zi şi o noapte, cu nuiaua, un copac; dacă rezistă şi nu se scandalizează şi nu consideră lucrul acesta fără rațiune, şi dacă nu-l abandonează, atunci este primit în noviciat, în pregătirea pentru călugărie, deoarece cine nu poate să treacă peste nebănuitul şi neraționalul hotărîrilor omeneşti — în cazul acesta: peste pedagogia starețului — cum va putea să treacă prin căile neştiute ale educației divine?

Țuțea îmi spune că a intuit şi el această logică a credinței, supunîndu-mi atenției chiar o definiție pe care o construieşte pe loc: creştinul nu dă, nu oferă, ci acceptă. şi adaugă: oriunde apare un efort, înseamnă căutare. ¥ntr-adevăr, a bate copacul cu nuiaua nu e un efort, ci o binecuvîntare, nu e o muncă, ci un canon. — Dovadă că, în mînăstire, călugărul care aduce apa de la fîntînă nu face munca de a aduce apa de la fîntînă, ci are canonul de-a aduce această apă; e o altă ordine aici… şi în logica aceasta şi puşcăria pe care ați făcut-o e

altceva decît o simplă detenție, nu? «Nu vreau să spun că atunci cînd am fost închis nu aveam păcate care să nu-mi justifice față de mine pedeapsa lui Dumnezeu, dar, cum spuneai, e vorba de altceva.» Poate de aceea puşcăria a dat oameni ai credinței, ca dumneavoastră. «Adevărat. Orice mare inteligență e o pedeapsă. Omul vrea să ajungă în lumea drepților, iar nu în cea a celor juști; justul are ceva logic, rațional.» Îl întreb care este diferența dintre just şi util. «Utilul nu se confundă cu justul; utilul e o necesitate materială, în timp ce justul e o necesitate ideală.»

Revine la ideea puşcăriei şi a canonului. Mă întreabă dacă văd generația mea capabilă de jertfa generației lui. Nu ştiu ce să spun; nu cred că istoria a surprins, vreodată, o generație românească nepregătită pentru jertfă. Aşa crede şi el, cu toate acestea nu poate să nu-şi aducă aminte de trădători şi demagogi. Îmi povesteşte cum li se aducea mîncarea torționarilor, într-o sală specială; aveau o mîncare mai bună, făcută nu în închisoare, ci afară, în oraş. Cum ați rezistat ispitei? «Păi, nu ştiu de ce, dar aveam mereu impresia că haimanalele astea nu vor avea digestie îndelungată… şi mai e ceva: nu doream să-mi stea un os în gît, în drumul meu spre Judecată, şi să nu pot da socoteală limpede în fața lui Dumnezeu.» Rîdem. Se umbreşte la față brusc: «Da' cît am suferit, Radule!…»

Facem cîțiva paşi prin cameră, pentru dezmorțire. Îmi promite că la primăvară vom ieşi la plimbare în Cişmigiu.

17 ianuarie 1991

Toată ziua s-au perindat ziarişti şi vizitatori. Un ziarist îl chestionează pe Țuțea asupra unor personalități politice româneşti actuale şi a unor jocuri democratice care se petrec în România. Este dezamăgit de indiferența lui Țuțea, care, auzind întrebările ziaristului, îl întreabă: «Cine guvernează România astăzi? stînga?» — Da. «Atunci, nu există politică!»

Cineva îl întreabă ce este viața. Țuțea îi spune că s-a întîlnit odată, pe Calea Victoriei, cu ea, dar nu mai ține minte ce au discutat.

Altcineva îl întreabă cum se ajunge la Dumnezeu. Țuțea îi răspunde că după informațiile lui cea mai apropiată biserică de şipotul Fîntînilor (strada pe care locuim) este cea din Piața Amzei.

Seara, văzîndu-mă că citesc, îmi spune că era şi el noctambul. «Am pierdut mii de nopți. Nu ştiu de ce, dar noaptea înțelegeam mai bine…» Vorbim despre următorul dialog din Platon pe care-l avem de comentat.

Mă întreabă mai tîrziu ce evenimente politice mai importante se petrec în lume. Îi spun de războiul din Golf. Are o impresie bună despre americani — teoretic vorbind. «La forța lor, americanii nu sînt bestiali. Dacă japonezii ar avea forța americanilor, ar fi prăpăd. Americanii sînt umani. şi ştii de ce? — pentru că sînt creştini. În Europa nu am constatat atîta credință globală.»

Încerc să aplic formula de «credință globală» asupra propriei lui credințe. Spune: «Nici eu nu sînt total credincios — am momente goale de credință; probabil că nu există o credință intensă, continuă, sau, cine ştie, nu sînt eu capabil.»

De multe ori m-a frapat declararea insuficientei lui credințe. Este aici un soi de nonconformism: într-o lume care, în mod extrem, neagă sau acceptă pe Dumnezeu, Țuțea uneşte în mod dezinvolt aceste două extreme, realizînd o imagine ciudată, a unui interval de împăcare. Țuțea amintea deseori obiecția lui Gandhi față de creştinism: perfecțiunea. Se pot identifica în atitudinea aceasta a lui Țuțea trăsăturile apologetului: conştiința supraindividuală a unei realități transcendente, care prin superioritate obligă la misiune, şi, pe de altă parte, smerenia persoanei puse în fața unei asemenea transcendențe. Această tensiune între impersonal şi personal se rezolvă în mod liturgic şi explică într-un fel dorința lui Țuțea de a se abandona rugăciunii. Țuțea vorbea şi mărturisea apologetic, iar astfel învățai de la el doar învecinîndu-te, întîmplîndu-te. De aceea, cine a dorit să învețe de la Țuțea a trebuit să meargă la el, aşa cum cine doreşte să-L întîlnească pe Dumnezeu trebuie să meargă la biserică.

18 ianuarie 1991

¥i spun că am început să scriu un eseu: Învățătura prin Învecinare. Îi place titlul. «Ce finalitate are?» Conturarea unui nou tip de personalitate: personalitatea puternică a mărturisitorului, a celui care nu se identifică în mod necesar cu o bibliografie ci, înainte de toate, se identifică cu propria lui viață, făcînd în mod inconştient, neintenţional, din viața lui o operă. E apropierea, în linii mari, de tipul eroului, de cel care nu se distinge decît prin modul în care ştie să trăiască şi să apere idealul timpului trăirii lui. Nu cred că există eroi cu opere; doar cu memorii, uneori. Ţuțea are operă, în sensul bibliografic al cuvîntului; voi enumera în alt loc posibilele lui cărți. Dar e un Ţuțea care nu atrage şi, ceea ce e mai grav, nici nu convinge. Cumul de date şi trimiteri, opera lui prinde viață în momentul propovăduirii, împrumutînd din sevele povestitorului.

Ceea ce atrage la «predica» de idei şi atitudini a lui Ţuțea e fluența, coerența formidabilă a construcțiilor. Argumentele se îmbină cu metafore, iar acestea lasă loc strigătului firav, uman, de durere sau de deznădejde. Curgerea lui mărturisitoare e de fapt marea lui artă; el povesteşte ideile, nu le redă; reface «viața» unei idei, o pune în trăire şi firesc. Ideea apare, la un timp, ca rezultantă a unei respirații. şuguitor ideatic, Ţuțea mută regulile romanului cavaleresc în gîndirea şi gramatica metafizică. Dincolo de alte posibile aproximări pe care le poate justifica această artă, discursul lui Ţuțea ne trimite cu precizie la modelul parabolei, exemplu ideal de idee în mişcare, în lucrare. Creştin, Ţuțea realizează o punte de legătură între dialogul platonic şi dialogul apologetic. Ceea ce face posibilă legătura este preocuparea — deosebit de constantă — pentru fundamental. Or, fundamentalul se manifestă cotidian, ca o poveste.

Dialogurile cu Ţuțea au o construcție lirică şi cromatică. Ţuțea îmi dăruieşte o summa poetică a poveştilor lumii, în drumul acesteia către cel mai bun autoportret cu putință. Adunare de nume, de citate, de trimiteri şi concepte, discursul lui Ţuțea e o paletă de pictor. În preajma lui, înainte de orice, înveți să priveşti; de aceea şi vorbirea lui abundă în imagini, în aproximări în timp şi în spațiu, în culoare, nuanțe şi sunet. Nu este o simplă trecere prin

istoria gîndului uman, ci mergere, pas cu pas, înaintea şi înăuntrul celor mai importante culori care au fost adăugate de om la lumea pe care Dumnezeu i-a dat-o spre locuire.

Paradoxul discursului lui Ţuţea, căci despre un discurs e totuşi vorba, rezidă în faptul că, real, precis, bazat pe termeni bine delimitaţi, acest discurs lasă o amintire de metaforă. Un concept sau o trăire devin metafore — adică locuri ale trecerii dintr-o lume în alta — în momentul în care omului cugetător, prin suferinţă sau revelaţie, îi revine cu acuitate memoria paradiziacă — a stării prin excelenţă greu de precizat şi definit, adică prin excelenţă metaforică.

Îmi spune că dorinţa lui ar fi să-şi petreacă ultimii ani de viaţă într-o mînăstire. «Aş încheia, ciclic, cu o altă formă de detenţie, izbăvitoare.» Ar dori să trăiască în ritmul slujbelor, să se trezească în sunet de toacă şi să adoarmă păstrînd în auz ultimele vibraţii ale clopotului vecerniei. Ne sfătuim care mînăstire ar fi cea mai potrivită. Ne oprim asupra Neamţului; vrea să trăiască în ctitorie domnească… De fapt, uitîndu-se la salba de mînăstiri moldovene, toate zidite de domnitori, a ajuns la minunata definiţie dată lui Eminescu: sumă lirică de voievozi.

Îmi povesteşte de călătoriile diplomatice de la Berlin, Budapesta şi Moscova, de ordinea înfiorătoate a nemţilor, de amestecul de barbarie şi de civilizaţie al ungurilor şi de tristeţea şi jalea moscovite. Cu părere de rău, îmi spune cum a încetat să mai creadă în protecţia Apusului; cum a văzut în mod limpede abandonarea noastră în drăgălaşele mîini sovietice… Îi pare rău, dar se şi bucură pentru generaţia mea, care a crescut doar puţin timp în comunism. Are mari speranţe în revigorarea presei spirituale creştine româneşti, cu reguli mai precise şi mai solide decît cele pe care le-a avut presa românească în perioada interbelică. Singurul regret vine din constatarea amară că pe cei din generaţia lui i-a dezbinat orgoliul, iar pe cei din generaţia mea îi poate dezbina prostia. Mă sfătuieşte cu insistenţă să mă feresc de proşti. Cum? «Păi, de cele mai multe ori, proştii sînt atei, intelectualişti pînă peste poate, comunitarişti şi foarte toleranţi, în sensul unui dezmăţ al libertăţii. Au o mare rezervă faţă de cei care vorbesc în termenii credinţei şi ai naţiunii.»

Îmi recită iarăşi psalmul lui Arghezi:

Tare sînt singur, Doamne, şi pieziş!

Copac pribeag uitat în cîmpie,

Cu fruct amar şi cu frunziş

țepos şi aspru-n îndîrjire vie…

Contemplă fiecare cuvînt în parte: «Nu e grozav?…» Crede că poezia aceasta e cea mai potrivită pentru starea lui actuală. Dar aveți totuşi fructe dulci! «Sînt amare pentru mine, care le-am descoperit prea tîrziu.»

Discursul lui Țuțea are o sfiiciune ce ne trimite la modestia esențială a autorilor patristici. Pedagogia lui e repetitivă în sensul celei mai fericite repetiții: aceea a cercului îngustîndu-se pe măsură ce se apropie de centru, de locul cu apă vie.

Mărturisitorul gîndeşte testamentar; pentru el, speculația este ispită, căci converteşte toate comodităţile mintale în tentații ale răului dizolvant. Testamentaritatea ține de felul în care mărturisitorul concepe vorba lui către lume: ultimă, fără adaosuri, totală, de neschimbat, consolatoare şi infinită în trăire şi aplicare. Gîndirea testamentară e specifică Sfinților Părinți; ei conştientizează marile dihotomii, structurează marile întrebări şi dau, rugător şi apologetic, rezolvările cele mai neaşteptate, ținînd de acea logică a credinței în care nu contează ordinea întrebărilor, ci ordinea lumii. Orice răspuns testamentar recapitulează istoria lumii; marea pedagogie conținută într-un astfel de răspuns se vede din faptul că nimic din ceea ce cade sub incidența incertitudinii sau a neconsolării nu e tratat ca atare, ci contextual-proniator, teleologic, cu sens. Un obiect, într-un testament, e trecut printre altele; o întrebare, în învățătura testamentară, e trecută printre alte întrebări — care, toate, duc la o Întrebare şi la un Răspuns. Toate preocupările individuale creştine sînt atrase spre arhetipul acestora, spre modelul hristic care le întrupează şi le mîntuie.

21 ianuarie 1991

«Din toată imaginea morții, îmi displace mormîntul. Să pui pămînt pe tine!…» Dar sînteți un țăran şi ar trebui ca lucrul acesta să vă facă mai firească imaginea pămîntului, fie ea şi-a mormîntului… «ştiu eu ce țăran poate fi acesta? Vreau totuşi un mormînt oarecare: o groapă fără pămînt, din piatră.» Vă place să vorbiți mult despre moarte; reveniți cu mare insistență asupra acestui cuvînt. «De fapt, dragă Radule, nici nu pot să nu mă gîndesc la moarte. Îmboldit de puținul răgaz pe care-l mai am, simt nevoia unei recapitulări generale, care să cuprindă atît viața lumii, cît şi viața mea, de ins amărît.» şi orice tentativă de recapitulare culminează cu ideea morții? «Oarecum; deşi, creştin vorbind, nu ar trebui să mă preocupe atît moartea, cît învierea… Ce să fac? E una din neputințele mele: cînd văd cimitirul… înşiruire de morminte, de cruci, de… Cînd eram student la Cluj, locuiam în căminul Avram Iancu, care era pe strada ce ducea spre cimitir; zilnic vedeam spectacolul morții. Începuse să nu mă mai afecteze, pînă cînd, într-o zi, mi-a murit un prieten. De atunci, în fiecare cortegiu funerar vedeam propria mea înmormîntare… sinistru, nu?» Ați avut deci de timpuriu o învecinare cu moartea. «Da; şi m-a marcat, cred. Uite, acum, recapitulînd ziua de ieri, am avut de cel puțin două ori spaima inactualității. Nu mai aveam certitudinea existenței mele; priveam detaşat toată această zbatere, nu actualizam ce caut în viață. Eram chiar revoltat: ce cauți aici, mă? îmi spuneam. Încet, prezența ta, a cărților, a… încetul cu încetul am revenit acasă. Ce poate fi asta? O manifestare preletală? Cine ştie…?»

«Aş vrea să ascult muzică, foarte multă muzică. Să pun în sunet toată durerea şi inactualitatea mea…» Am să aduc casete. «Foarte bine; da' uite, nu te supăra pe mine că am atîtea pretenții… sînt ultimele izmeneli şi răsfățuri de care mă mai pot bucura.»

Învățătura prin învecinare nu este numai învecinarea cu martorul unei lumi ce se apropie, ci şi o ciudată proiecție. Te înveți minte; iei aminte, asculți sunetele din jur, capeți o oarecare îndemînare, distingi noutatea de vechi. Țuțea are însă şi o noutate veche, valabilă prin faptul că nu se verifică acum pentru prima dată; ceva din vîrstele lumii ajunse pînă aici, prin el. — Un sentiment că asist la spectacolul unei concomitențe de timpuri: toate

frămîntările lui, toate obsesiile, afirmaţiile şi construcţiile lui au o temeinicie pe care nu o poate avea un lucru ieşit chiar acum în lume; e o vechime contemporană probabil cu drumul Damascului.

Ţuţea se poate constitui într-un model şi datorită faptului că niciodată nu a aspirat la aşa ceva. Unic în cetatea românească, de o unicitate pe care numai curajul de substanţă ţi-o poate da, el adună în sine şi în mesajul său tot ceea ce poate fi mai salvator pentru fiinţa contemplativă modernă.

Pregătit să facă parte din «clanul conducătorilor», dorind să fie om de drept în statul român, Ţuţea ajunge pînă la noi nu ca om de drept, nici ca un ctitor de aşezări umane, cum nu ajunge nici ca autor; ci, peste toate acestea, ajunge în primul rînd ca model.

Calitatea de model poate fi atribuită unei existenţe atunci cînd omul, în loc să fie reflexul luptei pentru existenţă, este reflexul unei lupte mai înalte: aceea pentru mîntuire. Trebuie să recunoaştem imposibilitatea modelelor de a mai apărea azi în cultură sau în oricare altă zonă a preocupărilor umane. Lumea aceasta nu mai poate avea modele în ea, din ea şi cu întoarcere tot la ea. Singurul model care poate fi urmat ca atare este cel care, în lumea aceasta apărînd, ne trimite cu insistenţă în afara ei, într-o lume spre care «înaintăm asimptotic». Modelul devine sinonim cu calea spre transcendenţă. Or, în planul credinţei, al iconomiei bisericeşti, modelele, căile prin excelenţă ale transcendenţei, sînt sfinţii; iar printre noi, şi la scara noastră laică, modele sînt mărturisitorii, cei care fac legătura, în conştiinţa teoretică, între cer şi pămînt.

Mărturisitor, Ţuţea este un exemplu de «călugărie albă»: deprins cu o existenţă minimă în închisoare, Ţuţea a continuat şi în libertate, pînă la moarte, felul acesta de viaţă, în care nu de puţine ori asceza se intersecta cu sărăcia, iar aceasta comunica cu mizeria şi nevoia. Oricum, existenţa lui mărturisitoare îl consola precum ne consolează şi pe noi astăzi; dar nu în aşa măsură încît să ne şteargă orice urmă de vinovăţie.

24 ianuarie 1991

«În mistică dispare tensiunea dintre obiect şi subiect.» Mistica operează cu valori? «Nu. Valoarea nu ține de persoană; e un obiect util pe care persoana îl dobîndeşte, menținîndu-l prin primire sau căutare. Dacă ai primit valoarea, ea îți revelează şi utilitatea. Valorii îi este inerentă utilitatea.» Mistica are deci un alt cod valoric… «O altă noțiune asupra valorii. Valoarea reprezintă judecata ce priveşte adevărul.» Adevărul uman, nu? «Desigur. Nici Ideea platonică, reală fiind, nu operează în mistică…» De ce? «Pentru că Dumnezeu nu ține de inducție, deducție sau reducție; credința ține de intuiție. E intuiția maximă.» Vorbiți de intuiție: m-am întrebat şi eu cîtă justețe se află în judecata unui om, tînăr mai ales, bazată aproape în totalitate pe intuiție; sau, mai precis, în sensul în care vorbeați de aflarea lui Dumnezeu — se poate spune că eu am o intuiție sau e altceva? «Ai o intuiție, dar nu e una mistică, deoarece într-adevăr misticul e un tip intuitiv, dar e dublat şi de un geniu religios. Noi, chiar dacă avem intuiții, nefiind religioşi în mod perfect, înseamnă că nu sîntem mistici.»

Cine e filozoful român prin excelență? «Nae Ionescu e singurul filozof român: singurul care are acces fără nelinişte la transcendent. El ancorează nu în imanență, ci în transcendență.» Dar cu toate acestea, îi obiectez, a fost implicat în mod profund în «imanența» vremii sale… «Da' eu n-am vrut să fiu legiuitor? şi asta m-a împiedicat să gîndesc?» Înseamnă că ar trebui să nu mai facem distincție între gînditor şi conducător… «Ba o facem, dar nu-i despărțim cu orice preț; sînt tipi care îmbină în ei şi una şi alta.» Să înțeleg că vă considerați unul dintre aceşti tipi? «Nu chiar. Nu ştiu cine mi-a spus, Radule, că eu nu sînt om, ci o abstracție. A exagerat.»

«…Înainte, fumam cît doi turci. Fumam țigări foarte tari. Dacă fumai o țigară „Plugar" lîngă o pisică, o făceai să strănute pînă crăpa… Am fumat pînă cînd am fost la un prieten doctor, care mi-a făcut o radiografie; m-a întrebat: mă Petrică, tu cîți ani vrei să mai trăieşti? unul sau doi? Din ziua aceea m-am lăsat pentru totdeauna de fumat. Fără remuşcări sau reveniri melancolice.»

Aţi avut mulţi prieteni… «Mulţi… Petre Pandrea, Nicolae Tatu, Silvan Ionescu, Emil Cioran, Noica, Eliade, Vasile Munteanu, Toma Vlădescu, Ion Moţa, Sorin Pavel, care a murit în mizerie, Racoveanu, Nae Ionescu, Crainic, Horia Stanca… Sorin Pavel, fiul unui profesor din Brăila, a fost licenţiat în filozofie la Iaşi şi trebuia să dea un doctorat la Berlin, pe care însă nu l-a mai dat. Nicolae Tatu, profesor de matematică, întîi a fost de filozofie; ne-a şi vizitat pe aici… Vasile Munteanu, ziarist, a fost redactor la ziarele Adevărul şi Dimineaţa. Era de stînga.» Isteţ? «Cît poate să fie unul de stînga! Toma Vlădescu, ziarist de extremă dreaptă, făcuse nu ştiu ce studii, dreptul, cred, la Paris. Era franţuzit rău. Petre Pandrea a lăsat doar o carte, Portrete şi controverse, dar a fost un mare jurnalist… Au murit mulţi…» Cred că oamenii, în vremea dumneavoastră, puneau mai mult spirit, în ceea ce făceau, decît astăzi. «Astăzi pun multă şiretenie — şi ştii de ce? Au impresia că cineva vrea să-i tragă pe sfoară; şi nu sînt departe de adevăr.»

Revine la tema din tinereţe: gîndirea, gîndul şi gînditorul. «Gîndirea mea, cu cît e mai cuprinzătoare, cu atît e mai dureroasă. Am momente cînd mă simt gîndire pură. E o iluzie: iluzia gîndirii pure. Gîndirea nu poate fi decît coerent-formală; puritatea e inaccesibilă din cauza existenţei noastre bipolare — psiho-biologice.»

Mă întreabă dacă am mai scris ceva la Învăţătura prin ¥nvecinare. — Foarte puţin. Am stabilit doar cîteva din funcţiunile şi atributele ei: în primul rînd, învăţătura aceasta e binecuvîntarea risipirii. Te abaţi de la cele dinainte ale tale şi zăboveşti în locul acela unde ţi-a ieşit în cale învăţătorul; mai mergi ceva şi iar te opreşti, lărgindu-ţi viaţa. În al doilea rînd, învăţătura te smereşte; tu eşti cel care vine al doilea, primul fiind învăţătorul, care a pregătit şederea ta, învecinarea ta. Învăţînd, îţi recuperezi familia, te aduni iarăşi în logica vieţuirii tale rotunde; mişcările îţi devin calculate, cuvintele măsurate. În al treilea rînd, prin învăţătură, prin locuire în curtea înţeleptului, devii simplu. Te obişnuieşti cu monotonia cerească a lui Dumnezeu, cu ritmurile şi respiraţiile spiritului; începi să înţelegi ce înseamnă învecinarea cu taina; capeţi din blîndeţea ritmului liturgic. În ultima parte a învăţăturii, învăţătorul nu te mai ţine de mînă, nu te mai struneşte. Ai acum un mers optim, fără grabă sau moleşeală; învecinîndu-te, capeţi certitudinea că singura scăpare este în sus — iar scara spre cer este lungă, fiecare treaptă trebuind luată în serios, deosebită de celelalte.

Înainte de a se cunoaşte şi a se iubi, vecinii ridică garduri stabile, obsesive şi interogative prin poziția lor separatoare, pînă cînd sînt scurtate, lăsat fiind un pîrleaz, al trecerii prin salt de la o locuire la alta. Biblioteca şi Biserica îşi ridică zidurile — înalte, obsesive, separatoare; înțeleptul te învață să le vezi ca pe nişte învecinări, ca pe nişte spații la care poți apela oricînd ai nevoie şi nu numai… Îți arată care sînt pîrleazurile cunoaşterii, făcînd din trăirea ta în lume un infinit prilej de vizitare şi iscodire.

O cultură pusă sub semnul învecinării e o cultură cu mai multe şanse de a transforma existența ei în lume într-o învățătură, pentru sine şi pentru alții. Spiritul capătă valențe pedagogice; omul de cultură îşi ia în serios rolul de educator, avînd o nouă viziune asupra celor din cetate, pe care îi consideră, acum, potențiali elevi. Se reinstaurează raportul de căldură învățătorească. Cuvîntul nu se pierde atîta vreme cît este învățat, transmis testamentar prin învățătură. O cultură bazată pe relația duhovnic (învățător) – ucenic (elev) e menită unei perpetuări foarte adînci în istorie. şi mai ales, cu acest nou canon, o asemenea cultură e menită şi ascensiunii către cer. Țuțea face o necesară legătură între durata istorică a culturii şi menirea ei în vecie: deopotrivă aparținînd celor două planuri, Țuțea e un ambivalent semn, către pămînt şi către cer; ca un hornar colindînd pe străduțele vechi ale unei culturi ce nu a țîşnit încă spre universalitate, Țuțea, cu scara pe umăr, ne îndeamnă la o urcare spre cer care niciodată nu poate fi prea tîrzie.

26 ianuarie 1991

O zi frumoasă. Zăpada, cîtă a fost, s-a topit. Parcă e primăvară. «ştii ce-mi place mie, Radule? Cornuri cu dulceaţă de caise sau de zmeură; îmi place untul cu mămăligă, ostropelul de pui, cu oţetul ăla din el, peştele fript. Era un peşte sărat, care se desăra, şi se numea cosac.» În puşcărie nu cred că aţi avut asemenea melancolii gastronomice… «Nu, pentru că ar fi însemnat să mă amăgesc prea tare. Îmi aduc aminte că la mine la ţară, la Boteni, aveam două curţi: una mai lungă, lîngă poartă, şi alta rotundă, lîngă grădină. Aveam optzeci de găini… Mi-a spus mie o basarabeancă, zice: ruşii bolşevici sînt cei mai siniştri mincinoşi de pe pămînt… Pe vremea ţarilor nu existau chei la uşi. Orice vagabond putea mînca; îşi făcea trei cruci la icoana Sfîntului Nicolae şi pleca… Termenul de muncă nu se aplică la intelect, deoarece munca e legată organic de membre, iar nu de spirit. Munca e mecanică.» Dar «munca» intelectuală ce este? «ştiu şi eu…» E poate o ardere? «S-ar putea.»

Îmi povesteşte cum mergea la tîrg cu mama, cum îşi alegea hainele şi cît de mîndru era la întoarcere. Viaţa de liceu n-a fost o viaţă liberă. A stat în internat. Abia în perioada studenţiei a început să se mişte liber, să meargă oriunde şi să poată sta în bibliotecă ore întregi. «Am pierdut orice speranţă de realizare a societăţii drepţilor, pe care o visam în tinereţea mea. De ce or fi oamenii aşa de răi între ei? de ce să aibă unul masă de om şi să-l vadă pe altul murind de foame, iar el să crape de sătul? Am auzit că moartea de foame nu e chiar de nesuportat, însă omul rău seamănă cu pantera: sare la gît chiar dacă e sătulă.»

Vine un grup de studenţi care îl întreabă asupra căilor pe care trebuie să meargă pentru a nu face compromisuri şi pentru a se împlini spiritual. Ţuţea le dă sfaturile de rigoare şi îi trimite cu arme şi bagaje la modelul generaţiei interbelice, spunîndu-le în acelaşi timp şi ce atuuri au faţă de această generaţie. Le mai spune că, pentru a se realiza, trebuie să realizeze intersecţia între conştiinţa de generaţie şi conştiinţa individuală. Le cere iertare că nu-i poate însoţi pe drumul acesta, pe care şi el l-a făcut cîndva şi pe care ar dori mult să-l parcurgă din nou — măcar teoretic. Se consolează cu faptul că poate în sfîrşit, bătrîn fiind, să spună lucruri care să nu fie suspectate de avîntare revoluţionară sau de elan inconştient. Îi îndeamnă să abordeze punctele esenţiale ale culturii şi să nu se ducă la intermediari ci, pe cît

e posibil, să aibă un contact intim cu sursele. La plecare, studenții îl întreabă ce etalon să aibă în măsurarea faptelor lor. — «Eminescu.» Atît? «Ajunge!»

Mă întreabă dacă nu cred şi eu că tinerețea e totuşi, pentru cei bătrîni, o consolare. Cum să nu… «Dar vezi, Radule, nu te poți consola decît în măsura în care eşti conştient că ți se continuă o operă; însă ce faci atunci cînd nu ai ce să ți se continue?» Vorbiți de dumneavoastră? «Nu, eu nici nu mă gîndesc în mod serios la o continuare.»

Revine la imaginea omului-panteră. Îmi spune că există totuşi şi exemplul bunătății infinite: bunătatea materială umană, prelungită prin cea divină, devine într-adevăr infinită. Deşi nu infinitul funcționează în creştinism, ci absolutul. Spune că, pentru unii, infinitul e la fel de periculos ca şi finitul mizer. şi ce poate apărea în vid? «Nimic. Dumnezeu e absolut. Se vorbeşte despre infinitatea divină raportînd-o la timp şi spațiu; oricum, infinitul, neavînd conținut, este echivalent cu neantul. Deci adevărul, chiar dacă e dual, real şi logic, este în esență absolut.»

Îi spun că cineva, în presă, l-a prezentat ca diplomat; ce părere aveți de această prezentare? «Eu nu sînt diplomat. Consider diplomații nişte fotbalişti. Eu mă consider economist de stat.» Ca economist de stat a avut ceva de spus în perioada interbelică. «Am încheiat primul tratat economic între Regatul României şi noua putere sovietică, la Moscova. Am spus şi altă dată: nu am slujit țara diplomatic, ci eroic.»

«Eu nu candidez la sfințenie deoarece nu suport durerea fizică. Nu mă pot salva singur. A fi sfînt înseamnă a fi suveranul tău perfect.» În închisoare ați fost totuşi suveran pe voință şi trup… «Ei, atunci eram cot la cot cu Dumnezeu!» Iar acum? — «Acum, trebuie să mă lupt şi pe cont propriu, dar se vede treaba că sînt un creştin imperfect…»

«…Ascultă! Nu credeam să-nvăț a muri vr'odată… Nu e măreț?»

30 ianuarie 1991

Dimineața, îmi spune că ar dori foarte mult să iasă la aer. Ar vrea să mergem, dacă se poate, pînă la Boteni, în sat. Vrea să recapituleze geografic viața dintru început; să vadă şi mormintele părinților — mai ales.

— Dacă Hristos, în grădina Ghetsimani, a spus: «Întristat de moarte este sufletul meu», atunci un prăpădit ca mine ce mai poate să spună?

— În mijlocul prăpădeniei naturii umane, cum poate fi posibil modelul?

— Ca să fii model trebuie să ai calități care, platonic vorbind, să fie demne de imitat.

— Cred că în lumea modelelor funcționează distincția dintre imitare şi participare.

— Hristos participă la Absolut, fiind o parte din el, în timp ce eu doar aspir, imit. Aspirația e doar o tendință, iar nu o participare. Creştinismul este o religie absolută, dar, vorba lui Gandhi, are un cusur: e prea perfect! Poți să-l imiți, imperfect, dar una e imitarea şi alta e participarea care te face să te realizezi în tine, prin el, în mod total. Sînt foarte puțini creştini totali. Sau mă înşel eu… Eu însă nu am afirmat niciodată, cu obrăznicie, că sînt un creştin perfect.

— De imperfecțiunea creştinismului dumneavoastră e legată şi teama de moarte?

— Moartea mă pune în contact cu Dumnezeu fără nici o problemă. E adevărat că trăiesc ca în formula aceea: silă de ziua de azi şi teamă de ziua de mîine, dar să ştii că nu-mi convine să mor. Cu ideea morții s-au împăcat doar sfinții.

— În disperarea aceasta nu vă deosebiți prea mult de Cioran.

— Cioran nu e deloc disperat. Eu cred că se preface. Dar sînt momente cînd disperarea e un fenomen real. Moartea nu e un fenomen real? Neîmplinirea, în imaginea idealului, — că eu m-am gîndit pe mine supraom şi constat că sînt o vietate-om — nu e o suferință? Eu am fost cum poate fi orice om. Nu mă deosebesc de nici un om, fiindcă nu fac ierarhii culturale cînd e vorba de destin uman. Prin destin, Kant este egal cu Ghiță Popescu.

— Poate că vă proiectați prea mult în afară.

— Nu există om care să nu se extrapoleze, care să nu se proiecteze în afara lui, oricît de mediocru este.

— Creştinismul nu operează cu destine.

— Eu am folosit aici cuvîntul destin în sensul lui comun, iar nu religios. Creştinismul este o egalitate mistică. Ne diferenţiem în funcţie de treptele aspiraţiilor noastre spre transcendentul mîntuitor. Realitatea mistică e transcendentă, adică singura Realitate, căci ce este imanent nu e real, ci aparent. Dacă anulezi omul mistic, rămîne un animal. De aceea, Eliade lucrează pe conceptul de homo religiosus.

— Dar cum rămîne cu incapacitatea de a urma modelul creştin?

— Creştinismul, gîndit real, e inaplicabil pentru că e absolut. ştii ce înseamnă a fi creştin? A coborî Absolutul la nivel cotidian. E imposibil! Doar sfinţii… da, sfinţii. Ei sînt creştini absoluţi. Restul sîntem creştini organizaţi.

— Faceţi deseori apel la modelul sfinţeniei. Modelul sfinţeniei e un model tinzînd spre modelul hristic, iar nicidecum un model-limită, inhibator.

— Evident. Teoretic. Nu ştiu cine a spus că a fi sfînt înseamnă a fi anahoret, dar că a fi anahoret nu determină obligatoriu să fii şi sfînt, deoarece nu ai capacitatea de a face minuni. Eu cred că dacă apare un sfînt acum, în Bucureşti, rîde lumea de el… Seamănă cu Tănase… În lumea modernă, sfinţenia este aproape impracticabilă. — La nivelul cetăţii. Omul, în general, trăieşte spre sfinţenie, dar nu la sfinţenie. Una e să fii spre Ploieşti şi alta e să fii la Ploieşti. Aceasta este drama omului modern.

— La nivelul cetăţii. Dar soluţia este asumarea personală a rigorilor spirituale…

— Creştinismul, în esenţa lui, e legat de actul individuaţiei.

— Ispita cea mare este colectivismul dinamic — care, în formele lui brutale, poate suprima orice efort individual, nerecunoscîndu-l ca valabil.

— Uite, de exemplu catolicismul se distinge de ortodoxie prin activism, care dăunează Absolutului mistic. Adică activismul supraîncărcat se cheamă moralism, iar nu religie.

— Se impune o precizie mistică…

— Tot ce ţine de Absolut exclude ideea de metaforă sau de comparaţie.

— În lumea modernă, omul a mutat centrul spiritual de pe dubla axă a Bisericii şi a Culturii pe cea din urmă, distrugînd un echilibru mai mult decît necesar.

— Dacă nu e religioasă în sens creştin, cultura e civilizaţie. Nu există cultură laică; dacă există, aceea nu este cultură. Nu poţi fi om de cultură în Europa decît creştin, pentru că, altminteri, eşti taxat ca barbar.

— Acestei mutaţii îi corespunde una mai largă, de pe spirit — în sens paulinic — pe raţiune.

— Unde e raţiunea? Undeva, prin Cişmigiu. Am destulă raţiune. Nu-mi trebuie mai multă. Nu-mi ajută la nimic. Pot face, pînă la miezul nopţii, o sută de silogisme. Inutil. Raţiunea nu ajută devenirii, deoarece, dacă raţiunea ar fi apariţie în iraţionalul speciei, atunci nu ar mai fi nimeni idiot!

— Soluţia consolării, invariabil, cantonează în religios…

— Cum să nu! Nu vezi ce putoare este, de exemplu, natura? Te face neom şi dă cu tine de pămînt… Am avut o vreme în viaţa mea cînd am avut pasiunea gloriei. Acum mi se pare infantil. Gloria şi puterea nu consolează în nici un fel. Eu sînt un soi de Socrate păcătos, un om care se risipeşte în cetate. Asta e, de fapt, cultura! M-am zbătut o viaţă întreagă să ajung creştin perfect şi probabil nu e de nasul meu. Un creştin perfect cred că există, de vreme ce s-a scris o carte ca Imitatio Christi. Eu nu pot să-l imit concret pe Hristos, decît doar printr-o gîndire religioasă, fiindcă în afară de religie nu există decît devenire, adică neadevăr. Din punctul acesta de vedere sînt salvat.

— Bătrîneţea aduce cu sine o seamă de încercări.

— Eu nu pot evita neplăcerile bătrîneţii şi nu mă pot supăra pe Dumnezeu că m-a ţinut pînă la aproape nouăzeci de ani. Însă bătrînii au o supapă foarte înţeleaptă: au dreptul la neruşinare. O neruşinare nelimitată. Asta o spun pentru cine nu a ajuns nici măcar să aspire către cer. Mulţi bătrîni ar dori să se idiotizeze. ştii cît de fericit e un idiot?… Cînd mă gîndesc la suferinţele bătrîneţii, îmi dau seama că în natura asta oarbă cel mai mare geniu este geniul morţii. Păi închipuieşte-ţi că eu, aşa cum sînt acum, trăiesc cinci sute de ani! Ar fi o catastrofă cosmică. Faptul că murim, de cele mai multe ori la timp, este un semn al dragostei lui Dumnezeu pentru noi.

Andrei mi-a adus un aparat de înregistrat şi casete. Am înregistrat, în paralel, două interviuri care i-au fost luate astăzi lui Ţuţea de către doi ziarişti din provincie; am de gînd

să înregistrez cît mai multe convorbiri, deoarece cred că geniul protector al lui Ţuţea nu este Gutenberg, ci Edison.

Sfîntul Iustin Martirul şi Filozoful are o expresie: «ruşinea de cruce». şi mă gîndesc cîţi dintre noi avem puterea de-a nu ne ruşina de cruce… Ţuţea a făcut din apartenenţa la creştinism un motiv de manifestare a eului şi de curăţare a acestuia, demonstrînd că intelectualul creştin nu e un handicapat, gramatical şi conceptual, şi că semnul crucii e argumentul nobleţii noastre. «Ruşinea de cruce» e ruşinea de jertfă; treisprezece ani de ne-ruşinare sînt o motivaţie suficientă a vehemenţei cu care Ţuţea mărturiseşte credinţa lui.

31 ianuarie 1991

Discutăm depre cum se poate pune o întrebare astfel încît răspunsul, oricare ar fi el, să mulțumească; există o tactică a întrebării, care, cu mijloace autonome de zbor, poate să determine structura răspunsului. Țuțea îmi povesteşte cu umor despre disperarea hazoasă a întrebărilor fundamentale: «E un soi de furie a esențialului. Ar trebui totuşi să fim gata să facem față acestei furii, aşa cum preotul este gata oricînd să răspundă sectarului provocator.»

— Cred că sînt cîteva idei stîncoase, de pe care cineva se poate lansa în văzduhul cercetărilor.

— Evident. Ideea de libertate, ideea de nemurire şi ideea de adevăr. Însă, ca să vedem adevărul, de exemplu, ar trebui să-l considerăm ca fiind material. Noi nu putem ieşi din carcasa simțurilor decît ipotetic. Adevărul absolut noi nu ştim ce este. Adevărul absolut îl afirmă doar religia. Omul crede că are o singură cale către adevăr: demonstrația. Or, adevărul absolut este indemonstrabil. El este sau nu este. Nu există cale spre el. De aceea, adevărul e revelație.

— Există oameni care nu sînt, probabil, permeabili la revelație…

— Cred că te referi la «proşti». Viziunea mea, că proştii sînt vinovați, este în sensul că aceştia sînt damnați, iar nu că au vreo vină penală. Se discuta cînd eram eu student la Cluj, la căminul Avram Iancu, despre proşti. şi vine unul, Tite Gheorghe, peste noi. Despre ce vorbiți, mă? Despre proşti. Zice: ăştia reprezintă odihna sufletului nostru. Auzi! proştii reprezintă odihna sufletului nostru…

— Cu ce ar fi compatibili «proştii»?

— Cu progresul tehnic, care nu e un adevăr, ci comoditate. Progresul e un util variabil. Ar fi fost util şi pentru greci avionul, să nu se ducă dintr-o cetate în alta călare pe măgar.

— Alți refuzați ai adevărului se pare că sînt nebunii.

— Nu se poate spune că un nebun este inspirat. Pentru că atunci spunem că inspirația nu are limite. Inspiratul e un ales. Nebunul e patologic. S-a vorbit despre «nebunia crucii», în sensul de exaltare a crucii, adică de trăire supraintensă a acesteia. Dar asta nu ne arată

decît că nebunia poate fi folosită şi în sens metaforic, nu numai în sens patologic. Nu se poate totuşi vorbi de nebunia lui Hristos! Orice om excepțional este considerat, la începutul vieții lui sau chiar şi mai tîrziu, nebun, adică nu seamănă cu toată lumea. A nu semăna cu toată lumea nu înseamnă că nu eşti zdravăn, ci că eşti supradotat, ceea ce e cu totul altceva… Nebunia continuă, patologică, aceea situează omul în afară de cei buni. Nebunia e incompatibilă cu spiritul. La un spital de nebuni logica a murit, iar dacă apare, din cînd în cînd, apare ca un paradox — mică oază de luciditate. E mult mai dramatică şi mai impresionantă vizita unei case de nebuni decît a unui spital de canceroşi. Nu ştiu de ce, pe mine nebunia mă impresionează groaznic.

— Nebunia demonstrează, în fond, limitele practice ale medicinei.

— Medicina este arta vindecării, care teoretic nu are nici o limită. Dacă cineva, de pildă, are har şi cu apă sfințită te vindecă de cancer, eu iau act de acest lucru în mod ştiințific. Medicina e pe de altă parte limitată, chiar dacă, spiritual, e fără limite. Se spune: ce e ăsta? E de meserie doctor. Nu e corect. Doctorul, cu sau fără voia lui, trebuie să ştie tot. Căci ce diagnostic îmi poate pune un doctor dacă eu înnebunesc pînă poimîine? Eu sînt un om destul de rafinat, iar dacă doctorul ăla nu e ultrarafinat, poate să scoată din mine un nebun incalificabil. Într-un fel, nebunia este egalitară. Un savant nebun, care vorbeşte anapoda, se deosebeşte de lelea Leana, dar conținutistic nu e departe de ea. Nebunii sînt, intelectual vorbind, uniformi.

— Ați avut vreodată teamă de nebunie?

— Să-ți spun cinstit… Am înfruntat durerea celor treisprezece ani de închisoare şi pentru un motiv simplu: am avut o teamă cînd m-au arestat, zic — să nu mă supună ăştia la nişte condiții de încarcerare (au fost groaznice condițiile!), încît să mă întorc acasă nebun, adică incapabil de a trăi.

— Frica de nebunie a influențat şi îndreptarea către Dumnezeu?

— Absolut!

— Am observat la toți camarazii dumneavoastră de suferință un aer foarte hotărît. şi o conştiință națională foarte pronunțată.

— Noi n-am făcut neamul românesc de rîs. Asta a fost grija mea, te rog să mă crezi. Îmi era teamă să nu ofensez neamul românesc. şi toți din generația mea au simțit această

grijă. Dacă mă schingiuiau ca să mărturisesc că sînt tîmpit, nu mă interesa, dar dacă era ca să nu mai fac pe românul, mă lăsam schingiuit pînă la moarte.

— Nu vi se pare uneori deranjantă declararea apartenenței la neam? Nu este cumva reminiscența opțiunii politice de dinainte de închisoare?

— ştiu şi eu… Acum, eu nu ştiu dacă noi sîntem apreciați pentru ceea ce am făcut, însă să ştii că nu am făcut-o doar declarativ. Cînd eram la o izolare cruntă… Nu ştiu de ce mă supără corpul bibliotecii… Eram cu Gogu Teguiani şi avea o cretă în mînă, şi îi ziceam: mai trage o linie, Gogule!… şi biblioteca, cu rafturile ei, îmi aduce aminte de liniile alea, prin care măsuram mizeria… Am suferit mult, dar nu ştiu, Radule… ştii cum e? Am uitat tot. Am uitat! Poate că e supapa de siguranță a existenței, că dacă ar fi o amintire cu acuitate a stărilor de atunci, aş înnebuni.

— Acum înțeleg de ce îl iubiți pe Don Quijote!

— Pentru că şi el a suferit pentru un ideal. E o monstruozitate să suferi pentru ideal în mod fizic.

— Tăria de a suferi pentru un ideal ați găsit-o, bănuiesc, în anumite date fundamentale ale ființei dumneavoastră.

— Eu cultural sînt un european, da' fundamentul spiritual e de țăran din Muscel.

— Avînd o structură de felul acesta, ambivalentă, ce apreciați la un tînăr?

— Pe mine mă interesează un tînăr în măsura în care e savant în ştiința lui şi e religios.

— Argumentul creştin e cel mai des invocat pentru poziționarea omului în lume. Vă recunoaşteți în el cu pasiune…

— Religia creştină are o virtute pe care n-a avut-o nici un sistem filozofic în istorie: egalitatea absolută, nedemagogică, a oamenilor în fața lui Dumnezeu. Toți sînt oameni. Creştinismul nu e depăşit în istorie de nimic. Totul se poate numi pînă la Hristos preistorie, inclusiv grecii şi romanii, cu Platon cu tot. E un băiețel… Eu cunosc filozofia greacă foarte bine: nu m-am mîntuit cu ea în nici un fel. E mai mîntuitoare o rugăciune într-o biserică din Găeşti, decît Platon.

— Relația cult–cultură…

— După mine, ți-am spus-o şi ieri, cultura se cheamă religie. Iar restul se cheamă civilizație. Cultura este spirit, şi acest lucru nu se practică decît în ritualul creştin, ultimul

ritual din istorie, singurul, ca spectacol şi conţinut, inegalabil. Nu spun toate astea pentru că sînt băiat de popă, că asta nu înseamnă nimic, ci pentru că aşa este.

— Cultura greacă, de exemplu, nu contribuie şi ea la formarea conştiinţei religioase creştine? S-a vorbit despre o «pedagogie spre Hristos»…

— Hristos, pentru a se face prezent, nu are nevoie de Platon. El e Dumnezeu, iar Platon e filozof. Omul capătă conştiinţa religioasă în biserică. Acolo o capătă. Acolo vede icoanele sfinţilor, acolo vede pe Hristos. Aşa devine ţăranul om, adică om creştin, pentru că există şi om păgîn. Credinţa ne învaţă că omul nu e un model al existenţei. El imită modele transumane, dacă vrea să se depăşească.

— Imitarea modelelor transumane este determinată şi de un oarecare mesianism, în sens creştin.

— Oarecum. Mesianismul e activist, adică e vehicularea unor forme care nu-i aparţin; el le suportă şi le poartă. Adică formele lucrurilor ne fac posibilă cunoaşterea lor, dar nu trebuie confundate cu lucrurile în sine. Toate formele astea pe care le vedem ne anunţă nişte existenţe care nu coincid, în realitatea lor, cu ceea ce înregistrează ochiul imperfect. Acesta e geniul lui Platon, care n-a fost în totalitate captivul imaginilor, ci şi al esenţelor. De aceea, el vedea lumea ca o iluzie. Tabloul acela, cu grota, e cel mai glorios din istoria gîndului omenesc. Omul vede doar lucrurile în imagine, în ghicitură, dar nu în sinele acestora.

— Îmi spuneaţi odată că apreciaţi religia şi din cauza ordinii social-morale pe care o instituie. Din acest punct de vedere, făceaţi o paralelă între ortodoxie şi romano-catolicism.

— Ortodoxia şi romano-catolicismul sînt două surori egale. Nu seamănă cu protestanţii, care sînt socotiţi din punctul nostru de vedere eretici. Îmi place catolicismul ca ordine. Ortodoxia are însă taine, chiar dacă nu are şi ordine. Catolicismul organizează viaţa aceasta după modelele religioase, care sînt un joc între absolut şi relativ. De aceea, ortodocşii îi socotesc pe catolici mai puţin religioşi decît ei, adică nu sînt stăpîniţi de mister, cum sînt stăpîniţi ortodocşii.

— Aveţi o mare admiraţie pentru ordine şi pentru cei care o instituie.

— Ordinea de drept este una din măreţiile omului. Că în afară de drept e haos… Ordinea unei cetăţi nu e nici natură şi nici supranatură, ci este ordine de cetate. Ordinea nu trebuie să fie confiscatoare, ci protectoare, deoarece ordinea, în afara adevărului, e

dezordine. La germani, e o ordine pe care nu o simți. Chiar cînd vezi un polițist, ca o statuie, pe stradă, nu-ți apare coercitiv — ci regulator. Sînt şi modeşti, germanii… Spun că nu ei au inventat omul acesta germanic, ci e imitația omului francez, care a fost modelul absolut, un timp, al Europei. Noi, românii, nici nu avem nevoie să fim ctitori, că îi avem ca strămoşi pe marii ctitori de aşezări umane: îi avem pe romani. De fapt, Europa are două mari glorii: filozofia greacă şi dreptul roman. Iar peste acestea şi peste întreg universul se ridică creştinismul, european ca formă de manifestare.

— Sub auspiciile traiectoriei spirituale a vieții unui om, ordinea se converteşte în conştiință a esenței?

— Cînd ajungi să cunoşti lucrurile esențiale, Biblioteca Națională din Paris ți se pare ca cea din Ploieşti. Eu fac deosebirea dintre sfînt şi cărturar. Sfîntul este şi cărturarul se face. A fi inteligent şi a fi informat intelectual nu e un har.

— Ați muncit mai mult pentru exterior decît pentru interior.

— E adevărat. Am muncit mai mult la construcția cetății decît la a mea. De aceea am şi imperfecții… Tot ce-am adunat în mine n-am construit pe silueta mea, ci am mutat în afară. Fără succes, bineînțeles!

— În lipsa unei cărți de vizită bibliografice, nu aveți regretul că nu ați întemeiat o şcoală? Dăruirea în afară ar putea justifica asta.

— Păi nici Nae Ionescu nu a avut! El spunea: mă, pe mine să nu mă imitați, că asta se cheamă maimuțăreală. Fiți voi înşivă un model real şi absorbiți din univers şi din viață geniul necesar. L-am auzit eu! Am dat în afară şi nu m-am construit îndeajuns din cauza unui entuziasm social. E drept că nu te poți face om singur, integral. De fapt, omul integral e o aspirație. Perfecțiunea e ceva de neatins. Perfecționarea e un proces, în timp ce perfecțiunea e o stare. Perfecționarea e o prezență simplă, în timp ce perfecțiunea e o prezență absolută.

— Conştienți într-un fel de neputința omului de a atinge perfecțiunea, ateii au înlocuit idealul spiritual cu cel material.

— Materia ca atare nu există. Ai văzut materie undeva? Nu se poate. Vedem pomi, oameni, cer, stele… Manifestări ale ei, dar pe ea nu. Lucrul e existență, nu materie. La lucruri ajungem, dovadă că le avem şi le folosim. Există un concretism la care avem acces.

Păi uite, camera asta, cu tot ce e în ea, este expresia concepției concretiste. O vedem ca atare… Înapoia lucrurilor punem două concepte. Astfel, înapoia lucrurilor poate să stea: materia sau Dumnezeu. Materia e dumnezeul ateilor.

— Ateii aspiră la găsirea adevărului în viața de aici.

— Viața nu se poate spune că posedă adevăr; ea aspiră la adevăr. Se vede că omul e un animal imperfect, nu? E imperfect. Pentru că eu leg perfecțiunea de nemurire, or nemurirea, în viziunea umană, este mistică, nu fizică. Dacă omul trăieşte biologic, nu mai e o ființă perfectă… Ce-i adevărul în sine nu poate spune nimeni. Simpla comoditate mintală, adică ordinea interioară şi acordul dintre ea şi ordinea exterioară, nu înseamnă adevăr. Adevărul poate fi model ideal spre care ne mişcăm asimptotic, din aproape în aproape… Eu cred că sînt neliniştit şi în somn, gnoseologic, nu numai în stare de veghe. Cît eşti viu, eşti neliniştit. Se interpune între noi şi lucruri — asta a fost minciuna aia, a lui Kant, care nu poate fi evitată — o perdea senzorială care ne face să nu avem acces la simplitate. Există totuşi, spre fericirea noastră, o normalitate — relativă, dar există.

— Drumul către simplitate este opacizat şi de isteria tehnică şi informațională.

— Lumea, acum, e ancorată în cultul genialității. Dovadă progresul în afară, mecanic. Atît. Cu cît sîntem mai avansați, mecanic şi material, cu atît sîntem mai departe de esența reală a lumii, de sfințenie. Un sfînt poate fi şi analfabet, dar e superior unui geniu, fiindcă ideea de sfințenie e legată de ideea de minune. Un sfînt poate face o minune. E posibilă minunea ca faptă a lui, dar la geniu nu. Geniul face isprăvi, nu minuni. Acum, şi la sfințenie se pune o problemă: dacă este puritate în sine şi dacă, pentru a beneficia de conceptul completitudinii, acastă puritate înseamnă perfecțiune. Léon Bloy a spus că singurul regret valabil este acela de a nu putea fi sfînt!

— O parşivă alunecare se face dinspre creştinismul ca revelație spre un creştinism ca ideologie…

— Creştinismul nu e ideologie, că atunci se aseamănă cu marxismul. Religia este expresia unui mister trăit, or ideologia e ceva construit. Dacă scoți ideea de revelație din creştinism, nu mai facem biserici, ci facem şcoli primare, universități, şi în loc să ai colțul cu sfinți, ai colțul cu Newton, cu Galileo, cu Copernic… Nu ştiu cine a făcut o glumă cu un «templu al ştiinței». Te prăpădeai de rîs!

— Progresului, în lumea actuală, i se oferă din ce în ce mai mult atributele esenței.

— Progresul e palpabil. Dar ştiu eu ce-i asta? Dacă e esență? E bine, oricum, că eu mă simt mai bine acum decît în grotă. Nu? Progresul există, de la o generație la alta, dar nu ştiu dacă spiritul poate fi gîndit progresiv. Spirit este şi la un cosaş, şi la Kant. În grade diferite. Se mai poate vorbi de esența spiritului, cînd are grade diferite? Eu nici nu ştiu dacă omul a atins adevărul în sine. El concepe uneori adevărul în forma unei comodități socio-mintale, adică dacă nu eşti deranjat în construcțiile logice ale minții, te crezi că eşti adevărat. Adevărul în sine nu-l posedă nimeni. Adevărul în sine e Divinitatea. Dacă eşti cu Hristos trăieşti în adevăr fără să vrei. E conceptul participației. Unii oameni — sfinții — sînt posesorii revelați ai adevărului şi alții sînt guvernați de conceptul participației. Dar şi participația e un act spiritual, care presupune o stare. Nu orice om poate participa. De pildă în fizică, participă toți țăranii la fizica lui Einstein?… Adevărul în sine e de necunoscut de către omul singur. Asta a spus-o şi Kant. E inaccesibil la scara omului. Lucrul în sine al lui Kant e o limită, e o stare-limită şi la care totuşi nu ajungi, ci spre care te mişti. Omului nu-i este interzisă calea spre adevăr… Am spus eu odată că dacă un preot din Bărăgan, cînd se roagă, este Dumnezeu cu el, atunci preotul ăla înlocuieşte toată Academia Română…

A urmat un dialog năstruşnic despre sistemul solar; am încercat să refacem ceva din uimirea primului om care s-a uitat cu mai multă atenție spre cer. Țuțea crede că acel om nu putea fi decît un muntean, un păstor. Cu detaşare, grație, naivitate şi profunzime, am dialogat două ore aşa cum se dialoga, pe timpuri, în şcolile ateniene sau în cele asiatice — cu multă culoare, aproximînd subiectul. Se făcuse noapte, iar de la etajul opt al camerei noastre se vedea luna mergînd spre Cişmigiu. Am stins lumina şi preț de o jumătate de oră, cît a stat în cîmpul nostru de cercetare, ne-am uitat la ea cu atenție. «Radule, în lună direct nu putem fi, pentru că nu e locuibilă. Mi s-a spus că nu are atmosferă.» Poate de aceea e atît de albă, nu credeți? «Se poate. Îi admir pe cei care s-au dus în lună şi care s-au întors.» Ați vrea să locuim undeva anume? «Păi nu ți-am spus că vreau să mergem la mînăstire? De fapt, pentru filozofi orice loc în spațiul terestru este egal; vreau să spun că orice loc în spațiu are condiții obiective de existență.» Luna a dispărut; ne întoarcem cu ochii şi cu gîndurile în cameră… «Pămîntul, planeta asta din sistemul solar, dragă Radule, pare un mister cum permite viața. Nu numai că o permite, dar o şi favorizează. Eu nu văd în afară de Pămînt un

loc unde am putea vieţui. Dumnezeu ne-a plasat aici, în condiţiile astea făcute tot de El.» şi Luna e făcută tot de El, dar nu spre locuire; poate doar pentru a fi admirată… «Ce este adevărul în sine nu s-a răspuns; toate stările comode, materiale şi mintale, ale omului nu exprimă adevărul în sine, ci stări.» Sîntem condamnaţi la subiectivitate, la poezie, în ultimă instanţă, nu? «S-ar putea să ai dreptate.»

2 februarie 1991

Despre spirit şi materie; dacă există baze biblice ale acestei dualități; despre Mozart; existență.

— … Sugestionîndu-mă, verific puterea spiritului asupra materiei. Omul trăieşte sub semnul acestui dualism.

— Omul adamic era sub o altă stare decît aceasta?

— Dualitatea materie-spirit e primordială. Adam şi Eva, ne arată Biblia, aveau tulburări psihice, emoții.

— Deci dualismul nu e urmarea căderii în păcat.

— Nu. Adam nu confundă înainte de păcat spiritul cu materia.

— Dovadă că-L iubeşte pe Dumnezeu, că se ruşinează de El sau că simte singurătatea şi tristețea.

— Spiritul constă în intelect şi sentiment, cu toate că sentimentul e mai aproape de senzorial. Intelectul e transsenzorial. La mine, înțelepciunea funcționează polar: negativ şi pozitiv.

— Cum negativ?

—Mă împiedică de la acte autodistrugătoare.

— Aveți cultul eroului.

— Sigur.

— Dar eroul nu mi se pare că ține de tipologia creştină.

— Într-adevăr. Creştinismul pendulează între om, martir şi sfînt.

— Eroul, în această ierarhie, ar putea să aibă drept corespondent pe martir.

— Nu e greşit. Martirul e mult deasupra omului obişnuit, dar nu are încă statutul de sfînt… Mă întristează de moarte muzica asta.

— Mozart?

— Da. Îmi dă motive de melancolie. Mă descentrează… Pentru a fi intelectual, trebuie să joci echilibrat între ideal şi concret. şi să faci distincțiile esențiale. Harul e un dat, în timp ce imitația e un dobîndit succesiv… Toată drama existenței mele e că nu pot să renunț la

mărginirea mea. Nu pot şi nici nu vreau să sar peste mine… Numai pe sfinţi nu-i pot suspecta de neacceptare şi neîmpăcare cu durerea. Sfinţenia este inexplicabilă la scară umană. Principalul lucru care distinge pe sfînt de omul obişnuit e capacitatea taumaturgică. Minunile. Sfîntul are forţa de coeziune a pietrei.

¥n general, ne pregătim să vorbim; ne dregem glasul şi ne ordonăm cuvintele de început. Ţuţea se pregătea să tacă. La el tăcerea avea un început; începea să tacă. Nu era tăcerea care apare în timpul unui dialog, cînd asculţi ce spune celălalt. Tăcea în mod personal: monotăcere. S-ar putea crea o imagine necompletă, dacă nu am lua în considerare şi pe Ţuţea-cel-ce-tace. Cuvintele şi ideile se încurcau la un timp, cu un ultim zornăit de pinteni şi spade, şi din acel moment începea tăcerea — grea, înfricoşătoare, ciudată; plină de cîntec. Respira mai grăbit, ca într-o fugă. Ochii i se fixau pe un obiect din preajmă; nu era o privire continuă, ci cu dese clipiri, dovadă că nu era un simplu reper, ci îl cerceta, oarecum. Aceeaşi privire cu care întîmpina uneori pe cîte un vizitator… Tăcea nu pentru că nu mai avea ce spune, ci pentru că, avînd atîtea de spus, de mărturisit, tăcerea era atunci cea mai bună formă de a comunica, de a «vorbi»; vorbire tăcută. Trecînd peste oameni şi lucruri, tăcerea lui parcă răspundea unei tăceri mai mari; dialog între tăceri: de ce? încotro? Chinuită, prinsă în limite nefireşti, pe nemăsura originii sale divine, fiinţa umană tace tăcînd împreună cu tăcerea tainică a lumii. Cuvîntul, prin tăcere, devine duh; mesajul prinde ceva din precizia lucrurilor ce sînt, iar nu care devin, prin comunicare. Un munte are o tranşanţă ce-i vine din tăcere. Ţuţea tăcînd era cel mai univoc semn: fără ambiguităţi sau treceri, existenţa lui pilduia atunci prin simpla geografie. De aceea, era suficient să-l vezi pentru a şti ceea ce are de spus. Acum, învecinarea era la cotele ei maxime; te învecinezi cu muntele învăţînd din tăcerea lui. O pace se depunea în cameră, ca un strat de praf cosmic sau de zăpadă — asumînd. Ia-mă, Doamne!… Tăcerea se rupea, un vînt de cuvinte risipea omătul vorbirii în nevorbele de pînă atunci. Ţuţea îşi înălţa vocea ca un colţ de stîncă în mijlocul apei, ascuţit, semeţ, dureros de subţire spre vîrf — nici o pasăre nu putea să se odihnească, ci doar să se învecineze, zburînd —, avînd în adîncuri nebănuita temelie a tăcerii, zonă în care nici un peşte nu tulbură apa şi nici o plantă nu-şi unduieşte podoaba.

4 februarie 1991

Realizăm cîte decenii ne despart: exact şapte. El — 6 octombrie 1902; eu — 23 octombrie 1972. Are o mare bucurie pe chip. Îmi spune că, în sfîrşit, trăieşte sentimentul veciei istorice; singurul lucru care-l nelinişteşte este acela de a nu muri înainte de a fi spus tot ce s-a întîmplat în cei şaptezeci de ani. Îl întreb ce distincţie face între inteligenţa tinereţii şi înţelepciunea bătrîneţii.

— Înţelepciunea bătrîneţii e mai mult inteligenţă, iar inteligenţa tinereţii e mai mult teorie. Înţelepciunea e mai neteoretică. Că înţelept poate fi şi un cîine… Se zice: un cîine înţelept! Sau un ţăran. De aceea, nu trebuie confundat înţeleptul cu savantul. Înţeleptul este un om care are experienţa vieţii. Atît. Experienţa nu e revelaţie, ci o acumulare de date. Revelaţia este cunoaştere fulger.

— Facem distincţie între revelaţie şi inspiraţie.

— Revelaţia este intervenţia directă a Divinităţii, iar inspiraţia este intervenţia ei indirectă. Acolo unde textele biblice sînt revelate, se presupune că au fost dictate de chiar Dumnezeu.

— Aţi avut în viaţă momente de inspiraţie sau alt fel de momente?

— Nu cred. Mi-au plăcut oamenii cu duh. N-am fost un mizantrop, dovadă că nu suport singurătatea. şi cînd eram copil şi mă trimiteau cu vacile, număram pînă la jumătate de milion ca să scurtez timpul, aşa eram de plictisit singur.

— Aţi fost de multe ori cu vacile?

— Păi aia e academia mea!… ştii ce îmi puneau de mîncare? Două cepe şi o bucată de mămăligă, într-o mică trăistuţă. Asta era mîncarea mea cu vacile. Ceapă d-aia aş mînca cu plăcere şi acum…

— Se pare că aţi continuat şi în puşcărie academia…

— În puşcărie eram permanent revoltat. Mă gîndeam întotdeauna la zbaterile unui piţigoi captiv într-o colivie. Sinuciderea piţigoiului captiv e o mîndrie, nu ştiu cum, la nivel animal… Temniţa te mai umple şi de ură. Resentimentele acolo sînt fireşti, că dacă nu suportă o pasăre captivitatea, cum s-o suporte un om… Să fii limitat în spaţiu, şi de cîte ori

auzi o uşă trîntindu-se să… Totuşi, nu am auzit de nici o răzbunare acolo. Însă capeţi o mare poftă de dreptate.

— Am discutat de mai multe ori despre anii de temniță. De fiecare dată adăugați o articulație, astfel încît, încercînd să fac un portret al deținutului politic, am ajuns la cel mai clar portret de om liber prin gînd şi credință.

— Părerea mea este că omul cel mai semnificativ este homo religiosus… Mulți au considerat Renaşterea italiană, unde omul este situat în centrul universului, eretică din punct de vedere creştin. Antropocentrismul este viciul ei esențial. Nae Ionescu, nu îți ascund, era teocentric perfect, adică spunea cam aşa: fac cu umilință tot ceea ce fac la nivelul meu, avînd perpetuu supraordonarea Divinității şi limitarea mea, din rațiuni transcendente, în timp şi în spațiu… Eu m-am simpatizat cu Nae Ionescu deoarece nici el nu era un mare împlinit. Nici el… ştia să sufere pentru adevăr, la o adică. Trăia maxima aceasta: suferința este calea regală a mîntuirii.

— Vă preocupă formele de intermediere între cele două lumi. Aspirați la o unitate consolatoare…

— Din punctul de vedere al metafizicii, Evul Mediu ne e superior. Toată acea ceartă a universaliilor străbate tot Evul Mediu. În ştiință nu poți fi decît aristotelic. A gîndi platonic ştiința înseamnă să o faci imposibilă tehnico-practic, adică s-o priveşti în sine. Cineva spunea: Platon ne duce într-o zonă eterată unde nu mai putem respira, iar Aristotel are amabilitatea şi gentileţea de-a ne aduce înapoi, în lumea văzută! Nu poți scoate utilul din cîmpul cunoaşterii, ca om. Nu poți face lucrul ăsta. Însă e o evidență că tot ceea ce e folositor nu este necesarmente adevărat.

— Adevărul este totuşi operant.

— Adevărul în genere este operant, adică este uneori eficient. Are efecte pozitive. Tot ce nu e eficace este ficțiune. Poate nici atît. şi ficțiunile au, uneori, o utilitate.

— Cum vedeți progresul tehnic?

— Nu trebuie ignorat. A avea dispreț față de tehnică înseamnă a fi incorect. Eu nu sînt tehnocrat, dar trebuie să recunosc că tehnica este universal utilă. Tehnica, la originile ei, are cunoaşterea limitată a lucrurilor, care foloseşte în bătălia pentru adaptare. Nu se poate vorbi totuşi de o tehnică infinită.

— Înțeleg că ştiința are un aspect dual sau, mai direct spus, este alcătuită din teorie şi din practică.

— ştiința are, cum spui, un dublu aspect: pragmatic şi explicativ-teoretic. Partea explicativ-teoretică e perfect utilă. Eu am făcut odată o afirmație — nu-mi amintesc cum a decurs demonstrația: tot ce teoretic este just practic este necesarmente just, dar nu şi invers, cum ne arată istoria omului. Omul a avut în istoria lui şi practici stupide.

— Marea ispită a omului modern este autonomizarea…

— Autonomizarea puterii poate fi considerată demonică. Puterea este morală; ea nu reprezintă nimic în sine, ci trebuie raportată la utilul social. Puterea degajă în sine istoria. Oprindu-se la putere, omul devine victima uneltelor sale şi ofensator față de Dumnezeu, care i-a dat această putere.

— Autonomizarea puterii se revendică dintr-o presupusă unitate materială a lumii.

— Unitatea materială a lumii nu ştiu dacă poate fi demonstrată, dar poate fi cercetată. De pildă, cele două operații mintale principale, sinteza şi analiza, ne indică natura materială a lumii. Materia este — dar ştiu eu dacă ceea ce vedem noi multiform e materie sau altceva? Noi nu-i zicem cireşului sau prunului «materie». Materia ca atare este noua divinitate falsă. Nefiind demonstrabilă, materia seamănă a divinitate…

— Distingem, iarăşi, între materie şi concret.

— Concretul există. Materia ca atare nu o găsim nicăieri. Materia pură e o ipoteză. Concretul este ceea ce cade sub incidența simțurilor. De aceea, chiar dacă ai cele mai rafinate instrumente de măsuratoare, tot în lumea sensibilă te afli, cînd e vorba de concret. Concretul este.

— În virtutea jocului concret–materie pură, am putea defini conceptul ca fiind cel ce face legătura între cele două lumi?

— Bineînțeles, deoarece conceptul este expresia jocului dintre empiric şi logic.

— Omul este condamnat la acest joc, mulțumindu-se cu manifestările variate ale lumii şi neavînd acces la esență, la puritatea izvorîtoare a acestora.

— Savanții rămîn la constatarea legităților lumii fenomenale. Nu pot defini lumea fenomenală. Materia e considerată ca fiind în sine şi ca substrat al tuturor lucrurilor

sensibile. Aşa ceva nu s-a dovedit. Este un nou mod de a percepe Divinitatea, coborîtă la acest nivel.

5 februarie 1991

Despre dreapta şi stînga — distincţii şi precizări; modul lor de manifestare în istorie; o posibilă soluţie, între extreme.

— Care sînt caracteristicile dreptei?

— Caracteristicile dreptei sînt: 1. naţionalism — naţiunea ca punct terminus al evoluţiei, concentrînd specia om; 2. monarhism — principiul monarhic ca o constantă istorică în teoria formelor de guvernămînt; 3. ierarhie socială — afirmarea principiului selecţiunii naturale, dar nereacţionar, fiindcă suflul ortodox nu permite elitei patosul distanţei aristocratice; 4. unitatea de conducere… nu e vorba de conducere colectivă, ci de unitatea membrelor conducătoare; 5. proprietatea privată ca sediu al libertăţii. Nu e de conceput libertatea fără proprietate; orice om trebuie să fie considerat proprietar individual ipotetic, chiar dacă nu posedă nimic.

— Iar caracteristicile stîngii…

— Caracteristicile stîngii sînt: 1. egalitarismul cu orice preţ; 2. lipsa ierarhiei sociale autentice, pe baze valorice; 3. ateism manifest; 4. proletcultism sinistru; 5. structură iudaică, în ideologie şi conducere.

— Extrema stîngă a lăsat mult sînge în istorie…

— Stînga nu poate guverna, Radule! Cînd vine la putere, e pustiu. Dar este un blestem: de ce nu foloseşte schemele guvernamentale ale burgheziei?! Cum e asta? şi de ce popoarele, totuşi, au mers spre stînga? Dacă Elveţia ar fi fost comunistă, puteai fi tentat să crezi că a fi comunist, ţinînd de un spaţiu social atît de redus, nu e semnificativ, dar cînd pe un spaţiu ca Rusia de mare s-a experimentat, cred că nu mai e nici o îndoială că comunismul nu are ce căuta, ca doctrină socială, în lumea modernă. Rusia a demonstrat tehnic, practic şi teoretic nulitatea comunismului.

— Comunismul e anularea evidenţei.

— Să-mi arăţi mie egalitate în vreunul din regnurile cunoscute — mineral, vegetal, animal şi uman! Să-mi arăţi mie principiul egalităţii cu valoare absolută! şi atunci cred şi eu în democraţie… Comunismul înseamnă negarea evidenţei, deoarece nici nu ieşi bine din

casă şi te întîmpină lucruri, însufleţite şi neînsufleţite, inegale, şi dacă mai vorbeşti de egalitatea comunismului, atunci înseamnă că eşti sau sifilitic, sau nebun.

— Social-democraţia, ca soluţie de centru-stînga, cum vi se pare?

— Social-democraţia nu e nimic. Faţă de comunism, ea e neputincioasă. Cel puţin comunismul, unde a triumfat, te beleşte sistematic. şi are forţă. Social-democraţia nu te ajută chiar dacă poate. E neputincioasă.

— Comuniştii sînt legaţi de materie ca şarpele de pămînt.

— Comunismul e imanentism absolut. El mută omul complet în lumea asta. Comunismul înseamnă negaţia omului total, că omul total aparţine la cele două lumi: lumea trecătoare şi lumea veşnică. Ori comunismul ancorează în dimensiunea lumii trecătoare, adică nu este uman. Pentru că dacă îi spui unui om: mă, eşti un animal muritor — şi după tine rămîn doar viermi şi minerale, îţi dă cu bîta în cap!… Comuniştii sînt atît de tereştri, că eu nici nu i-aş lăsa să se urce în avion, şi între Bucureşti şi Moscova i-aş pune să meargă pe jos, umplînd desagii cu mîncare, din loc în loc…

— Comuniştii sînt un fel de extratereştri, atît de mult se deosebesc de oamenii normali.

— Ei nu au, în primul rînd, patrie. Sînt apatrizi. şi ăsta e un cusur atît de mare, încît nu merită dezbateri. Specia om, ca atare, e o concepţie pură. Există neamuri, nu neamul omenesc.

— Impresionează printr-un revoluţionarism exagerat…

— Comunistul e un fals erou. Adică ştie că este animal, ştie că e raţional şi ştie că e absolut muritor. Adică, cu toată raţionalitatea lui, între el şi dihor nu e nici o deosebire.

— Aşa se explică de ce, pentru comunişti, oamenii se constituie în turme.

— Comunismul e o falsă înţelegere a corpului social. Adică societatea, în loc să fie organizată ierarhic, e degradată la rangul de cireadă. Nu poţi fi liber dacă te absoarbe corpul social. Comunismul e absorbţia individualităţii de către comunitate. Comunismul face pe toţi oamenii uniformi, ceea ce e împotriva naturii. Oamenii nu sînt egali de la natură. «Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului» a Revoluţiei franceze începe printr-un sofism: oamenii sînt egali de la natură! Asta vede şi un idiot — că nu sînt egali! E o idioţie din prima propoziţie a celebrei Declaraţii…

— Comunismul iniţiază un cult al muncii…

— Am citit pe unul, de la Ministerul Muncii, care făcea apologia muncii, şi eu am demonstrat că munca e un blestem. Că înainte de păcatul originar cădea para mălăiaţă în gura lui Adam-nătăfleaţă… şi a devenit muncitor din curiozitatea Evei… Da! Eu înţeleg munca drept un blestem.

— Ca peste tot, şi la noi comunismul a însemnat o tragedie.

— şi comunişti mai există în România! Au atîta neruşinare… Poate că cei de acum nu ştiu ce s-a întîmplat. Comuniştii nu au lăsat loc de bună-ziua. Oricum, şi numai teoretic şi tot îţi dai seama că e o monstruozitate. Comuniştii au vrut să ne facă fericiţi cu forţa: să fiţi fericiţi, că vă ia mama dracului! Adică să mănînci bine, să bei bine, să dormi bine, şi la loc comanda!

— Monstruozitatea comunistă e totală şi teoretic vorbind.

— Păi a face mesianism din egalitarism nu e o nebunie? Seamănă Kant cu Ghiţă Fleaşcă? Să fim serioşi. Fleaşcă nu are nici o vină că e aşa. Dar românii au un proverb, cînd Ghiţă Fleaşcă se întinde dincolo de gardul lui: să vorbească şi nea' Ion că şi el e om! Asta e ironie…

— Să abordăm şi cel de-al doilea termen. În primul rînd, vorbiţi-mi de forma «clasică» de manifestare a dreptei în România, mai precis a extremei drepte: legionarismul. Există, cred, unele confuzii terminologice în ceea ce-l priveşte, nu?

— Fenomenul legionar românesc a fost confundat cu fascismul italian şi cu naţional-socialismul german. Dreapta românească nu seamănă cu aceste două forme ale dreptei europene, fiind mistic-creştină. Aspectele creştine ale dreptei româneşti îi dau acesteia caracter de constantă a ordinii naturale, care, chiar dacă nu a fost realizat, elita socială aspiră permanent la el… Legionarismul e mistic-creştin. Fascismul e, ca şi naţional-socialismul, nereligios. Acestea sînt explozii etno-istorice, iar nu religioase. Legionarismul se salvează prin creştinismul stăpînitor înlăuntrul lui. Adică legionarul nu se simte bine decît în umbra bisericilor şi a troiţelor.

— Dar nu credeţi că această «salvare» este, în definitiv, şi pieirea lui? Mă refer la faptul că întotdeauna în istorie, chiar şi în structurile politice cele mai teocratice, ieşirea religiei în cetate, altfel decît sacerdotal, a provocat mari drame. De multe ori m-am întrebat

de ce legionarii au fost cei mai chinuiți dintre membrii vreunui partid din România. şi atunci mi-am răspuns în stilul lor, gîndindu-mă că e o pedeapsă a lui Dumnezeu. Scoțînd călugării pe Calea Victoriei în pas de defilare, nu faci nici istorie, dar nici nu afirmi credința, pentru că funcția monahului este de a participa rugător la viața cetății, iar nu de a participa direct, implicativ. Patriarhul Miron Cristea, ca regent şi apoi ca prim-ministru, a fost o figură jalnică. Aproape că lăsase Biserica în paragină…

— Legionarismul a căutat românul în sine…

— şi l-a realizat?

— Nu. N-a putut. A rîvnit peste limitele puterii lui.

— Care au fost cauzele apariției legionarismului?

— Nu ştiu care dintre conducătorii legionarilor a spus: «Noi apărem în vidul național.»

— Sună ciudat această expresie. E posibil aşa ceva? Se poate accepta ideea că, în curgerea istoriei unei etnii, poate să apară o gaură, un vid? Eu cred că vidul poate să apară în momentul în care ceea ce este este supradimensionat, supralicitat, încît îşi pierde acoperirea semantică şi afectivă, devenind un nu este.

— E adevărat că nu poți să absolutizezi românul — român absolut! —, că vin francezii: stai, nene, că sîntem şi noi… Dar a absolutiza poporul român nu e de condamnat. Legionarul vrea să facă din românism absolutism. Asta e — că ne place sau nu ne place. Totuşi, vina legionarilor este că au absolutizat noțiunea de român. Asta e adevărat. Dar ce erau să facă? Liberalii, de exemplu, seamănă cu francezii. Liberalii sînt români numai fiindcă vorbesc ca noi şi au pe adresă «România». Îi găseşti în România: Ghiță Popescu, liberal din Găeşti!

— Dar liberalii nu sînt «națiunea», ca să determine, prin faptul că sînt incolori, «vidul».

— Au fost şi alte cauze…

— Cărui fapt îi datorează legionarii căderea în dizgrația Germaniei naziste?

— Legionarii au spus aşa: capitala României este la Bucureşti, iar nu la Berlin. şi cu asta s-au sinucis. Au fost declarați antinazişti. Hitler credea că va face din ei instrument nazist în Balcani. Dar nu a fost aşa.

— Aceasta e căderea în exterior. Dar în interior?

— Păi uite, cînd noi avem dreptul să spunem «bună-ziua» doar o singură dată pe an, asta se cheamă dictatură. Legionarii au procedat dictatorial. Cele două extreme nu au vrut să discute niciodată nimic cu nimeni şi s-au întredevorat ambele, dovadă că au dispărut din spaţiul european… Burghezia se află între stînga şi dreapta, şi trage fiecare de ea. Singurii necinstiţi sînt cei de stînga. Singurii proşti sînt chiar burghezii. Iar singurii martiri sînt cei de dreapta. Au suferit popoarele crîncen, atît din cauza duşmanilor dreptei, cît şi din partea comuniştilor. şi uite, e atît de liniştit Apusul ăsta! El poate să facă oricînd ordine în Europa, dar nu vrea… Fierbe în zeama lui proprie.

— Deci în afară semeţia naţională, deloc de condamnat, iar în interior tirania, care chiar dacă e făcută cu scopuri nobile nu poate fi scuzată în totalitate. Acestea sînt, pe scurt, cauzele căderii legionarismului la noi. Legionarismul vi se pare reversibil?

— Nu. E un fenomen total ireversibil. Dacă ar apărea cineva cu gîndul să-l reediteze ar cădea uşor în epigonismul cel mai sinistru.

— De ce?

— Pentru că lipsesc condiţiile şi starea de spirit de atunci, cînd lumea era mai predispusă să suporte tirania extremelor.

— Proces ireversibil… Cum vi se pare, acum, mişcarea legionară din perspectiva istoriei?

— Legiunea a fost singura mişcare de revigorare creştină şi naţională din acest veac, din România.

— Singura mişcare care şi-a propus în mod limpede şi declarat lucrul acesta. Dar cred că orice partid ar trebui să-şi propună şi chiar declară uneori un asemenea scop. Deci nu declaraţia a unicizat Legiunea, ci modul în care a pus în practică această declaraţie… Ce părere aveţi despre demagogia unor publicaţii gen România Mare, Europa etc.? şi ele proclamă revigorarea creştină şi naţională…

— Ar trebui bătuţi cu frînghia în piaţa publică. Nişte mincinoşi. Au preluat doar lozincile.

— L-aţi cunoscut pe Corneliu Zelea Codreanu?

— Corneliu Codreanu spunea despre mine: am stat zece nopți sub o ploaie de stele căzătoare; m-am plimbat zece nopți, pe malul Mării Negre, cu Petre Țuțea.

— Astăzi vă simțiți la fel de ataşat de ideile şi atitudinile din tinerețea interbelică? Ce ați recomanda unui tînăr pus în fața unei posibile opțiuni politice?

— Nu am cum să fiu ataşat de o himeră. E trecutul meu. Trecut! Iar în ceea ce priveşte opțiunea unui tînăr, e liber să aleagă între formele normale de manifestare politică, dar nu între extreme. Nu ai cum să alegi între extreme. Ori o respingi pe una şi o accepți pe cealaltă, ori nu ai ce discuta cu nici una dintre ele.

Îmi povesteşte despre taberele legionare, unde se construiau canale, biserici şi şcoli; un revoluționarism din care aveau să se inspire, mai tîrziu, comuniştii.

6 februarie 1991

Continuăm discuția începută ieri. Îi pare rău că nu poate da amănunte mai precise, dar trebuie să-l înțeleg; îmi spune că a trăit în istoria acelor vremuri şi i-a prins adevărurile, stările, datele. «Voi, generația de azi, din păcate nu aveți nici datele epocii şi, prin urmare, nu puteți avea acces nici la ritmul vremii. Doar afectiv, ceea ce e foarte periculos; din afectivitate şi aderare necondiționată se nasc fanatismele şi extremele.»

— Din punerea în paralel a celor două structuri mentale şi politice, de dreapta şi de stînga, — mai precis, noi ne-am referit la formele extreme ale acestora — am înțeles că nici una nu acoperă în întregime gradul de acceptabilitate care să o impună în istorie pentru o durată mai lungă: stînga — ca extremă — eşuează în demagogie şi crimă, plecînd de la o utopie negativă; dreapta — tot ca extremă — eşuează în tiranie şi în izolare. Atunci, în cadrele cetății umane, ce sistem politic este acceptabil?

— Singurul sistem suportabil, fiindcă e compatibil cu demnitatea şi libertatea umană, este liberalismul englez. Sistemul liberal: eşti un om — şi nu un confiscator al vecinilor tăi, ci un concurent al lor. E competiție de valori, nu confiscare umană. În Evul Mediu a fost tiranie, apoi a urmat lumea liberală modernă, după care a încercat o luptă comunismul, care nu este Ev Mediu complet, ci e numai aspectul tiranic al societății medievale… şi încă în societatea medievală exista o supapă de siguranță: religia…

— Liberalismul este cam ateu…

— Cam este. Indivizii nu, dar el, ca sistem, este ateu. El, global, nu e mistic. şi dacă nu e mistic, nu e religios. Poate să nu fie antireligios, dar poate să fie nereligios, ceea ce este aproape acelaşi lucru. Religia e superioară statului, avînd o autoritate extraordinară. S-a şi spus: întoarcerea socială este întoarcerea spre mistica medievală… În Europa s-au verificat toate sistemele social-politice posibile. De la tirania medievală la liberalismul modern şi pînă la bolşevismul rusesc. Mai multe experimente sociale nu se pot face. Nu-mi imaginez. Toate fac parte din evoluția omului.

— Organic, la ce treaptă ar trebui să se oprească omul?

— Organic, omul nu se poate opri la el însuşi, că asta e anarhie. Dar nu se poate opri exclusiv nici la social, că asta e tiranie. Trebuie să stea la intersecția dintre social şi individual.

— şi credeți că liberalismul realizează această intersecție?

— Da. Numai că are un defect: nu se poate evita, prin competiția dură care se practică în liberalism, apariția deşeurilor sociale, adică a neajutoraților.

— Există un joc între biologic şi social…

— Un joc deschis, neterminat. Nu s-a găsit formula de echilibru între individ şi societate care să nu aibă nici un rest. O formulă convenabilă, durabilă. Cînd domină individul, e anarhie; iar cînd domină societatea e tiranie. La intersecția dintre acestea două se situează oamenii activi şi creatori. Oricum, individul nu a putut fi anulat… A dovedit-o societatea modernă. Într-o fabrică, crezi că toți muncitorii sînt egali tehnic? Nu. Maşina nu egalizează, dar nici nu naşte personalități. O formulă socială ideală nu s-a descoperit. Liberalii spun că ei au descoperit-o… E adevărat că statele liberale, față de Rusia bolşevică, sînt la apogeu! Liberalismul poate fi rațional, nu organic, în timp ce bolşevismul e irațional… Liberalismul e compromis totuşi, măcar prin faptul că a închis ochii în fața comunismului. Dar, pentru a nu pierde experiența socială a liberalismului, am putea folosi metodele şi elementele lui bune…

— Nu credeți că fiecare gînditor care face declarații — prin operă sau prin alte mijloace — ar trebui să vizeze o eficacitate imediată?

— Nu cred că e posibil un ecou imediat. Dar ar trebui. Unde există un cap bine organizat — să cheme presa… Dar publică presa o declarație vastă şi complexă asupra

ordinii? Asta e întrebarea. Nu cred. ştii cum ar fi ideal? Un număr de ziar în zece pagini: un manifest organizat perfect. Asta ar produce un efect cotropitor… Dar nu e posibil. Ne-am obişnuit prea mult cu spiritul colectiv şi ne-am obişnuit să suspectăm orice personalitate. Zicem: ăsta e punctul lui de vedere, dă-l în mă-sa! ştii că asta e o slăbiciune a noastră, a românilor. şi nu numai… S-ar putea ca de la nord la Marea Mediterană un singur francez să fie purtător al adevărului şi Franța toată să fie captiva erorii.

— Cum am putea proiecta o asemenea declarație?

— Trebuie să ne gîndim la cadrul ei, la dimensiunile ei, la spațiul aplicat, la condițiile istorice în care ne aflăm, la receptivitatea poporului român astăzi. Sînt foarte mulți factori obiectivi care mă împiedică să manifest ceva. Nu e uşor, mai ales că acum se trăieşte din improvizație, de pe o zi pe alta. Improvizația e nota dominantă a actualei guvernări româneşti.

— S-ar putea ca tocmai această stare de improvizație să ne fie de folos. Că dacă vine în această atmosferă un element de stabilitate şi esențialitate, ar avea un impact foarte mare…

— … Demascînd improvizația, căreia i se opune setea de constant social-istoric. Setea de constanță socială să domine în declarația aceasta… Da' nu ştiu dacă românii sînt dispuşi să primească definitivul ca formă a politicului. Dacă declarația e prea vehementă, e un şoc şi lezează atîtea interese individuale încît nu are efect. Iar dacă e căldicică, e tot atît de rău. Trebuie să găseşti ceva median, pentru că linia mediană are acces. Dacă eşti original, eşti un curios, un interesant — atît. Trebuie să depăşim jocul dintre interesant şi just. Teoretic-explicativ, teoretic-configurativ şi practic-normativ, e foarte greu de împăcat toate mințile şi de găsit o medie a lucrurilor general valabile. Îmi dau seama eu… să nu crezi că stau de pomană aici! N-am găsit nici o formulă de-a aduna voințele… Eu am făcut nişte ieşiri dintr-astea, globale, fără efect prea mare. E foarte greu. Am început şi eu să fiu captivul colegialității, adică al gîndirii în comun, în colegiu. Am fost multă vreme captivul individualității şi mi-am dat seama că colegialitatea e superioară, antrenează forțe mai multe, care în mod firesc capătă o dominantă. Un grup social activ are forță. Interesează ca grup, iar nu fiecare în parte… Poate să aibă un şef, dar grupul e forța care impune. Aşa e

normal şi în felul acesta aş vedea pregătirea unui manifest menit să aducă ceva nou, benefic şi constant.

— Ce problemă credeți că ar trebui să rezolve, înainte de toate, declarația?

— Problema proprietății, care e aproape insolubilă. Marea proprietate e sterilizantă, ca şi mica proprietate, care e neputincioasă. Suma micilor proprietăți nu duce la o sumă creatoare. Nu ştiu care tip de proprietate, imobiliară şi mobiliară, poate concentra forțe sociale incoruptibile şi de neînvins. Cu toate astea, în climatul proprietății private, fiecare dobitoc poate ajunge proprietar. Nu-l împiedică nimeni. Dacă are capacitatea socială corespunzătoare, poate să devină, din muncitor sau şomer, proprietar. Această posibilitate trebuie exploatată. — Că nu e interzis nici unui individ să devină proprietar asupra unui fragment din spațiu… Trebuie să înfrîngem tendința asta, de neîncredere.

— Neîncrederea, trecută în plan spiritual, ne îndeamnă la demonstrație, la neputința tradusă logic, confiscîndu-ne şi îndepărtîndu-ne oarecum de logica credinței.

— Credința nu are nimic comun cu demonstrația. Convingerea are. Te pot convinge dacă îți demonstrez, dar nu pot să-ți comunic credința mea. Credința rămîne o participare. Credința ne separă pe unul de altul şi ne adună pe amîndoi la un loc.

— Teologul, de exemplu, e afirmativ iar nu demonstrativ. Se bazează pe calitatea persuasivă a adevărului enunțat, iar nu pe cea a adevărului dovedit, demonstrat.

— Da. Teologul e superior, prin aceasta, filozofului. Filozoful se află la intersecția dintre teologie şi ştiință. Vorba neamțului: nici peşte, nici carne!

— Dar filozoful are şi el acces la adevăr…

— Evident, deoarece la urma urmelor situarea spiritului în adevăr e vocațională.

— În filozofie sînt exemple de mai mare sau mai mică participare: Platon şi Aristotel.

— Platon este etern, real, mistic şi arhetipal. Aristotel este util, aparent, rațional şi logic. De la Platon la Aristotel treci de la dialog, forma vie a ideilor, la sistem… Original, în filozofie, este considerat sistemul.

— Spuneați că în cetatea românească de astăzi lipsesc personalitățile. Cum definiți personalitatea?

— Eu definesc personalitatea ca fiind acel individ înzestrat cu capacitatea de a se dărui. Eroul e o personalitate — deoarece nu-şi mai aparține.

— Vedeați în protestantism un model de proastă neaparținere de sine a operei — care, crezînd că îi aparține lui Dumnezeu, de fapt îşi aparține tot sieşi, aceloraşi limite.

— Protestantismul e o religie coborîtă la rangul de morală pentru grădinița de copii.

— E frecventă confuzia, «protestantă» i-aş spune, între fantastic şi mistic.

— Fantasticul e transsenzorial şi nu ştim dacă e din nimic sau din ceva. Dar, ca să fii fantastic, trebuie să fii în afară de concret şi de real. Trebuie făcută distincția dintre sensibil, fantastic şi mistic. Fantasticul nu e totuna cu misticul şi nici cu sensibilul. E mai aproape fantasticul de senzorial, dar foarte depărtat de mistic. Fiindcă mistica înseamnă vehicularea misterului.

— Pentru că tot vorbeam despre confuzii, iar confuzia e un semn al neinițierii, ce recomandați unui tînăr să studieze pentru a putea intra, problematic şi conceptual, în zona cugetării şi a cunoaşterii?

— Citeşte un tratat de psihologie, pentru aspectele sufleteşti, citeşte un tratat de teologie, citeşte un tratat de istorie a filozofiei, citeşte un tratat de logică, pentru aspectele relațiilor sociale, şi citeşte un tratat de antropologie. Cu toate acestea, oriunde te-ai duce, grădinăreşti cu orice aspect teoretic, practic sau tehnic cu care te întîlneşti.

— Aceste cărți corespund unor trepte de cunoaştere…

— Există trei aspecte fundamentale ale cunoaşterii: aspectul teoretic-explicativ, aspectul tehnic-configurativ şi aspectul practic-normativ. Cunoaştere, configurație şi normativitate — sau viața în realizările ei discontinue.

— Iar corespondența pe planul gîndirii…

— A gîndi sistemic e una; a gîndi dialectic e alta; şi a gîndi empiric e alta. A gîndi empiric înseamnă că eşti prizonierul senzorialității; a gîndi dialectic înseamnă să fii prizonierul discursivității mintale; iar a gîndi sistemic, logic, înseamnă a gîndi rațional, a fi captivul schemelor raționale, al gîndirii formale.

— În toate acestea, intuiția ce rol joacă?

— Există o relație constantă care-ți fixează poziția în lume: relația subiect–obiect. Acest dublu termen te defineşte ca om în univers. Cînd intuieşti eşti subiect, nu obiect. Nu te identifici cu obiectul. Intuiția este nemijlocire, şi nu poate fi niciodată nici pură şi nici atotcuprinzătoare. Intuiția e suficientă, deoarece e legată de un obiect imediat. Se vorbeşte

despre intuiția pură. Nu a putut fi demonstrată, fiindcă intuiția pură e transsenzorială. Nu poți intui, dacă admiți intuiția sensibilă, decît un obiect concret, iar dacă admiți intuiția dublă — deci şi intuiția pură —, atunci intuieşti un obiect ideal, fără corespondent în lumea concretă.

— Intuiția trebuie deci canalizată.

— Păi una e să fii intelectual propriu-zis şi alta țăran, care are şi el intelect şi intuiție. Are scule, dar nu poate face mare lucru cu ele.

— Creația ar fi caracteristică primului…

— Nu ştiu dacă se poate vorbi despre creație propriu-zisă, la scara omului. El e prefigurat. Nu vine pur, ci făcut. şi tot ce cunoaşte cunoaşte din acest făcut.

— Atunci unde se află finalitatea gîndirii?

— Nu ştiu cine dintre gînditori a spus că rostul gîndirii este să purifice, în etape, limbajul de impuritățile empirice. Limbajul pur.

— Puritatea poate fi învecinată cu în sine-le?

— Într-un fel… În sine-le e incognoscibil. Există transsenzorialul sau incognoscibilul, în mod ideatic, în noi. Omul e de fapt un damnat: nu poate cunoaşte pur. Cunoaşte cunoscînd. Dintre cei doi termeni ai lui Kant, fenomenul şi lucrul în sine, lucrul în sine e un concept-limită. Dincolo de el nu se poate merge, deoarece omul e un animal care trăieşte captiv în cuşca simțurilor şi care are o gîndire şchioapă.

— În sine-le rămîne un «de ce?» nerezolvat.

— În fața întrebării « de ce?», te izbeşti de formula regresului în infinit. Tot te întrebi «de ce?» — pînă ce ajungi la o limită unde de ce-ul moare. La de ce-ul absolut nu a răspuns nici un om pînă acum. Ce finalitate ai tu nu poți răspunde, că te izbeşti de limitele cunoaşterii subiective.

— În cazul acesta, libertatea e pe moarte…

— Libertatea autonomă e de neconceput. Dovadă că apari, dovadă că creşti, dovadă că descreşti, dovadă că îmbătrîneşti, dovadă că mori… Eşti predeterminat.

— Nu-ți rămîne decît să intri în spațiul ocrotitor al Bisericii.

— «Robeşte-mă, Doamne, ca să mă simt liber!…» E definiția creştină a libertății. Adică eşti liber întru Dumnezeu, nu în tine, care eşti finit, şi mergi la biserică deoarece crezi, iar nu pentru că ştii.

Seara am privit iarăşi luna: era foarte aproape; albă, rotundă, părea stingheră în lumea ei; se recunoştea doar în stelele ce-i perpetuau lumina şi în luminile Pământului. Țuțea îmi povesteşte cum, copil fiind, visa la o scară mare, mare de tot, care să-l ducă acolo, sus, pe una din stele. «Îți închipui? Ce schimbare! De la stele am ajuns să aspir la conducerea unei stele locuite şi epuizate, care mi-a dat mai multă durere decît mi-ar fi putut da universul în întregime… Cuvîntul pe care-l foloseşti, smerenie, e atît de cald… Hai să adormim. Noapte bună!»

8 februarie 1991

O zi încărcată; două interviuri pentru presă, mulți vizitatori. Spre seară, atmosfera s-a echilibrat. Am rămas singuri, în acordurile lui Bach. Țuțea vrea să ascultăm, dacă se poate, toți marii compozitori din istorie. Vrea să-mi demonstreze legătura de geometrie şi ordine dintre o simfonie şi un sistem filozofic; crede că aceasta e forma cea mai organică de asumare a unor rigori care să nu fie sterilizante ci, dimpotrivă, armonizante.

— Am observat că vă preocupă foarte mult problema inspirației…

— Inspiratul are o oarecare autonomie a eului. Inspirația nu poate fi înlocuită cu nimic. Experiența poate iniția parțial-empiric. Experiența nu duce la adevăr, ci duce la identificarea empirică a unor fapte. Conştiința teoretică e supraempirică. Inspiratul se detaşează de livresc şi de experiență. Adică îi pică ceva în creier. Ca din cer, cum se zice.

— Inspirația ține de calitățile persoanei.

— Oarecum. Se vorbeşte de «inspirația interioară». Termenul este impropriu. Tot ce este interior nu este inspirat; e autonom. — Autonomia eului. Inspirația e de natură exterioară, mistică.

— Totuşi, exterioritatea aceasta nu trebuie să corespundă unei interiorități pe măsură?

— Dacă n-ar avea corespondență interioară, n-ar exista poeți, ci numai sfinți. Inspirația are caracter dominant vocațional. Adică e chemare… Inspirația se verifică prin natura ei înseşi. Ai contact, în mod distinct de alții, cu lucruri la care ei nu ajung sau ajung greu.

— V-ați simțit vreodată inspirat?

— Niciodată! Eu sînt un om făcut. Un om construit cu sîrguință. Două vocații îmi lipsesc: cea de erou şi cea de sfînt. şi nu mă deranjează, pentru că nu sînt singurul. Orice lipsă îți demonstrează sau o situație inexplicabilă, sau o neputință. Păi uită-te acolo, în perete. Eu sînt acolo, nu în mine!

— Însă acum mai simțiți nevoia unei identificări sau a unei reveniri la peretele cu cărți?

— Nu. Nu am ce să învăț de la el. Adică — am învățat destul. Există o esențialitate mintală căreia îi repugnă supraabundența informativă.

— Informația e modul omului de a se înşela pe sine, atunci cînd supraabundența ei riscă să-i taie legătura cu realul.

— Omul e un animal care se poate înşela şi care înşală la discreție.

— Ați avut vreodată tentația de a înşela în mod esențial, grav?

— ştiu eu?… O singură forță nu am înşelat-o niciodată: nu am înşelat poporul român! Eu nu pot să gîndesc intelectual pur poporul român. Adaug un fluviu afectiv la gîndirea mea.

— Această afectivitate v-a costat mult.

— E adevărat. Treisprezece ani! Însă eu nu vreau să fiu mai mult decît ceea ce sînt. De aceea, pentru ceea ce sînt, trebuie lăudată închisoarea… A fost întrebat un țăran, în închisoare: ce înțelegi din tot ce spune Petre Țuțea? Zice: nu înțeleg nimic, dar e o grozăvie! Auzi!… Mi-am spus: elitele morale nu seamănă cu cele intelectuale. Mie îmi plac oamenii care fac judecăți. Cei care fac silogisme sînt, față de Adevăr, ca acele curci care se încurcă printre popice.

— Ați avut deseori dorința de-a vă implica în viața cetății…

— Cum să nu! Un mare intelectual care nu se implică în viața socială e un anahoret. De fapt, dacă gîndim pragmatic, societatea ar trebui alcătuită doar din savanți şi ingineri…

— Aceasta e o viziune materialistă.

— Evident. Materialiştii ne deosebesc de animale prin faptul că nu avem coadă. Am învățat la închisoare că omul e un animal stupid, deoarece confiscă libertatea semenilor lui. Tiranul e un om absurd şi lipsit de ruşine. Nu îi este ruşine să-şi chinuie semenii… Omul captiv nu poate fi fericit. Sîntem captivi în univers. Ne ajunge această grozăvie… Dar să intensifici această captivitate, pînă la nivelul puşcăriei — numai omul e capabil de asemenea nebunie.

— E suficientă limitarea naturală…

— Cînd vorbim de libertate, apare o corectură: moartea. Omul basculează între libertate şi moarte. Singurii oameni care nu pot fi suspectați că se înfioară în fața morții sînt sfinții.

— şi eroii…

— Eroul merge pînă la anularea absurdă a existenței şi nu mai este el, ci întruparea idealului pentru care luptă.

— Dar geniile?

— În fața lui Dumnezeu nu există genii, Dumnezeu lucrînd nu cu genii, ci cu oameni.

Pană de curent. Continuăm discuția pe întuneric. Îmi spune că aşa era şi la cursurile «serale» din închisoare. «Vorbeam pînă tîrziu. Pînă cînd venea gardianul şi răcnea: linişte! linişte! linişte! Amuțeam cu toții.» Îl întreb cum ar vedea un sistem social care să excludă temnița. «E necesară! Doar în utopii, poate, nu ai s-o găseşti, dar şi acolo pentru că oamenii sînt selectați.» În democrația superevoluată nu ar fi posibil acest lucru? «Cine ştie? Oricum, democrația e un sistem social care face posibilă existența idiotului alături de geniu!» În cazul acesta, nu se prea deosebeşte de egalitarismul comunist… «Se deosebeşte prin lege: funcționează. În vreme ce, în comunism, legea nici nu există; e tiranie.»

9 februarie 1991

Un lung dialog despre cunoaştere. Uneori ne opream pentru a respira liniştea adusă de muzică… Dialogurile noastre încep să aibă aerul unor ceasuri de taină: cînd se întîmplă să intre cineva în cameră, Ţuţea schimbă subiectul; un soi de pudoare ideatică. Cînd îmi povesteşte de anii de temniță, îmi vorbeşte în şoaptă — şi nu din frică, nicidecum, ci dintr-un instinct de a nu face zgomot în jurul unui lucru atît de grav: de a fi fost martor la nebunia lumii. Îl întreb dacă nu consideră dorința omului de a explica totul un viciu.

— De fapt, explicația a murit acum, în lumea modernă. Deoarece a murit cauzalitatea, care e înlocuită cu constatarea şi descripția. Cauzalitatea, prin regresul în infinit, nu oferă nici o soluție. Nu găseşti cauzele fenomenelor. Omul nu a putut, de cînd a apărut şi pînă astăzi, să explice de ce se întîmplă un lucru sau un fenomen. «De ce» şi «pentru ce». N-a reuşit să explice. A circulat mult ideea explicației, dar acum a fost înlocuită cu descripția. Constați şi descrii, nu explici. Nu te mai întrebi, în ştiința modernă, cauzal, ci constați — descriptiv şi util. Spiritul din noi e căutător, nu explicativ.

— Căutarea e înrudită cu curiozitatea.

— Curiozitatea e poarta strîmtă prin care intră cunoaşterea lucrurilor. Se poate face o legătură şi între curiozitate şi necesitatea adaptării. Eşti curios să afli de ce se întîmplă fenomene nocive sau benefice, pentru a te adapta.

— Omul religios are voie să întrebe şi să iscodească?

— Depinde de ce-ul ce hram poartă, pentru că, din perspectivă religioasă, Dumnezeu nu te împiedică să cunoşti cauza lumii, care există, şi cauzele fenomenelor. Nu te împiedică!

— Hramul de ce-ului poate fi şi luciferic. şi atunci, se poate spune că un asemenea de ce te duce la aflarea unor valori?

— Sigur, pentru că valoarea nu e religioasă. Valoarea e conjuncturală. E o apreciere, o proiecție subiectivă asupra obiectului contemplat, pe care-l valorifici sau nu.

— Urmînd logica credinței, calea absolută de cunoaştere e rugăciunea…

— Omul e un animal care se roagă la ceva. Caută un model ideal. şi uneori nimereşte, alteori nu. Cei care au descoperit modelul ideal şi succesiunea fenomenului din el sînt creştinii… Ei au aflat care e rădăcina lumii.

— Consolarea raționalistă e mediocră!

— Ei nu… Consolarea nu e mediocră, de orice natură ar fi. Omul e căutător de consolare şi caută mîngîierea cum caută copilul ţîţa mă-sii. Creştinii sînt superiori prin faptul că au, de la botez, consolarea absolută mereu la îndemînă.

— Neconsolați sînt doar lucizii. Cum e Cioran, de exemplu.

— Cînd eşti lucid, eşti în fața cimitirului. Luciditatea e o limpezire a spiritului nimicitoare. A fi lucid înseamnă a-ți da seama perfect de limitele şi neputințele tale. Luciditatea e o categorie dizolvantă. Însă la Dumnezeu n-ai acces prin luciditate, că Dumnezeu trebuie primit, nu înțeles. Totuşi, Dumnezeu nu ne dă atîta luciditate încît să ne copleşească singurătatea.

— Cioran practică şi un fel de luciditate istorică, în ceea ce priveşte traiectoria românească prin lume şi timp.

— La Cioran e o deficiență personală, pe care el o proiectează asupra poporului român, sau e o constatare obiectivă a incapacității de a face istorie a poporului român. Eu, ca să mă consolez, mă gîndesc că la Podul Înalt ştefan cel Mare a zdrobit armata turcă. Păi ăsta e un fleac? Găseşti în istoria poporului român puncte îmbărbătătoare… Cioran, cînd e pesimist, compară poporul român cu Franța. Sau cu Anglia, sau cu Italia… şi, cînd constați expansiunea universală a ălora, te apucă groaza. Dar grecii, dacă citesc istoria gîndirii din spațiul lor, trebuie, vorba lui Cioran, să se sinucidă! Capătă sentimentul inutilității şi al decadenței. Adică nu mai poartă numele de greci decît în mod geografic. Atît! Ceea ce nu e cazul cu noi. Nu ştiu cine a spus, eu sau Cioran: Eminescu are meritul de a fi salvat onoarea spirituală a poporului român!

— Raportîndu-se mereu la defectele şi calitățile poporului român, Cioran tinde la un «sistem». Oricum, Cioran, fiind incitant, e fertil astfel. E sistemic prin fertilitatea ce o declanşează în celălalt…

— Fuge de sistem. Dar asta e firea lui. Am vorbit eu odată cu el: mă Emile, tu ai sistem? — «Mă, nu mă întreba dacă am coşciug înainte de a muri…» Cioran e o inteligență

pură. Are o singură trăsătura inadmisibilă în ființa lui: e neconsolator. E însă o inteligență reală. Păi, pentru ca să te fîțîi ca el prin Paris, trebuie să ai inteligență. E greu să te fîțîi acolo fără inteligență. Că acolo inteligență este! Ca să trăieşti, am spus eu odată — poate sînt nedrept —, ca să trăieşti comod fără inteligență, trebuie să te muți în Bulgaria. Am discutat cu un bulgar la Moscova, cînd eram în delegația din 1940 a României. Bulgarul era de un cinism că m-a şi mirat. Zice: dumneavoastră cunoaşteți Bulgaria? Nu. Cunoaşteți istoria noastră? Aproximativ ştiu de unde ați venit: de la Volga. Dar ce hram purtați, nu ştiu. Bulgarul zice: n-ați pierdut mare lucru, fiindcă noi, deocamdată, sîntem geografie pură!

— Cioran se zbate în cadrele unei drame pe care el nu o vede rezolvată.

— Adevărat. Singura dramă a omului e cunoaşterea apariției şi devenirii lui; şi conştientizarea limitelor lui în timp şi spațiu. Deoarece setea de absolut nu i-a fost satisfăcută la grad biopsihic, omul e etern trist. Însă setea de absolut poate să fie şi demonică. Putere nelimitată în timp şi spațiu… adică a te situa arbitrar şi tiranic deasupra devenirii şi ființei. A vrea nelimitat înseamnă a vrea în mod infinit. Mai mult decît putere. Puterea e oarecum limitată. Voința este nelimitată! Ceea ce ne limitează pe noi, cu toate că avem o voință nelimitată, e devenirea vieții, boala, neputința… Devenirea ne indică o sete etern nesatisfăcută. Nelimitat este tot ce ne înconjoară, în mod infinit şi ipotetic, şi nu putem niciodată stăpîni deplin.

— Conştiința limitei e totodată şi conştiința că nu eşti beneficiarul unei libertăți autentice şi totale.

— Libertatea ți-o dă numai Biserica, considerîndu-te fiu dumnezeiesc. Fără nemurire şi mîntuire, libertatea e de neconceput. Omul, dacă nu are în substanța lui ideea nemuririi şi mîntuirii, nu e liber. Seamănă cu berbecul, cu capra, cu oaia… Libertatea îți apare cînd te detaşezi de limitele tale terestre.

— Libertatea nu poate fi decît în comuniune.

— Biserica este viața în comuniune, revelîndu-mă pe mine mie. Ea impune învecinarea ca o condiție minimă de a gusta din bucuria Creației lui Dumnezeu. Pentru că omul absolut liber decade. Absolut liber înseamnă nimic. Nimic şi singur… Să ne închipuim omul singur în univers. Nu e nimic! El e legat de semeni. Aşa are sens existența lui. Altfel nu are sens. E absurd, luat în el… Individualismul e caduc. Un singur om nu se poate

autodefini. Nu ştie ce este. El se defineşte prin semeni. Dumnezeu e descoperit în comunitate, iar nu individual. Să nu uităm că pustnicii vin dintre noi…

— Omul nu-şi poate găsi definiția decît în mod spiritual.

— Altminteri e o ființă care caută căutînd şi află neaflînd. Definiția omului este foarte greu de dat definitiv. Depinde la ce te raportezi: la semeni, la Dumnezeu sau la orice alt criteriu. Eu cred că în sala de anatomie nu afli o definiție a omului. Fiindcă moartea are ca termen dual nemurirea. Or, setea de nemurire e definitorie pentru poziția omului în timp şi în spațiu.

— Definind omul, îi definim, de fapt, şi sensul.

— Cea mai mare dramă a cunoaşterii umane e jocul între sens şi nonsens. Asta e rădăcina dramei omului.

— De aceea, eu cred că întrebarea «ce sens are omul?» e mai adîncă decît întrebarea «ce este omul?».

— Nu e mai adîncă. E mai misterioasă… şi mai neliniştitoare. Ce sens am eu ca să exist? Dar nu pot răspunde decît arbitrar, prin silogisme. — Adică judecînd. Dar judecata mea nu e concludentă în ceea ce priveşte sensul existenței mele. Pe lîngă sens apare şi nonsensul. Astfel încît poți gîndi autonom universul, fără oameni!… De ce a apărut omul nu se poate răspunde. De ce-ul este o încercare de a defini ceea ce este.

— Cunoscîndu-şi limitele şi neputințele de a rezolva de ce-ul existenței sale, omul ajunge la ideea de transcendent, dar pe care nu o poate concretiza. Nevoia de întrupare traversează toate zbaterile ființei gînditoare.

— Da. Întruparea. Adică revelația… După ce ai cunoscut pămîntul şi sistemul solar, constați că poate exista universul şi fără om, că nu noi am făcut universul şi că noi îl cunoaştem gata făcut. Noi constatăm. Omul este un subiect care apare în lume — întrebător, relativ şi constatator. Orice om care nu e hermeneutic autofilozofează. Adică, el devine buricul pămîntului.

— Poziția interogativă a teologului cum vi se pare?

— Teologul gîndeşte fundamental. Are şi puțin din gîndirea deterministă. El se întreabă asupra cauzei şi finalității lumii. Fără teologie — care e ştiința esențelor —, omul de ştiință ştie neştiind… «ştiințificii», cum numea Nae Ionescu pe oamenii de ştiință siguri

pe ei. Util lucru că au făcut trenul, dar trenul nu are nici un adevăr în el. E un instrument… Ancorat în dogmă, teologul nu e un om de ştiinţă, ci un iluminat. Filozofia te face captivul speculaţiilor proprii şi ale celorlalţi. Dacă citeşti un tratat clasic, nemţesc, de istorie a filozofiei, afli nişte sisteme care n-au epuizat gnoseologic lumea şi viaţa. Toată istoria filozofiei nu conţine nici un adevăr, ci este o căutare continuă… Filozofia poate fi utilă ca instrument al teologiei, adică să-i rafineze limbajul. Dacă devii filozof pur, devii ateu prin definiţie.

— Există deci o cunoaştere teologică şi o «cunoaştere» filozofică.

— Cunoaşterea mistică, teologică, e o cunoaştere mediată, deoarece vine de afară, din transcendent. Cunoaşterea imediată, filozofică, o are orice om, dar aceea nu e cunoaştere reală ci relativă, un mod de a lua contact, util sau speculativ, cu lucrurile.

— Revenind la neputinţa omului de a fi beneficiarul libertăţii adevărate, putem spune că, teologic, libertatea apare în momentul în care omul îşi aduce aminte de calitatea de fiu dumnezeiesc.

— Libertatea omului e partea divină din el.

Vin nişte prieteni. Ţuţea îi întreabă cum îşi văd ei poziţia în cetatea românească de astăzi. «Sînteţi încurajaţi sau nu?» Nu prea sîntem… «Atunci, e foarte rău! O societate care nu încurajează înseamnă că nu mai vrea să trăiască.» Îi spun că generaţia mea e prin excelenţă una a mijloacelor proprii de zbor. Generaţia lui, spune Ţuţea, a avut noroc cu nişte profesori deloc strălucitori, dar corecţi. «Profesorul, de fapt, nu trebuie să fie de excepţie — ajunge faptul că elevul este excepţional —, ci să-ţi spună limpede legile şi regulile.»

Mărturisitorul face din discurs rugăciune. Transferă gramatica discursivităţii ideatice în cîmpul discursului esenţial al rugăciunii:

«Pe Dumnezeu a-L vedea nu este cu putinţă oamenilor… Care desfătare lumească rămîne neîmpreunată cu grija? Care mărire stă pe pămînt neschimbată? Toate sînt mai neputincioase decît umbra, toate mai înşelătoare decît visurile; o clipă, numai, şi toate acestea moartea le primeşte… Vai, cîtă nevoie are sufletul cînd se desparte de trup! Vai, cît lăcrimează atunci, şi nu este cine să-l miluiască pe dînsul! Către îngeri ridicîndu-şi ochii, în zadar se roagă; către oameni mîinile tinzîndu-şi, nu are cine să-i ajute… Deşertăciuni sînt cele omeneşti. Cîte ne rămîn după moarte? Nu merge cu noi bogăţia, nu ne însoţeşte

mărirea, căci, venind moartea, toate acestea pier… Unde este dezmierderea cea lumească? Unde este nălucirea celor trecătoare? Unde sînt aurul şi argintul? Unde sînt mulţimea slugilor şi strigarea? Toate sînt ţărînă, toate cenuşă, toate umbră… Adusu-mi-am aminte de proorocul ce strigă: eu sînt pămînt şi cenuşă; şi iarăşi m-am uitat în morminte şi am văzut oase goale, şi am zis: oare cine este împăratul sau ostaşul, bogatul sau săracul, dreptul sau păcătosul… Început şi temei mi-a fost mie hotărîrea Ta de a mă zidi: căci voind să mă faci fiinţă vie, din firea cea nevăzută şi din cea văzută, ai plăsmuit trupul meu din pămînt şi mi-ai dat suflet prin însuflarea Ta cea dumnezeiască şi făcătoare de viaţă… După chipul şi asemănarea Ta ai plăsmuit din început pe om şi l-ai pus în rai să stăpînească peste făpturile Tale; dar din pizma diavolului fiind amăgit, s-a făcut părtaş mîncării, călcător poruncilor Tale făcîndu-se. Pentru aceasta l-ai osîndit să se întoarcă iarăşi în pămîntul din care a fost luat, Doamne, şi să-şi ceară odihnă… Plîng şi mă tînguiesc cînd gîndesc la moarte şi văd în morminte frumuseţea noastră, cea zidită după chipul lui Dumnezeu, zăcînd: grozavă, fără mărire şi fără chip. O, minune! ce taină este aceasta, ce s-a făcut cu noi? Cum ne-am dat stricăciunii? Cum ne-am înjugat cu moartea?…»

Stihirile lui Ioan Damaschin Monahul comunică ideal cu discursul lui Ţuţea; aceeaşi apă freatică, a recapitulării căderii şi ridicării lumii, uneşte peste veacuri cuvintele mărturisitorilor. E un mod esenţial, retrospectiv şi însumator, prin care mărturisitorul îşi arată uimirea în faţa extraordinarelor întrebări ale existenţei, aflînd, tot cu uimire, minunata rezolvare a acestora. Apologeţii seamănă între ei; au aceeaşi putere de a convinge şi de a ne aduce în lumea argumentului lor. Învecinîndu-se cu lumea, ei o învaţă multele ei chinuri, îi arată zadarnica ei finitudine şi limitare, spunîndu-i în acelaşi timp care sînt căile de-a ajunge la realizarea echilibrului. De aceea, să nu ne mire că Ţuţea nu aduce nimic nou; doar la nivelul discursului, şi nici la acesta în mod deplin, aşa cum am văzut; demersul lui filozofic, mărturisitor — în lumea de astăzi este demersul oricărui creştin rostind Crezul în biserică.

Îi vorbesc despre ultimele cărţi pe care le-am citit, pentru admiterea la facultate. Nu mă pot obişnui cu ideea unui «limbaj» teologic specializat în aşa măsură, încît să rişte mai mult decît golirea de sens şi afect a cuvîntului propovăduit: există riscul de a aduce o altă imagine decît cea revelată. Teologii sînt cei mai ameninţaţi de pericolul de a lua în deşert numele Domnului. Dacă trăim într-o vreme a crizei limbajului, asta se datorează într-o mare

măsură şi handicapului de comunicare al sacerdotului; există un fel de manierism teologic care adună în el elemente arhaice, deloc neplăcute, într-o gramatică însă desuetă. Vechimea Bisericii nu presupune şi o vechime a limbajului pe care-l foloseşte; este o vechime ce vizează în primul rînd sensul şi trimiterile cuvîntului. Limbajul teologic, apologetic în intenție, trebuie să-şi garanteze un grad de persuasiune ce nu se poate obține decît printr-o racordare din mers la structurile mentale şi lingvistice ale omului, în drumul acestuia prin istorie. Dogma precis formulată şi mărturisită este cea care face legătura dintre noutatea şi vechimea mesajului teologal. De aceea, făcînd apel în mod permanent la dogmă, şi aceasta într-un cadru stilistic mai mult decît personal şi modern, Țuțea intuia valoarea de adevăr a adaptabilității mărturisii creştine la vremea cu care este contemporană. Dincolo de asemănările lingvistice, «discursul» rugător al lui Ioan Damaschin Monahul se apropie, pînă la o frățietate semantică frapantă, de discursul lui Țuțea, prin faptul că amîndouă sînt traversate de preocupări, interogații, nelinişti cu statut atemporal.

12 februarie 1991

Noaptea a nins. Îl întreb dacă în temniță a pus rugăciunea înaintea tuturor mijloacelor de salvare a sănătății mintale şi spirituale. Îmi spune că numai prin ea şi prin dialogul cu cei din celulă a reuşit să depăşească momentele de cădere. Îmi povesteşte cît de greu i-a fost să se obişnuiască, la izolare, cu singurătatea totală; ar fi dorit să audă măcar un şoarece sau o muscă… «Nu ştiu cum am suportat, Radule! Poate prin rugăciune; să ştii că numai prin ea.» şi, poate, prin rugăciunile altora… Se uită cu mirare. «Nu m-am gîndit niciodată la asta: să se roage cineva pentru mine!» De ce nu? «Păi, înainte de închisoare, în afară de tata, care era preot, nu am avut cu nimeni o legătură religioasă, ci numai legături amicale, intelectuale.» Astfel încît în temniță v-ați simțit total singur, deoarece autonomiile intelectuale nu comunică între ele şi nici nu pot mijloci… «Să ştii că ai dreptate. Însă mi-am pus de multe ori întrebarea de unde vine dorința omului de a se uita spre cer…»

— Păi nu există o revelație a nevoii de rugăciune, ci o revelație a existenței lui Dumnezeu, care atrage după sine şi nevoia de rugăciune. Rugăciunea este expresia unui suflet religios care recunoaşte o putere supranaturală care-i asigură eliberarea din înlănțuirea limitelor personale şi cosmice. Este o cerere specific mistică.

— Facem distincție între rugăciune şi rugăminte.

— Evident. Nu se roagă decît omul religios — care, practicînd rugăciunea, recunoaşte prin ea prezența Divinității, fapt care distinge rugăciunea de rugăminte, aceasta din urmă cuprinzînd o sferă atitudinală mai largă. Rugăciunea ne arată că umilința, gîndită creştin, înalță, iar nu coboară pe om.

— Rugăciunea are un aspect revelațional, deoarece în urma ei ni se descoperă voința lui Dumnezeu în ceea ce ne priveşte.

— Rugăciunea, ca şi revelația, nu duce la o descoperire banală, ci la trăirea unui eveniment care depăşeşte puterea umană.

— Se face o confuzie terminologică între revelația sacră şi cea profană.

— Revelația, ca termen, este de obicei întrebuințată polisemic, prin depăşirea caracterului ei religios. Revelația propriu-zisă trebuie gîndită religios. Nu se poate vorbi de

revelație în cadrul unei descoperiri științifice, care poartă nu numai rodul inspirației, ci și pe cel al căutării.

— Această confuzie are la bază o substituire mult mai largă…

— … Înlocuirea religiei cu știința! Fără credință și Biserică, omul rămîne un simplu animal rațional și muritor, raționalitatea avînd doar caracterul unei mai mari puteri de adaptare la condițiile cosmice decît restul dobitoacelor. Cînd zici că omul e un animal rațional, atributul raționalității îl distinge de restul vietăților, nescoțîndu-l din perspectiva morții absolute. Moartea devine relativă, ca o trecere, numai prin religie — știința, oricît de savantă, nescoțînd omul decît aparent din regnul animal. Nici o consolare că eu mă deosebesc de elefant sau de capră pentru că fac silogisme, dacă apar și dispar în mod absurd din natură.

— Religia nu te ajută să «evadezi» din lume, ci să devii un mai bun locuitor al ei.

— Trebuie să recunoaștem că supranaturalul eliberează omul din înlănțuirea cosmică, dar religia ca atare nu te face să ieși din natură, pe care o consideri creație divină, ci să te situezi deasupra ei.

— Tot către o situare spirituală deasupra lumii tinde și rugăciunea. Dovadă că, în temniță, rugăciunea vă elibera.

— Rugăciunea mișcă subiectul rugător între o putere supraumană și un subiect care recunoaște că această putere îl transcende. Rugăciunea este singura manifestare a omului prin care acesta poate lua contact cu Dumnezeu. Nici o altă calea umană nu-L atinge, deși omul, la scara lui, tinde perpetuu spre El. Sau, cum spune Max Planck, este efortul spiritual al omului de a trece de la relativ la absolut. Prin rugăciune omul se îndumnezeiește, anulînd conștiința imposibilității contactului cu Absolutul. Relația cu Divinitatea nu este justă decît prin actul rugăciunii, meditația autonomă fiind expresia unui proces cognitiv comod. Poarta spre Dumnezeu este credința, iar forma prin care se intră la Dumnezeu e rugăciunea.

— Sfîntul este un model maxim de subiect rugător.

— Sfinții, ca forme supreme ale sufletului religios, sînt modele umane cu rol protector și sprijinitor. Sfinții fac posibilă trăirea absolutului la scară umană. Sfîntul stă în fruntea tablei valorilor. Eroul se consumă făcînd istorie și nedepășind sfera laicului. Eroul este admirat — dar nimeni nu i se închină, chiar dacă fapta sa aduce reale foloase omului.

— Deci putem structura o tablă a valorilor umane…

— Desigur. Astfel, scara valorilor umane conține: omul obişnuit, eroul şi sfîntul — dincolo de aceştia situîndu-se infractorul.

— În firea infractorului stă şi falsitatea… Cum apare, de exemplu, infractorul în istorie?

— Uite-aşa: apare o arătare care se strecoară ca o şopîrlă pe treptele corpului social, ajungînd să se mişte în vîrf nestingherit. El nu se întreabă dacă e ctitor de aşezări umane, legiuitor, binefăcător sau orice altceva care să acopere ideea de mare conducător. Se simte bine acolo unde e şi se consideră diferențiat de concetățenii lui, crezînd că acest lucru e rodul unei virtuți excepționale. Aşa crede el! El nu ştie cine este el. El crede că d-aia a ajuns sus, că nu se putea altfel!

— Dar infractorul în gîndire?

— Ha! N-am putut în viața mea să-mi satisfac această dorință: să aud un antropolog savant, la Sorbona, discutînd jocul vieții şi al morții… Să vezi cum, la Sorbona, apare o arătare care se mişcă în misterele existenței ca curca între popice. La Sorbona!

— Mişcîndu-se aşa-zis autonom…

— Omul autonom e iluzoriu, fiindcă sau e sub imperiul transcendenței, şi atunci este religios, sau e sub imperiul naturii, şi atunci e materialist. Autonomia umană nu poate fi concludentă, adică omul nu este ființă liberă dacă nu are finalitate religioasă, deoarece, chiar dacă descoperi un leac împotriva cancerului şi eşti un mare binefacător pentru omenire, nu te deosebeşti de vulpe şi de elefant dacă te consideri absolut muritor, adică dacă apari şi dispari în mod absurd. În ştiință şi tehnică întîlneşti la orice pas utilul, comodul, socialul şi mintalul, da’ nicăieri adevărul consolator. Adevărul absolut nu poate fi gîndit decît teologic, deoarece numai teologul vehiculează cu el în mod dogmatic şi ritualic.

— Autonomia cred că îşi are motivația, iluzorie, în actul individuației…

— Se pune întrebarea: există un act individual pur sau puritatea mintală este formală? Este greu de conceput. O individuație pură nu este posibilă, prin faptul că omul se naşte şi viețuieşte biosocial. Variabilitatea sufletului omenesc, care exclude individuația perfectă şi constantă, este expresia mişcării lui provocate de temperament sau de peisajul instabil al societății.

— Tragedia omului nereligios, fiindcă despre o tragedie este vorba, vine cred din faptul că, punîndu-şi întrebări fundamentale, izvorîte din conştiinţa lui teoretică, nu găseşte, necălăuzit de nimeni fiind, nici un răspuns consolator.

— Dacă ai întrebări fundamentale, esenţiale, dar răspunsuri neconcludente, joci pe foc. Eşti chinuit. La întrebările pe care şi le pune omul, el poate răspunde util, relativ, inutil sau nociv. Jocul vieţii şi al morţii este fundamental şi încurcă toate socotelile. De ce ne naştem? De ce creştem? De ce ne realizăm trecător? şi — de ce murim? sînt întrebări la care răspunsurile sînt aleatorii, adică neconcludente. Sub raportul adevărului, un om modern, care are conştiinţă teoretică dar nu şi religioasă, nu se deosebeşte de un primitiv care cînd trăsneşte şi fulgeră pe cer cade cu fundul în sus. Nu e departe! ştiinţa nu răspunde la nici un «de ce», ci constată — util sau eronat.

— Neputinţei ştiinţei i se alătură cumva şi neputinţa filozofiei?

— Filozofia nu e o cale spre mîntuire. E o comoditate mintală orientatoare, să zicem, în timp şi spaţiu, în relaţiile interumane… Fără credinţă, viaţa universală ar fi un pustiu dezgustător şi de nesuportat. Nu eşti liber şi senin decît în biserică sau păstrînd în tine imaginea ei şi a preotului. Toţi ateii sînt jalnici. Ei renunţă la absolut, limitîndu-se la ei înşişi. Un savant ateu, care se bazează doar pe supoziţii, se deosebeşte de vulpe doar prin faptul că vorbeşte articulat şi face supoziţii… Dacă adevărul există, atunci trebuie să fie unul, iar pe acesta îl afli trăind, prin credinţă… Babele evlavioase merg la absolut rugîndu-se, iar filozoful trăncănind silogisme…

şi mergem cîteodată în lume, aflînd de la unii şi de la alţii cît de minunată poate fi învecinarea cu minunea care-ţi deschide ochii şi te face apt pentru acceptarea unei alte rînduieli decît cea de aici, de unde cerul se vede mic, neîntreg, cît un drum al soarelui; iar rînduiala cealaltă — cît de cealaltă este! — îţi arată pămîntul mare, întreg, rotund, cît un drum pe scara lui Iacob, de la creaţie la Creator.

Ţuţea îmi spune că-i este sete, dar nu de apă, nici de vreo altă băutură. O simplă stare de sete; ca somnul, de pildă.

15 februarie 1991

Vorbim despre cum ar trebui să abordăm necunoscutele care apar în drumul minții noastre. Țuțea îmi spune că materialismul e cel mai incomod fel de a gîndi. Cum aşa? «Păi, unde întîlneşti misterul, spui că nu e nimic. şi te înconjuri numai cu nimicuri dintr-astea, pentru că viața în întregime e un mister!…» Facem cîțiva paşi prin cameră, pentru dezmorțire; în ultima vreme, Țuțea stă mai mult în pat. A slăbit mult, îl doare capul. Un ziarist i-a spus că de aceea îl doare capul, fiindcă are idei…

— Sînt două mari principii care se zbat într-o conştiință autentică: principiul autorității şi principiul libertății. Eu încerc să le împac, în conştiința mea, într-un soi de automatism fundamental al omului în corpul social. Adevărata organizare ține de relația dintre om şi stat, formulată juridic atît de exact, încît să nu se suprapună nici una din acestea pe cealaltă: nici individul pe stat, nici statul pe individ. Adevărata instituție este, dar nu se simte… Totuşi, nu individul este sursa ordinii în stat. Individul e reflexul societății prost sau bine organizate. El nu este decît biologic, adică fizic. Dar spiritual el e reflexul societății, al comunității.

— Organizarea unui stat urmează, oarecum, organizarea în sistem a unei concepții filozofice…

— Sistemele sînt, ipotetic, atotcuprinzătoare. Cel puțin în intenție. Dacă nu răspund la problemele fundamentale, țin de eseistică. E greu, e adevărat, să mai inventezi un sistem acum. Se poate vorbi despre o înghețare sistemică. Nu sînt posibile mai multe sisteme.

— Aveți o nostalgie a sistemului?

— Nu. Pentru că mi-am dat seama că nu pot fi sistemic. Sistemul e un mod fundamental şi global de a gîndi. Idealism, materialism, criticism, pozitivism — acestea sînt, în linii mari, sistemele. E greu de conceput ceva în afara lor. Nu orice construcție e un sistem nou. Poate să fie o construcție validă, dar să nu aibă caracterul unui nou sistem, mişcîndu-se într-unul dintre cele clasice.

— Deci filozoful de astăzi nu mai este identificabil după sistem…

— Un filozof nu se mai poate defini în funcție de sistem, ci în funcție de geniul observației, de geniul speculației, de geniul argumentației… Stilul! Sîntem într-o perioadă a originalității literare. Acum, filozofii sînt eseiști. În mod concret, filozofia nici nu poate fi decît combinatorie, stilistică, ascultînd de o lege mai largă: omul nu creează, ci alcătuieşte.

— Aveți o maximă care, filozofic vorbind, să «acopere», ca valoare rezumativă, un sistem?

— Să zicem. Uite: psihologic este tot, afară de eternitate.

— Iar sistemul cred că nu este consolator, cum nu e consolatoare nici una dintre îndeletnicirile autonome.

— Oamenii se împlinesc sau nu după cum îşi fac sau nu o lume proprie. Totuşi, ambiția de a te face singur e neconsolatoare. Eu puteam să înşir braşoave, dar am găsit că e prisoselnic să mai adaug şi eu nişte idei la cele care circulau deja. Am făcut asta dintr-o conştiință a inutilității gratuității… Cînd ai conştiința împlinirii, eşti un tip suficient. Eu nu ştiu dacă am avut virtuți de împlinire rotundă. Asta nu pot spune — nici da, nici nu. Am avut momente în viața mea de mare subtilitate intelectuală, dar care nu m-au dus, împreună, la un sistem. Sînt momente cînd mistica existenței mele mă consolează că nu am construit această lume, şi sînt momente cînd sînt disperat… Totdeauna am imaginea vieții mele ca apa care curge şi nu se mai întoarce.

— Dar în ce mare se opreşte această curgere?

— În credința în nemurirea sufletului, iar nu în nemurirea pămînteană a împlinirii. Mă salvez religios, nu laic. Asta e una din funcțiile consolatoare ale bătrîneții: te situează concret în poziția în care eşti şi nu-ți mai cere efortul unei străluciri viitoare… Am vrut, în tinerețe, să rămîn. Năzuiam să fac un mic punctaj în existența țării ăsteia cu existența mea. Acum nu mai sînt obsedat de ideea asta.

— Oricum, rămîneți într-un fel. Măcar prin tratatul din 1940, sau prin fantasticul proiect pe care l-ați prezentat comuniştilor, pentru redresarea economiei…

— ştiu eu? M-a întrebat odată o cucoană cu ce mă ocup. Zic: lucrez la legenda mea!… Există trepte ale rămînerii. Eroul moare în istorie, iar sfîntul se situează în eternitate, înțelegînd prin erou un împlinit care lasă o urmă în timp şi spațiu… Nu mă îngrozeşte pe mine decît un singur lucru: ideea morții absolute! Adică omul apare şi dispare fără sens. Că,

dacă nu există nemurire, viețuirea umană e doar o apariție şi o dispariție. Nu e o consolare succesiunea biologică, ci succesiunea spirituală. Nici un părinte, cînd moare, nu se consolează că a lăsat copii, dacă aceştia nu-l continuă cu adevărat. Decît atît: să facă pomeni… Cimitirele gem de uitați.

— Apariția şi dispariția…

— Ceea ce nelinişteşte metafizic omul e principiul apariției şi dispariției absolute. Adică al existenței ca absurditate. Nelinişteşte limitarea şi jocul existențial între apariție şi dispariție ca fiind totdeauna stăpînit de finitudine… Cum să te consolezi cu valoarea personală? Cred că şi laureații Premiului Nobel, cînd se raportează la nemurire, ajung la formula: psihologic este tot, afară de eternitate.

¥l întreb unde are manuscrisele de care mi-a vorbit cîndva. La Oradea, la Iaşi, la prieteni, la securitate; dar îmi spune că nu acelea vor constitui opera lui. Nimeni să nu aştepte de la el o operă, deoarece el nu s-a pregătit pentru a fi un autor, ci un legiuitor. Pentru traiectoria vieții lui, opera e un punct eventual şi întîmplător. Dacă se poate vorbi totuşi de o împlinire, aceasta se poate identifica oriunde, dar numai în planul operei scrise nu. Atunci în opera orală? — Nu cu certitudine, chiar dacă Mircea Eliade a spus că are geniul oralității; asta nu înseamnă nimic. Îl întreb de ce nu vrea să dicteze acum textele care-l preocupă. Îmi răspunde că nu-l preocupă textele, ci problemele, care au o altă gramatică şi o altă logică. Cînd a fost scos din temniță, a încercat să scrie; cu greu… A scris destule pagini, dar nu l-au mulțumit. A şi dictat. Pentru el, pagina scrisă era un mod de a sistematiza trimiterile, citatele, jaloanele, iar nu gîndirea care pleacă de la acestea.

Ce ați făcut, atunci, în întreaga viață, dacă de operă ca atare nu v-ați preocupat? «Am adunat mici ramuri, paie, alte mărunțişuri…» Opera dumneavoastră e un cuib.

Minunile sînt totdeauna mari. Doamne, mari sînt minunile tale! Mărimea minunii e mărinimia ei, dăruirea ei cosmică; o minune «mică», izolată, netotală în dăruire, presupune un număr de martori, dacă nu privilegiați, oricum întîmplători. Minunea nu are nimic comun cu întîmplătorul: ea este evenimentul în starea lui reală, absolută, fiind revelație. De aceea minunea e mare, plină, de o universală izbucnire întru dăruire. Minunea se aprinde din mai multe colțuri deodată, încercuind. Minunea nu-şi pierde caracterul personal de adresare către mine sau tine prin faptul că e universală; personală, ea încercuie, te plasează într-o

geometrie a captivității, în «fruntariile» absolutului. Încercuire, ea este asumare; taină, revelație, ea este credință; e cercul-sferă al bolții, al sfîntului potir şi al sfîntului disc, al cununilor. Minunea e aură.

În Rai, toți locuitorii acestui topos dăruit trăiesc sub zodia sferei. Dionisie Areopagitul, în descoperirea lui, vorbeşte despre cîntarea de slavă permanentă pe care o aduce lui Dumnezeu Raiul. Or, ce este mai sferică, mai împlinită, decît cîntarea ce urcă în tonuri înalte, pentru a se opri într-o binecuvîntată neputință de a trece de anumite piscuri, cantonînd discret într-o unduire de arc de boltă? şi ce este mai rotund decît gestul mîinilor în rugăciune, care, apropiate, căuş spre căuş, îi dau omului sentimentul ocrotitorului, al creatorului de cuib, de adăpost? Cuibul de pasăre e sfera-minune, sfera-realizare-împreună; aşa cum glasul meu se ridică şi ajunge pînă într-un punct de unde este preluat de alții, împlinindu-se, tot astfel cuibul solid, din ramuri şi frunze, jumătate de sferă, îşi realizează rotunjimea perfectă prin venirea păsării, ce acoperă puii cu aripile larg deschise, ca o inimă-carte. Pasărea este mereu cealaltă jumătate de sferă, aceea care zboară. Fiecare pasăre este o jumătate de sferă; cealaltă jumătate a unei păsări este cuibul; dacă întîlneşti o pasăre-jumătate-de-sferă şi alături o altă pasăre-jumătate-de-sferă, nu înseamnă că ai văzut o sferă, ci doar două jumătăți de sferă. Pasărea se rotunjeşte numai în cuib. Pasărea sufletului nostru se rotunjeşte în cuibul cald, comunitar, al Bisericii. De aceea, Biserica e boltă, e cunună, sfînt potir şi sfînt disc, geometrie fundamentală pentru aflarea geometriilor divine.

Minunea e mare, infinită şi încercuitoare, iar Biserica, păstrătoare a minunii întrupării, e pînza de apă a cerului oglindit în ochii ridicați spre el cu dor negrăit de împlinire; omul e sferă ideală în mişcare, rotunjime de cuib şi de pasăre.

Modelul pe care ni-l aduce înainte Țuțea prin pedagogia învățăturii prin învecinare e modelul felului de a te rotunji, de a considera pe celălalt un cuib, acordîndu-i toată credibilitatea pentru o necesară rotunjire în el.

17 februarie 1991

A venit doctorul; tensiunea bună, circulația proastă. Trebuie mai multă mişcare. «Mă mişc suficient de mult printre idei, domnule doctor…» Îmi dă, la plecare, sfaturi privitoare la administrarea medicamentelor. Dacă mai are crize de durere, să-l chem.

După ce pleacă, discutăm despre dreptul fiecărui om, cît de redus spiritual, de a trăi în societate.

— Nimeni nu-ți contestă dreptul la existență dacă eşti mediocru, dar nimeni nu face confuzie între tine, sfînt, erou şi geniu. Sfîntul, eroul şi geniul sînt fără voia societății, care e obligată să-i recunoască… Oamenii sînt egali în fața legii, adică trebuie respectați ca atare, dar nu confundați, nu făcuți identici, că e o gogoaşă… Nimeni nu-ți contestă dreptul la o viață umană, normală, dacă porți masca de om. Numai că, dacă eşti mediocru, nu trebuie să te instaleze în vîrf, pentru că nu e nici în interesul tău. Acolo trebuie să stea cei dotați, care sînt valoroşi şi pentru ei, şi pentru alții.

— În generația dumneavoastră ați avut mulți dotați. Cioran, de exemplu.

— Cioran e mult prea inteligent pentru a fi durabil — înțelegînd prin inteligent o luciditate sterilizantă, care nu ancorează în definitiv şi parcă nici nu vrea. Are tot timpul gustul provizoratului scînteietor… În generația mea nimeni nu a gîndit fundamental. Nici Nae Ionescu nu a construit fundamental. A construi fundamental înseamnă, cum ți-am mai spus, a construi în sistem: fie materialist, fie idealist, fie criticist. Trebuie să te situezi undeva. În afară de sistem faci impresionism. Adică toată generația mea nu a depăşit strălucirea fragmentului bine făcut.

— Dar dumneavoastră cum ați construit?

— În limba scrisă eu sînt om de dicționar, adică ceea ce mă interesează nu este atît strălucirea stilistică, cît precizia terminologică a cuvintelor. Cînd vorbeşti, mai colorezi ici şi colea. Dar în general nu colorez, deoarece colorînd sînt braconier în teren interzis. De fapt, eu nu sînt un om al scrisului, cu atît mai puțin al scrisului frumos.

— Dar mînuiți o limbă foarte expresivă şi plastică.

— Limba românească? Prin ea poți deveni vultur, dar e foarte greu de mînuit. Sau prin ea devii un cîntăreț de strană. Limba română are virtuți complete, adică poate fi vehicul a tot ce se întîmplă spiritual în specia om. Au lucrat strămoşii noştri la un instrument minunat! Limba română are toate premisele valorice pentru a deveni o limbă universală, dar nu ştiu dacă e posibil acest marş istoric. Dacă am fi fost un popor cuceritor… Dar ştii cum am fi devenit universali? Dacă am fi avut un stoc de Emineşti! Adică un stoc de valori. O limbă devine prin genii universală. Limbă germană nu devine universală printr-un berar, brutar sau măturător, ci prin Goethe, Schiller, Kant, Schopenhauer, Rilke… Prin aceştia limba germană devine universală. Universalismul este legat de marile personalități, care îşi ridică apartenența, la o limbă sau la o etnie, la grad de model. Noi, românii, nu punctăm universalitatea nicăieri. Lipsa universalului ne face sceptici. Nu e nevoie să strici ierarhii. Te învecinezi… Nu trebuie să încerci să înlocuieşti nimic din ceea ce a rămas definitiv, ci să adaugi. Să întregeşti mereu. Noi virtuți avem…

— Ce ne lipseşte totuşi pentru a puncta universalitatea?

— Îndrăzneala.

Facem cîțiva paşi prin cameră, pentru dezmorțire.

Recapitulez zilele care au trecut: deopotrivă spectator şi actor la o piesă dintre cele mai grele… Învecinarea, vorbind în termenii lui Țuțea, are o structură ambivalentă, de aspirație şi participare. Împărțind învățătura prin învecinare în două paliere, cred că învățătura ar ține de aspirație, deoarece niciodată nu se va realiza intrarea definitivă în lumea ei, iar învecinarea ține de participare, înțelegînd participarea altminteri decît o vedeam pînă acum: participarea e angajare, e intrarea în ritmul personajului şi, în cele din urmă, presupune disponibilitatea de a-l înlocui în pasajele acute.

Mă întreb cum se explică desele tururi de forță pe care le face Țuțea: treceri radicale de la o opinie la alta, în fața mea sau a altora. Nu e un element de pedagogie; e, cum s-ar spune, o chestiune de principii. Tot ceea ce pot înțelege din această labilitate este faptul că nu ține la idei. Nu-i pasă de ele… Spunea odată: «Eu gîndesc în idei!» — şi atunci nu sesizasem încă pluralul. Idei! Ceea ce nu înseamnă idei numai de un fel sau numai de două feluri. Idei! Multe, variate, colorate, ciudate, în contradicție unele cu altele, complementare, rotunde. Idei! «şi ce? sînt angajat de ele?» Nu sînteți angajat, dar… «Nici un dar, Radule, nici un dar.

E dreptul meu de a face cu ele ce vreau.» Dezmăț! «Ei, nici chiar, dar le pun şi eu cum cred că e mai bine. Pentru moment, evident: e un bine relativ!» Rîdem.

Revenim la universalitate: îndrăzneala nu presupune un discurs, o ținută, o oarecare putință de a da tonul, de a incita prin ceva nou? «Desigur: e actorie, pînă la un punct…» şi nu avem prezență scenică? «Avem, dar nu ne alegem scenele cele mai bune.»

Sînt din ce în ce mai fericit cînd îl aud pe Țuțea vorbind. Spectacolul e unic. Turnul afirmației, cu contraforții argumentelor sau platforma polemicii, toate acestea, acum, nu se mai ridică aşa de uşor; a trecut la forme arhitecturale mai lesnicioase. De la o vreme preferă liniile calme, convingătoare prin simplitate. Nu mai răspunde la întrebările celor ce vin; are el întrebări pentru ei. Examenul nu mai este al întrebării, ci al răspunsului. Mulți, care vin cu întrebările înghesuite, sînt nevoiți să improvizeze răspunsuri la un interogatoriu pe care nu-l prevedeau. Cu un gest de luare în proprietate, Țuțea situează pe cel din față exact în lumea în care acesta se află. Încet, gradat, îi pune întrebări: ce vezi? ce auzi? ce simți? cum ți se pare cutare lucru? dar celălalt? cine conduce? ce şanse sînt de îndreptare? spre ce se îndreaptă cultura astăzi? Rînd pe rînd, ceea ce este începe să fie cercetat cu aviditate, în punctele esențiale. Susținînd cu un zîmbet larg efortul de concentrare al celui ce se vede pus în poziție scrutătoare față de locuirea sa — prea puțin băgată în seamă pînă atunci —, Țuțea nuanțează întrebările, împinge la ierarhizări: care e mai mare — acesta sau acesta? cine e mai bun?… Spre sfîrşit, cu o violență de pedagog, îmbrînceşte spre concluzii ferme: şi deci, domnule… carevasăzică… Nu stăruie asupra datelor ca atare, ci pe păreri: zici dumneata că…? crezi că…? Atunci cînd interlocutorul, transformat în releu de captare a articulațiilor prezente, se poticneşte sau oboseşte, Țuțea strecoară o glumă, şi ea interogativă, care se termină cu un rîs asemeni unei întrebări subînțelese: «Ce zici de asta? Ce zici?» şi acela trebuie să zică… Sînt şi momente de odihnă, de preumblare. «Ai fost vreodată la Boteni?» Nu. «Da' la Cîmpulung Muscel?» Nu. «Da' la Cluj?» Da! Odată fixată o geografie comună, începe un itinerariu precis, cu denumiri şi oameni precişi, unii morți, alții în viață. «Să-l întrebi dacă n-a fost aşa! ha, ha…» Întîmplări, poveşti; sau descrieri. Stă pe loc în fața unei imagini; bucuros că a reuşit să o prindă pentru mai mult timp în atenție şi retină, o întoarce pe toate fețele, o demontează în locurile cele mai nebănuite. «ştii ce îmi spunea mie George, un prieten de la Cluj, despre statuia lui Matei Corvin?… Da' ce? crezi că l-am crezut cu una

cu două?» Dialogul capătă alte trepte; pe dialogul inițial, între Țuțea şi vizitator se suprapune dialogul dintre Țuțea şi amintiri. Prin povestire şi înghiontire, vizitatorul este chemat să participe şi el la acest dialog nou. «Dar ai spus că ştii, domnule, Clujul; nu-ți aminteşti de cafeneaua aia, din colț, de la Universitate? cum se poate!…» Ca după acest excurs să se întoarcă brusc la o idee, la o întrebare sau la o preocupare de la începutul dialogului: «şi cum spuneai, crezi că…» Întrebările reîncepeau să curgă, să înconjoare o obsesie, o enigmă ce se cerea rezolvată. După ce îi demonstrase că el, la tinerețe, luase din lume lucruri multe, multe de tot, şi se învățase minte în multe privințe, cel de acum, tînărul vizitator, era parcă întrebat: dar dumneata? dumneata?… Întrebările şi privirile alunecau spre bibliotecă, pluteau cîteva momente deasupra fiecărui raft în parte, alunecau mai departe, spre fereastră, treceau deasupra blocului din față, a primilor copaci din Cişmigiu, şi în cele din urmă se întorceau, rotund, la Țuțea. şi-n acest cerc era pus tînărul vizitator; din acest cerc, de acum, nu avea să mai iasă, poate, niciodată. Cum nu ieşise nici Țuțea… Peste cărți, case şi arbori, ființa gînditoare se întorcea mereu asupră-şi, într-un efort de modelare şi de coerentizare a multelor aspecte pe care viața le aduce spre gîndire şi folosire omului.

Mă uit la nişte fotografii care-l arată pe Țuțea mergînd pe Calea Victoriei, în tinerețe şi la bătrînețe. Mersul şi cadența sînt aceleaşi; privirea parcă e mult mai lungă în timpul din urmă. O privire ce străpunge zidurile cauzal, scormonind în temeiurile de viață şi piatră ale caselor şi, mai ales, în ale celor ce le dau viață, atunci şi acum. Înalt, cu basca pusă cu dichis de moşneag, Țuțea apare, prin fluviul de oameni, ca un far pe o insulă în derivă; desprinsă parcă din alte legități şi țintind către zone deloc comune, prezența lui nu are cum să nu atragă atenția; neplăcut, desigur: e mustrător — treisprezece ani de pustnicie privesc cu atenție la rostul lucrurilor şi oamenilor din jur; şi se pare că nimeni nu-şi justifică dinamica şi nimeni prezența. Toate cele din jur par a avea nevoie de treisprezece ani de aşezare şi cumpănire. Dar să nu fie! să nu fie! Basca neagră se apleacă asemenea unui catarg în bernă; să nu fie!

Cea mai iscoditoare întrebare pe care o punea Țuțea celor care veneau la el era, în linii mari, aceasta: «Eu, vedeți-mă bine, sînt ceea ce sînt după treisprezece ani, de nu ar mai fi fost, voi, mă uit bine, sînteți ceea ce trebuia să fiți şi mai trebuie să fiți încă. Acum, vă întreb: ce faceți, domnilor, cu libertatea voastră? Aud?» Nu tolera scuzele şi nici artificiile.

«Aud?» şi de multe ori auzea lucruri bune; şi se bucura, ca un catarg pe care se desfăşoară pînza, gata să primească îmbrăţişarea vîntului.

Învecinare cu libertatea; cum să faci din învecinare învăţătură. Mă gîndesc cum ar putea fi rezumată întîmplarea asta, a învăţăturii prin învecinare; mă gîndesc: dacă Dumnezeu ne-a făcut să ne învecinăm cu lumea şi cu oamenii şi dacă rostul nostru este acela de a ne întoarce la El, atunci această învecinare nu poate fi decît spre acest rost; să facem din învecinare învăţătura întoarcerii Acasă… Iar menirea mărturisitorului este aceea de a ne obişnui cu căldura şi cu lumina învecinării cu cerul. Numindu-l pe Ţuţea mărturisitor, nu introduc o valoare nouă în tabla valorilor umane, ci încerc să fac o fuziune între tipul eroului şi tipul sfîntului, între istorie şi vecie. Reuşită sau nu, această încercare merită făcută.

Ţuţea nu e neobişnuit, ci cu totul în ale sale, ţinînd de firescul cel mai la îndemînă. şi lecţia pe care ne-o poate da prezenţa sa e tocmai aceea a simplităţii, fiind în acelaşi timp atenţi şi la dictonul: să fii simplu nu e simplu deloc — menit să ne arate, discret, simplitatea ca pe o excepţie.

Pasional în opţiuni, ardent în idei şi foarte bucuros în sisteme, curios de oameni şi locuiri, iubitor de puritate şi frumuseţe, Ţuţea e un om ce se plimbă pe Calea Victoriei, asemenea unui far pe o insulă în derivă; basca? — da, basca: o flamură stînd la îndoială, între tristeţe şi bucurie… Acesta e, poate prea simplu, jocul vieţii unui om ce se plimba, cîndva, pe Calea Victoriei.

18 februarie 1991

Astăzi ne-am trezit tîrziu, după o noapte foarte agitată. Dureri mari de cap; o criză. E liniştit acum şi îmi cere iertare că m-a deranjat din somn. Ne zîmbim. «Ce să-i faci? Ne îndogățim şi noi cum putem, dragă Radule.» Vorbim despre paradoxul libertății mistice, care face din libertate ceva relativ, deoarece raportîndu-te la absolut nu te poți considera decît relativ, altminteri nu ai accepta transcendența lui.

Îmi spune că a auzit de la mulți ziarişti expresia aceea, cu «intrarea în Europa». I se pare o stupiditate. «E ca şi cum noi am fi în camera asta şi toată lumea ar țipa la noi să intrăm odată în ea… Dar noi sîntem aici! Aşa este şi cu această intrare… Nu sînt antieuropeist, dar nu sufăr excesele.»

Îmi povesteşte cum au venit odată la el hoții. «Eram pe jumătate adormit, cînd aud uşa deschizîndu-se. Eu nu închid niciodată uşa… Intră doi domni, adică doi hoți. Ce doriți? — Nimic. Da' atunci, de ce ați venit? Să furăm. Să furați? Da. Pe cine? Pe tine, moşule! Pe mine?…» Zice că nu au furat, pînă la urmă, nimic; ba chiar au fost mirați de sărăcia lucie. Rîde. Are o mare atracție pentru imaginea lui Don Quijote: îl impresionează fantastic; i se pare un personaj sugestiv pentru secolul nostru. Dacă nu mă supăr, îmi va spune Panza. Înseamnă că el e Don Quijote? Nu-mi răspunde.

Odată s-a întîlnit, la Uniune, cu Nichita Stănescu; acela era cu soția. «Zice Nichita: uite un om-idee, nu ca noi, fă!» Rîde.

Cînd a apărut cartea lui Cioran, Pe culmile disperării, Țuțea i-a spus: «Mă Emile, nu există culmi ale disperării, că dacă tu eşti pe culmi, atunci eu sînt în văile disperării!» Nu crede că Cioran va rămîne în conştiința filozofică a viitorului; zice că e prea neconsolator pentru a putea fi reținut. Lumea, îi dau dreptate, tinde către formule consolatoare; tinde în mod inconştient. Consideră ca cea mai consolatoare propoziție din istoria lumii aceasta: Dumnezeu a făcut omul după chipul şi asemănarea Sa. «Asta uneşte ciobanul care cîntă din fluier cu Nicolae Iorga!»

Îi spun că nu prea am încredere în egalitatea democratică. «Nici să nu ai! Principiul egalității, pe care-l vehiculează democrații din lume, funcționează în mod real numai în religie, fiindcă numai religia creştină consideră oamenii egali în fața lui Dumnezeu.»

Nu-i plac lucizii, deoarece nu sînt oameni. Îi povestesc o pildă din Pateric, unde un avva îl întreabă pe un ucenic de ce e speriat. Am văzut pe dracul, zice acesta. şi ai făcut semnul crucii? Da. şi a dispărut? Da. Atunci de ce mai eşti speriat, că doar nu din cauza crucii?! Aşa e şi cu lucizii: văd destinul lumii în culori sumbre, dar nu fac cruce, sau dacă o fac, unii, o fac neconvingător. Îi place pilda. Discutăm nuanțele ce despart pesimismul de melancolie: «Pesimismul este expresia metafizică a lucidității, iar melancolia e o tristețe subiectivă fără ieşire.»

Vorbim despre mînăstire şi monahi. Îmi spune că în tinerețe vedea în mînăstire un loc al păcii absolute, pure; dar pe măsură ce a înaintat în vîrstă şi în credință a constatat că, în fapt, mînăstirea e o insulă a neliniştii mistice şi că mai degrabă cetatea e liniştită, deoarece nu mulți dintre cei care o locuiesc au nelinişti mistice; cel mult metafizice. «Dar asta e o izmeneală subiectivă.» Revenim la gîndul mai vechi de a merge împreună la o mînăstire. Îi povestesc despre Mînăstirea Neamț, unde am fost vara trecută; are un schit numit Icoanei, mai sus, la vreo şapte kilometri. Ar fi poate mult mai bine acolo, la mînăstire vin prea mulți turişti. Nu ştiu de ce, dar pe Cioran l-aş vedea foarte organic încadrat într-un peisaj mînăstiresc. E mirat: «De ce?» — Are un aer de neputință, or neputința nu găseşte niciunde mai mare audiență ca la o mînăstire. De fapt, mînăstirile au pe lîngă ele aşa-numitele bolnițe: mînăstiri mai mici, cu biserică, pentru bolnavi sau călugări bătrîni. Ce ar fi o bolniță a culturii româneşti? Spune că el ar fi primul care ar solicita un loc. De ce? — «Pentru că sînt băiat de popă şi pentru că în felul acesta aş putea să mă vindec total.» Cum? «Păi nu ai spus că bolnița are în cadrul ei şi o biserică? Aş fi mereu la slujbă, nu ca acum… Stau în pat şi nu pot merge.»

Țuțea spune că are nostalgii liturgice, dar văd prea bine cum însuşi dialogul ce se poartă în conştiința lui seamănă atît de mult cu un dialog rugător, liturgic — între omul vechi şi omul nou, între concept şi dogmă… Vorbindu-mi aşa mult despre moarte şi despre dorința de a merge la o mînăstire, am deschis o carte de rugăciuni bisericeşti, aceeaşi în care am descoperit discursul lui Ioan Damaschin Monahul. Mi-am imaginat atunci un alt dialog,

nu esențial diferit de cel pe care-l purtam zilnic, dar altminteri, mai aproape, poate, de expresia ultimă la care aspira şi discursul lui Țuțea.

— Care e locul spre care omul se mişcă asimptotic?

— «… În loc luminat, în loc de verdeață, în loc de odihnă, de unde a fugit toată durerea, întristarea şi suspinarea.»

— Cum se defineşte omul etern?

— «… Făptură amestecată din smerenie şi din mărire.»

— Care e începutul istoriei căderii omului etern?

— «Locuitor şi lucrător al Raiului m-ai rînduit, dar, călcînd porunca Ta, m-ai izgonit.»

— Istoria aceasta, recuperatorie în sensul ei ultim, nu a avut o constantă supraveghetoare?

— «Mai întîi m-ai învățat prin multe minuni şi semne, pe mine, rătăcitul, iar mai pe urmă Însuți, umilindu-Te, ca un îndurat, şi căutîndu-mă, m-ai aflat şi m-ai mîntuit…»

— Ce trezeşte în conştiință învecinarea cu constanta divină supraveghetoare?

— «Cu adevărat deşertăciune sînt toate şi viața aceasta este umbră şi vis; că în deşert se tulbură tot pămînteanul, precum a zis Scriptura: cînd dobîndim lumea, atunci în groapă ne sălăşluim, unde împreună sînt împărații şi săracii.»

— Strigătul omului neputincios…

— «Dumnezeule, în vremea vieții mele nu mă părăsi pe mine; ajutorului omenesc nu mă încredința, ci mă apără şi mă miluieşte.»

— Învecinarea ultimă…

— «Cu sfinții odihneşte, Hristoase, sufletul meu…»

— De ce aducem neputințele noastre în fața lui Dumnezeu?

— «Tu ¥nsuți eşti fără de moarte, Cel ce ai făcut şi ai zidit pe om, iar noi, pămîntenii, din pămînt sîntem zidiți şi în acelaşi pămînt vom merge.»

— Care sînt temeiurile speranței omului în Dumnezeu?

— «M-ai însuflețit pe mine, omul, cu suflarea cea dumnezeiască şi ai omorît moartea cea semeață.»

— Către învecinarea cea dorită omul se îndreaptă…

— «… părtaş şi vecin al strălucirii Tale celei luminoase…»

Acesta e dialogul rugător al omului cu cerul.

Ţuţea, prin nostalgia liturgică, rîvnea la ritmurile unui astfel de dialog, poate. Îmi spunea deseori cît de mult ar fi dorit să se abandoneze rugăciunii. «Toată viaţa m-am pregătit să mă rog, dar nu am reuşit să spun decît primele cuvinte.»

Să aibă ceva manierist acest dialog? — mă întreb. Nu cred. Sînt zone în care limba se întîlneşte cu spiritul în aşa măsură, încît îşi împrumută din frumuseţile reciproce. Sînt bucuros de această descoperire. Aş vrea să-mi fac odată timp şi să trec prin toate cărţile de cult; regăsirea discursului iniţial, refacerea gramaticii acestuia şi aducerea lui la lumină, pentru a ne salva din criza de comunicare actuală. Îmi aduc aminte de două definiţii date sfîntului, una ţinînd de un asemenea discurs, vechi, iar alta ţinînd de cea mai strictă contemporaneitate. Prima: sfîntul e cel ce a măsurat cerul cu genunchii. A doua: sfîntul este un om desăvîrşit, care ajută pe oamenii obişnuiţi. Ultima e dată de un copil! Ţuţea ne-ar fi întrebat, printre zîmbete: «Nu e grozav?» Ce-i răspundem… ?

Îmi amintesc de vara petrecută la Mînăstirea Neamţ, aceeaşi vară în care am aflat de existenţa lui Ţuţea. Dimineaţa lucram la grădina de zarzavat. Nu făceam mare lucru: adunam ceapă, cartofi, fasole. Mîncam foarte mulţi morcovi; erau mari şi dulci; şi multe mere. După prînz, mă refugiam în chilie, unde aveam de la un călugăr binevoitor mai toate cărţile de bază ale iniţierii în spiritualitate. Seara, după vecernie, făceam o plimbare ocolită în jurul mînăstirii. Drumul meu preferat era cel ce ducea spre schitul Buna Vestire — un drum străjuit de brazi, ca o prezentare de arme. Pe un drum ca acesta aş fi dorit să mă plimb cu Ţuţea, să trecem în revistă vîrstele şi sevele ce ne-au străjuit cu demnitate paşnică, suitoare spre cer. Dar se vede treaba că nu a trebuit să fie aşa. Am trecut pe lîngă alte vîrste şi alte seve. Cîndva îmi spunea că vede biblioteca asemenea răbojului cu zilele de izolare.

Mai era un drum ce te îmbia la preumblare; un drum ce pleca de la fîntînă, străjuit de data aceasta de case. Poate că şi un astfel de drum i-ar fi plăcut lui Ţuţea; putea oricînd să apară, de după un pom sau dintr-o verandă, vreun călugăr, tînăr ori bătrîn, cu care să poţi împărtăşi încet, discret, tainele lumii.

şi era un al treilea drum: între poarta mînăstirii şi schitul Icoanei. Lung, pietros, fără menajamente; era străjuit de pădure pe o parte şi de un rîu pe cealaltă. şi acest drum, cred, i-ar fi plăcut lui Ţuţea. Am fi mers cînd sub vîrstele vegetale şi puternice ale pădurii, cînd

prin vîrsta lichidă, mişcătoare şi cîntătoare a apei, pendulînd oarecum între rădăcini şi cer oglindit, între înălţare şi curgere.

Ţuţea se recunoştea cu bucurie în Don Quijote. O recunoaştere care nu de puţine ori aducea a completare: se rotunjea în imaginea lui simbolică; Cavalerul Tristei Figuri… De la cei trei ani, de la Interne, la Jilava, Aiud, Ocnele Mari, Ţuţea a peregrinat fără de voie într-o Spanie a durerii şi a jertfei, deopotrivă de amară şi de «realistă» ca Spania lui Don Quijote; şi tot asemenea acestei Spanii, drumul lui Ţuţea a avut de multe ori oaze de veselie şi scufundare în vis. Ce l-a mînat pe Ţuţea, în toată viaţa lui? Ce rosturi va fi descifrat, retrospectiv, în tot ce i s-a întîmplat? Aceeaşi soartă a nobilului o aflăm şi în viaţa, citită cu atenţie, a gînditorului; deopotrivă cavaleri, deopotrivă de trişti, deopotrivă figuri, simboluri, cei doi se întîlnesc, spunîndu-şi unul altuia cîte ceva din drumurile lor, întregind astfel geografia idealului.

Asumîndu-şi scăderile, inconsistenţele sau şovăielile, Ţuţea trece printre dealurile deloc primitoare ale vieţii lui avînd conştiinţa unei pedagogii la care este supus şi care, ascultată pînă în consecinţa ultimă, poate provoca la rîndu-i o nouă pedagogie.

Ţuţea poate că niciodată nu a visat la o materializare, la o «punere în practică» a idealului său, dar a lansat acest ideal în lume, a învăţat — oriunde a putut şi cu cine a dorit — imaginea cetăţii creştine, sperînd ca în felul acesta, în urma luptei cu himerele, ispitele şi încercările, pînă la urmă să determine pe oamenii cu care se învecina să accepte şi o altă învecinare, mai înaltă, să-i facă să intre pe drumul către ideal ca pe drumul spre un castel la care nu trebuie să baţi în poartă pentru a putea spune că ai ajuns.

19 februarie 1991

¥l rog să-mi spună ce este cu «teatrul seminar» de care a amintit. Zice: «În teatrul obişnuit, spectatorii sînt cronofagi. Îşi mîncă vremea căscînd gura la inutilități, cînd ar trebui de fapt să plece de acolo cu un plus de conştiință filozofică, sau socială, sau umană, ferindu-se de sterilitate. Să nu stea la teatru ca la ceva hazliu, ci să plece acasă mai plini. Un teatru teoretic, adică modelul piesei mele ideale de teatru, nu e nici Shakespeare, nici Goethe, nici Molière, ci Platon în dialogurile lui. Adică imitația dialogului platonic, care este expresia conştiinței teoretice, nu estetice. Nu te interesează frumusețea, cît dacă poți sau nu să imiți un adevăr. Acest teatru-seminar mută dialogul platonic în dialogul dramatic.» şi ce titlu v-ați gîndit să-i dați? «Întîmplări obişnuite.» Cum adică? «Adică cotidianul ridicat la semnificație scenică.»

Ascultăm Mozart.

Cum se explică mobilitatea globală pe care o aveți în cîmpul ideilor? «Nu e nevoie să fii enciclopedist — că enciclopedismul, în general, e un fel de cancer mintal —, dar să pleci din nişte discipline coerent organizate. Eu cunosc, de exemplu, economie politică şi drept de rang universitar, şi asta îmi permite să manevrez în ansamblu.» Un teolog nu cred că trebuie să plece de la o disciplină ca atare; eu, de exemplu, nu am nici o înclinație deosebită spre vreo disciplină. «Dar ce, Radule, crezi că o să mai ai nevoie de ceva cînd ai să intri în studiul teologic?» ştiu şi eu… «O să ai nevoie de filozofie. Atît. De fapt, orice inteligență adevărată, ți-am mai spus asta, basculează permanent între filozofie şi teologie.»

Îl întreb iarăşi cum s-a apropiat de Dumnezeu. Spune că înainte de închisoare, şi mai ales atunci, a simțit acut, organic, biologic chiar, inutilitatea construcțiilor umane. De aici şi furia manifestată împotriva comuniştilor, a ateilor în general? «Ateii s-au născut, dar s-au născut degeaba.» Am auzit că în puşcărie preoții deținuți făceau pe ascuns Sfînta Liturghie… Îmi spune că nu a avut bucuria de a asista sau de a auzi slujba aceasta în puşcărie, dar vrea să-mi povestească o întîmplare. «Am auzit un țigan dînd sfaturi unuia care era în celulă cu el şi care se ruga provocator: îl vedea gardianul şi îl bătea. şi țiganul îi

dă un sfat: mă frate-miu!, că acu', zice, sîntem fraţi la înghesuială, mă frate-miu, fă cruce cu limba în gură, mă, că nu te vede nimeni!» Rîde.

Am observat că nu vibrează la operele artistice şi că nu are cuvinte prea măgulitoare pentru artişti. «Arta are un singur viciu, dragă Radule: este încîntătoare şi nemîngîietoare. Ce te încîntă nu depăşeşte senzorialitatea. Arta a vrut să se furişeze în cer, dar nu i-a mers! A devenit o simplă expresie ilustrativă. Nu poate nici o artă din lume să exprime esenţele, nu.» Dar arta religioasă, cum o vedeţi? Nu crede că aceea mai este artă, ci altceva. Îi dau dreptate şi îi spun ce greu canon au pictorii de icoane; or, în aceste condiţii, artistul nu mai e artist ca atare, ci un creştin care are harul de a picta. Mă aprobă. Spune că niciodată nu a suportat fandoseala artiştilor, pe care îi suspectează de pluralism valoric; adică fărîmiţează adevărul cu care intră în contact. Îl «personalizează»!

«Cum îmi zic ăştia mie? — un Socrate român. Cum ai zice: un Iulius Caesar tătar!» Se uită cu ghiduşie la portretul pe care i l-a făcut cineva, în cărbune, întrebîndu-mă parcă: semăn eu cu Socrate, ce zici? «Ăştia vor să facă din mine un bătrîn sclerozat, reacţionar şi vorbăreţ. Însă cred că nu am spus nimic pînă acum care să întărească măcar una din aceste tendinţe.» Sigur că nu! «Atunci, de ce mă calcă pe nervi ziariştii ăştia?» Pentru că sînteţi în vogă. «şi cînd n-o să mai fiu?» N-or să mai vină. «Mai bine. Dar oameni de cultură, adică oameni de teapa mea, nu prea văd pe aici…» S-au speriat de vîlva produsă în jurul dumneavoastră. «Dar nu eu am produs-o!» Rîdem. «ştii ce-am să fac? N-o să mai primesc nici un ziarist aici, că doar nu sînt un automat care scoate propoziţii la comandă…» De unde vine totuşi verva?… «Este o vervă care mă costă. Eu nu pot să fiu spontan, şi atunci spun într-o formă concisă ceea ce m-a preocupat sau mă preocupă încă.» şi cînd mai aveţi timp să fiţi şi «serios»? «Cînd dorm sau cînd stau cu tine de vorbă…»

Mă întreabă dacă am mai scris ceva la Învăţătura prin ¥nvecinare. Nu; încep să cred că nu poate fi scrisă atîta vreme cît ne mai învecinăm încă. E o formă a amintirii, un scurt manual despre cum trebuie să abordezi învă-ţătura. Or, asta e treabă de arheologie, de timp. «Cred că nu te-am învăţat nimic eronat pînă acum.» Aveţi vocaţie de profesor… «Crezi?… păi în puşcărie îmi ziceau domnule profesor.» Aţi avut, acolo şi aici, elevi buni? «Eu am considerat mereu partenerul de discuţie, chiar dacă era mult mai tînăr decît mine, drept prieten, iar nu elev. Nu-mi place să prăsesc în jurul meu subalterni mintali.» Respectaţi

libertatea lor… «Să ştii că cine a fost privat de libertate, într-un fel sau altul, se învaţă minte să mai mînce timpul şi libertatea altora.»

20 februarie 1991

A venit doctorul. Vin şi cîţiva prieteni; comentăm evenimentele politice; nu ştiu cine aduce vorba despre conceptul de «cultură mică». Ţuţea spune că nu există «culturi mici» — mici sînt oamenii care o fac. «O cultură trebuie să aibă două calităţi: să fie tipică şi să fie, aşadar, universală; altminteri, e un fenomen local.» Ceea ce înseamnă… «Ceea ce înseamnă că oamenii noştri de cultură ar trebui să fie tipici, adică aşa cum sînt, iar nu imitînd pe nu ştiu cine, şi să fie, astfel, universali.» Doctorul este îngrijorat de circulaţia proastă. Prietenii îmi sugerează să ieşim cu Ţuţea la plimbare. Se opune; nu se simte în stare. Amînăm pentru altă zi. După ce pleacă toţi, cu un glas amărît, îmi spune că se simte ca un obiect. Regretă starea asta de neputinţă şi faptul că nu mai poate primi pe nimeni în mod vertical.

Deschidem iarăşi discuţia referitoare la artişti şi artă. «Datorită capacităţii mele de abstracţie, n-am simţ artistic, plastic vorbind.» Dar în liceu vă plăcea geometria… «Da, dar ca model de ordine, iar nu ca frumuseţe. N-am geniul construcţiei plastice.» Camera unde stăm e foarte colorată… Se uită întrebător la mine. Asta e locuinţă de gînditor? «Asta e locuinţă de anahoret eşuat în Europa!»

Ziceaţi că viciul lui Cioran este cultivarea în exces a paradoxului; dar viciul dumneavoastră, acceptînd că există măcar unul, care este? «Viciul meu este cultivarea argumentaţiei logice.» E o deformaţie de funcţionar? «S-ar putea. La Ministerul Economiei Naţionale eram foarte grijuliu cu toate construcţiile mele, pentru că, spuneam eu, în Bucureşti trebuie să umbli două zile în galop cu calul pentru ca să găseşti un om prost!» Rîde. Îmi povesteşte o întîmplare dintr-un salon. «Zice o doamnă lui Cioran: domnule Cioran, dacă sînteţi atît de sceptic în ceea ce priveşte neamul românesc, v-am ruga să ne daţi o scriere legată de persoana dumneavoastră… dumneavoastră sînteţi turc? — să-mi explicaţi apariţia dumneavoastră, că nu mai înţeleg nimic!»

Mi-aţi povestit despre perioada de stînga. Bănuiesc că primeaţi şi scrisori, în urma articolelor dumneavoastră. «şi ce scrisori! Tovarăşe Ţuţea…» Rîde. «…Vă rog să insistaţi asupra tezei din articolul anterior… Semnează: un grup de muncitori din Constanţa. Ptiu! Tîmpit mai eram!» Dar nu regretaţi perioada aceea… «Nu regret. A fost o aventură; mi-am

dat seama că la stînga nu există decît dorințe umane, dar nici un adevăr.» Stînga v-a băgat şi la închisoare. «A fost pedeapsa lui Dumnezeu pentru nebunia din tinerețe; dar să ştii, eu am fost în tinerețe de extremă stîngă pentru că eram generos. Nu suportam mizeria. Nu de nebun, ca să fac carieră; din compasiune față de prăpădiți!» Iar prăpădiții v-au chinuit cînd au luat puterea. «Păi se spune: omul sărac, al doilea drac!»

În ciuda cultivării argumentației logice, discursul dumneavoastră face în mod constant apel la dogmă, la dogma înțeleasă ca revelație, ca izvor de libertate, iar nu la dogma înțeleasă peiorativ, profan. Apelul la dogmă îl văd la dumneavoastră, uneori, ca un apel disperat la stabilitate şi certitudine. «Păi dogma nu e utilă, ci liniştitoare şi consolatoare. şi Nae Ionescu făcea apel la dogmă. El ne-a învățat, după care au venit Crainic, Stăniloae şi ceilalți teologi…» Aveați, odată, un scurt text numit Libertatea ca dogmă. Ar merita discutată inversiunea: dogma ca libertate! «Dragă Radule, cînd ai să ajungi să iei teologia parte cu parte, dogmă cu dogmă, Sfînt Părinte cu Sfînt Părinte, atunci ți se va părea că ai intrat în patria libertății absolute. Îți închipui, pentru un întemnițat, ce înseamnă dogma Sfintei Treimi? — un adevăr de care nimeni nu se poate atinge profanator. În plină închisoare, un lucru de neatins! Aceasta este măreția şi libertatea dogmei.»

A venit mama; are nişte prăjituri şi mîncăm cîteva. Țuțea mai vrea una. Îşi aduce aminte cum o aştepta, copil fiind, pe maică-sa să vină de la oraş cu cofeturi. Îi spun mamei să se odihnească puțin. Țuțea propune să luăm în fiecare zi cîte zece prăjituri; se votează în unanimitate. Spune că, la o adică, să cerem o alocație de la buget!

Îmi repetă imaginea lui din copilărie, aşteptînd-o pe maică-sa; o consideră cea mai sugestivă amintire, mai sugestivă decît orice amintire, din orice altă vîrstă a vieții lui. De ce? — Nu-mi poate spune cu precizie, dar aşa simte.

Orice mare ieşire în cultură presupune o întreagă industrie menită a valorifica apetitul corpului social pentru o anumită valoare care se impune în acel moment. Mă gîndesc la paradoxul operei lui Țuțea: postumă în întregime — editorial vorbind —, această operă va crea o specie culturală nouă de paraziți ai minunilor. Se va încerca din toate putințele neputinței acestora să se ofere lumii o imagine Țuțea care poate nu va fi rea, dar nici bună. Se va crea un curent, o modă, un țuțianism ce îşi va contrazice, de la un punct, «întemeietorul»; traiectoriile postume au întotdeauna un grad de imprevizibilitate care,

oricum ar fi, frizează imprevizibilul neplăcut. Neplăcerea de neevitat vine din simplul fapt că lipseşte ochiul selector şi aprobator al autorului. şi aceste pagini vin într-o absență, dar poate că salvarea lor constă în faptul că se bazează, totuşi, pe o prezență, singura care ar trebui să ne intereseze şi la perpetuarea căreia ar trebui să lucrăm, dacă vrem ca actul nostru cultural făcut în umbra lui Petre Țuțea să nu semene cu o parazitare. Numai aşa.

22 februarie 1991

Avea un prieten, cerşetor, la Cluj. «Ce mai faci, Ioane? Bine — dar dumneavoastră, domnule Petrică? Tot cu ideile, tot cu ideile? Zicea cerşetorul că, dacă i-aş fi dat cîte un ban pentru fiecare idee care îmi venea, s-ar fi îmbogăţit!» Îmi povesteşte despre înscenarea securităţii, care l-a arestat în hol la Athenée Palace sub motiv că face speculă. Cu ce? Nu i-au răspuns; şi atunci şi-a adus aminte de Ioan de la Cluj: «cu idei, frate!… cu idei!»

Revine asupra sintagmei «om autonom». E sintagma care defineşte, în viziunea lui, tot spectrul larg al neputinţei spirituale, de la lucizi pînă la atei şi de la filozofi pînă la artişti panteişti. «Omul autonom în mod absolut, dragă Radule, ar trebui, pentru a-şi susţine autonomia, să se autoeduce, să se autohrănească şi să fie autofăcut, să izvorască el din el!»

Regretă că nu a avut familie. Îl întreb dacă totuşi nu crede că are o familie de spirit; nu e sigur. Dar aţi dori? Nu ştie ce să răspundă; nu-i place subordonarea mintală. Dar e vorba de comuniune, nu de o ierarhie care să determine relaţii de subordonare. De ascultare şi învăţare, nu de subordonare… Speră ca măcar postum ceva tot să se prindă de generaţia nouă. «Generaţia ta e cea mai potrivită pentru o prefacere fundamentală şi pentru o ieşire în universalitate; a noastră a fost zănatică rău. A debutat în euforia realizării României Mari şi a murit în închisorile comuniste. Ne-a pedepsit Dumnezeu că nu am ştiut să ne bucurăm cum trebuie… dar voi, care nu aţi trecut prin închisori, ştiţi cum arată şi cei care închid şi cei închişi. Aveţi o perspectivă totală.» Dar ne lipsesc îndrumătorii, învăţătorii! «şi ce dacă? Mergeţi la biserică, scotociţi bibliotecile, stoarceţi pe cîte unul ca mine, dacă aveţi noroc să-l întîlniţi, şi pînă la urmă tot trebuie să vină cineva…»

Ascultăm muzică; îl întristează un pasaj. Spune că tristeţile muzicale sînt cele mai durabile, deoarece se bazează pe ecouri, pe reverberaţii sonore, iar nu pe structuri fizice, materiale; amintirea Ideilor.

Afară ninge. «Să ştii că m-am gîndit serios la ultimul pasaj comentat din Platon.» Închid fereastra. Fulgii se depun încet pe contururile balconului. «Cred că Platon a intuit cel mai bine jalea omului, neputincios în faţa esenţelor.» Poate că tînjea după întrupare, ce ziceţi? Ninge din ce în ce mai dens. «Poate. Dovadă imaginea grotei: ar fi dorit poate şi el să

fie martor al unui rug aprins care să nu ardă.» Vîntul răscoleşte stratul subțire de zăpadă. Se fac mici fuioare care punctează ici şi colo aerul, ca nişte copaci răzvrătiți. «Dar să ştii că, pînă la urmă, toți anticii au un defect de principiu…» Ninsoarea se linişteşte. Ninge calm. «Smerenia!» Dar asta e o virtute creştină… «Tocmai de aceea: nu au ştiut să intuiască decît în planul ideilor, dar nu şi în cel moral.» Ninsoarea încetează. Cîte un fulg, întîrziat, rătăceşte după un loc unde să se aşeze.

25 februarie 1991

Povesteşte: «Veneam odată cu mama de la cîmp şi în faţa noastră mergea o femeie care ducea un copil în spate, mai şi torcea şi făcea şi alte treburi. Eu zic: mamă, de ce face aia atîtea lucruri? Zice: se află şi ea în treabă!» Rîde. «Cine nu are pasiune terminologică — riscă să se afle în treabă.» Aflarea în treabă este isprava omului neputincios… «De fapt, eu am făcut o glumă pe care nu mi-o mai permit: aflarea în treabă ca metodă de lucru la români! Nu-mi mai permit asta fiindcă nu vreau să fac ironie, deoarece ironia este stil de amurg alexandrin.»

Povesteşte: «A venit odată un franţuz la noi, cu nişte maşini, iar una nu funcţiona tocmai cum trebuie. Dar românul zice: merge şi aşa! Trebuie să scăpăm de acest „merge şi aşa“; că „merge aşa“ înseamnă că merge oricum. Nu oricum, nu oriunde, nu oricînd şi nu orice.»

Îmi zice că nu vede în toleranţă decît o formă degenerată a libertăţii. Am pierdut exactitatea pe care o aveaţi în generaţia dumneavoastră; eraţi mai apropiaţi de nemţi. «S-ar putea să ai dreptate.»

Tare sînt singur, Doamne, şi pieziş! — recită psalmul şi adoarme. După o oră, se trezeşte şi mă strigă: «Uite, dragă Radule, am avut un vis… Se făcea că merg pe un drum lung, lung tare, şi doream mult de tot să ajung într-un loc, nu ştiu care anume… şi întîlneam oameni pe drum, cărora le ziceam să-mi spună cum să ajung mai repede. Nimeni nu ştia cum se ajunge mai repede. Cînd deodată, vorbind cu un drumeţ, apare un ins care îmi spune că ştie el o scurtătură. Am plecat cu el… şi aici s-a oprit visul. Ce-o fi asta? Mă învecinez, fără să ştiu, cu un eveniment care se va întîmpla sau care s-a şi întîmplat deja, sau…?»

Discutăm despre libertate. Nu o acceptă ca termen teologic; Biserica nu e sediul libertăţii în sensul ei democratic, ci al libertăţii fără alternativă: Dumnezeu. Oare de aceea ateii se numesc liber-cugetători? «Se poate. Au impresia că, atei fiind, sînt mai liberi…»

Îmi descrie o imagine din copilărie, cînd mergea cu mama de mînă. Se simţea în siguranţă. Uneori, plecau de dimineaţă de-acasă, de foarte de dimineaţă, şi adormea pe drum. Cînd nu mai simţea mîna mamei ţinîndu-l, se trezea speriat.

Peste o săptămînă, Ţuţea se va interna la spital. Boala necesită un tratament mai îndelungat. Îi pare rău că ne despărţim. ţine să-i promit că voi veni cît de des la el, la spital. Îi promit. Îmi strînge mîna; mă trezesc, speriat.

*

¥n lumea spiritului, nebunia pentru o idee sau o stare sau o credinţă îmbracă forme aproape monahale, de lepădare de sine, de uitare. Îmi aduc aminte cum, la Spitalul Christiana fiind, Ţuţea îşi formase un grup de auditori. Era o călugăriţă extraordinară, Maria, care intuise perfect ritmurile şi capriciile lui Ţuţea şi care, în felul acesta, îi era de mare ajutor. Într-o zi am fost la el în vizită, împreună cu un prieten. Slăbise şi durerile de cap erau atroce; cu ochii mari, de durere şi aşteptare, mă privea avid după o consolare — sau după un remediu. «Să mă duci acasă, Radule!» Dar nu vă simţiţi bine aici? «Nu; parcă sînt închis.» Tratamentul… «Ce tratament? Eu nu sînt bolnav, ci sînt bătrîn… or, asta nu se vindecă, ci se întreţine!» Prietenul cu care venisem îi pune o întrebare confuză — şi incitantă, în felul acesta, pentru gîndirea atît de precisă a maestrului. Domnule profesor, medicamentele…. O soră medicală îi pune în mînă un pumn de pastile şi îi dă un pahar cu apă. Cu un gest şovăitor îşi bagă pastilele în gură, cînd deodată este atras de întrebarea prietenului: «Ce, domnule?…» Urmează un răspuns înflăcărat, argumentat. Am revăzut pentru ultima oară cum se ridică turnul de cetate: abrupt, fără tatonări sau opriri; cu pastilele rătăcind speriate în gură, înghesuite de cuvintele ce nu mai ţineau seama de prezenţa lor, Ţuţea uitase de sine, lansîndu-se spre celălalt cu toată fiinţa. Întreg, plin; bucuros, parcă… Într-un sfîrşit, sora îi aminteşte de medicamente. «Care medicamente?» Pentru durerile de cap… «Care dureri?…» Răpit în întregime de lumea aceea, adormise parcă pentru aceasta, trezindu-se aici doar din necesitatea de a nu contrazice legea gravitaţiei.

Multe lecţii a mai ţinut, cred, Ţuţea în spital. Între un pahar cu apă şi un pumn cu medicamente, discursul său îşi păstra o independenţă uimitoare, aducîndu-ne şi pe noi în lumea lui, răpindu-ne din intervalul mohorît ce se întinde, pentru fiecare, între un pahar cu apă şi un pumn de medicamente…

6 octombrie 1991

Ţuţea a împlinit astăzi 89 de ani. Nu dă importanţă evenimentului, însă vin cîţiva tineri care încearcă să-i ofere o bucurie pe care el nu o are. Vîrsta nu-l bucură; vîrstele lumii da, însă nu a lui, care se simte din ce în ce mai depăşit de ritmurile unei vieţi pe care n-o mai poate umple cu prezenţa lui organizatoare, ci doar cu o prezenţă contemplativ-meditativă. Dar cît de mult înseamnă încă această prezenţă…

*

Ultima scrisoare către prieteni:

Trăiesc o insuportabilă însingurare. Mă situez în pustiu şi am impresia că cetatea toată a plecat într-un nedeterminabil concediu. Nu mă pot sprijini decît pe Dumnezeu, care niciodată pînă acum nu a fost atît de prezent. Mă văd trăind într-un spaţiu sacralizat de atotstăpînitoarea Biserică creştină. Nu mă jenez să consider toate disciplinele minţii umane roabe ale teologiei, fiindcă în ele nu apare Absolutul: Dumnezeu. Fără Absolutul divin, tot ce există ne îndeamnă să-l gîndim ca neavînd nici un sens. Am fost totdeauna neliniştit, în lumea fenomenală în care am trăit, de întrebarea: de ce există această lume? şi de ce nu se poate explica imposibilitatea gîndirii de a formula lumea în mod exhaustiv? Acea consolatio magna a lui Boethius nu e concludentă, neavînd caracter religios. Fără religie omul rămîne un animal raţional şi muritor care vine de nicăieri şi merge spre nicăieri. Absolutul religios creştin ne scoate din neliniştile infinitului şi nedeterminării, deoarece ideea de limită, trăită de om în univers, nu poate fi depăşită decît religios. Ce dezgustătoare mi se pare înlocuirea ritualului mistic cu speculaţii aleatorii! În orice aulă se discută comod, util sau eronat, niciodată setea de definitiv neputînd fi satisfăcută.

Mă opresc din avalanşa de gînduri la formula: «a şti», la scară umană, poate fi folositor, dar în nici un caz mîntuitor.

Ce pustiu ar fi spaţiul dacă n-ar fi punctat de biserici!

Petre Ţuţea

Semne

Uneori, cultura se bucură. Iar bucuria ei din smerenie vine, fără zgomot, paşnic, ca o sărbătoare în timp de război… Sînt oameni ai spiritului care, în cultură fiind, fac toate cele neobişnuite culturii: tac, se smeresc, nu se agită, nu proclamă, nu incriminează, ci pur şi simplu există — monumental. Cu o măreție de zvon, în cultura secolului nostru Petre Țuțea are caracteristicile duhului: există fără să se fi manifestat. Nu a putut şi nu a avut cum să se manifeste în ultimele decenii. Cînd îi iei omului mişcarea, nu-i rămîne decît şederea, iar cei mai buni fac din aceasta minunat prilej de gîndire. Gîndind şi stăpînind prin gînd, sînt asceții culturii contemporane, pustnici care s-au rugat pentru mîntuirea ei.

Raportul nostru cu lumea a fost mereu unul de învecinare. Am avut o poziție contemplativ-defensivă care ne-a permis supraviețuirea. Însă această învecinare nu presupune numai pasivitate ori numai defensivă, ci şi luptă, formă publică de angajare, într-un cuvînt: învățătură. Am învățat la început din învecinarea cu alții, cu romanii sau cu turcii, am învățat învecinîndu-ne cu marile puteri ce ne stăteau în jur şi, se pare, a venit vremea să învățăm învecinîndu-ne cu noi înşine; Țuțea este unul dintre puținii care, astăzi, ne îndeamnă la acest fel nou de învecinare, singurul capabil să ne asigure identitatea şi universalitatea în acelaşi timp.

Via,ta

Tot ce se ştie despre Țuțea se ştie din întîmplare.

S-a născut la 6 octombrie 1902, în satul Botenii de Muscel, avînd în urmă un şir de străbuni preoți, el apărînd, printre livezile muscelene, ca fruct ultim al harismei acestora. Liceul îl face în parte la Cîmpulung-Muscel, în parte la Cluj; tot la Cluj face şi Facultatea de Drept, unde îşi ia titlul de doctor în ştiințe juridice.

Se instalează la Bucureşti, lucrînd în Ministerul Economiei Naționale. Face mai multe călătorii diplomatice — la Berlin, Budapesta şi Moscova; este mediatorul celui dintîi tratat economic între Regatul României şi noua putere sovietică. Prieten cu Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, Constantin Noica, Petre Pandrea şi alții, colaborează la revista Cuvântul a lui Nae Ionescu, în timp ce la Cluj, în studenție, fiind de stînga, colaborase la reviste socialiste. Citeşte îndelung şi temeinic, abordînd zonele clasice ale culturii. Îşi face în epocă un renume de om de spirit şi adîncime.

Primii ani de după terminarea celui de-al doilea război mondial şi începerea războiului comunist cu valorile şi adevărul îi traversează relativ bine. Anchetat de mai multe ori, după obiceiul vremii, este arestat definitiv în 1956. În temniță avea să se convertească la creştinism… Parcurge întreg spațiul concentrațional, de la Malmaison pînă la Aiud, Jilava şi Ocnele Mari; ține conferințe, inițiază, dezbate, ascultă, dialoghează. Mulți îşi vor aminti de întîlnirea, în închisori, cu Țuțea. Un țăran este întrebat de ce stă pe lîngă el: înțelegi ceva? — Nu, dar e o grozăvie! Tot de domeniul grozăviei şi al mărturisirii ține şi vestita predică de la Aiud, în care, timp de trei ore, face o vastă paralelă între Platon şi Hristos, între păgînism şi creştinism, arătînd superioritatea religiei bazate pe actul mistic al Întrupării. Bătut, umilit, înjosit, trece prin toate apele tulburi ale prostiei. Timp de şaizeci de zile, la Ocnele Mari, stă în anticamera torturii; nu intră însă, deoarece în ziua stabilită un deținut scapă din mîinile gardienilor, sparge geamul şi țipă: săriți, fraților, că ne omoară! Conducerea închisorii are teamă de o eventuală mişcare a populației din Ocnele Mari şi opreşte torturile. Dar încep izolările… Este eliberat în anul de grație 1964.

Locuieşte pe unde poate, pe la prieteni, pînă ce, cu ajutorul unui tînăr care îi era «student» în Cişmigiu, reuşeşte să se mute într-o garsonieră, la etajul opt, foarte aproape de parcul preferat. Publică în Familia de la Oradea cîteva fragmente din Teatrul seminar, iar în revista Arta un eseu despre Brâncuşi. I se interzice apariția în presă. Publică, sub pseudonimul Petre Boteanu (la Gândirea semnase Petre Marcu), eseul Filozofia nuanțelor şi Despre Socrate. Are o intensă activitate «didactică»: se plimbă cu tineri în Cişmigiu, învățîndu-i ce diferențe există între lumina soarelui în amurg şi la răsărit, între prostie şi spirit, între necredință şi credință. Lucrează prin dictare sau prin grea scriere cu mîna proprie, bolnavă, la cîteva eseuri mai întinse. Pentru a se putea întreține, este trecut ca membru al Fondului Literar al Uniunii Scriitorilor. Dar în ce post să vă trecem, domnule Țuțea? — «Pe post de Socrate!»

În mai multe rînduri, securitatea îi confiscă manuscrisele; alte pagini sînt date spre păstrare prietenilor. Risipeşte cu dărnicie spirit, într-un gest de însămînțare cosmică. Pe toți cei care se întîmplă să-i treacă pragul sau să-l întîlnească îi învață cele două cuvinte-cheie ale verticalității: creştin şi român. Suspectat, urmărit, chestionat, le zîmbeşte tuturor, arătînd puterii o enormă bunăvoință şi scuzîndu-i nesfîrşita prostie. I se înscenează o delincvență:

este arestat în holul hotelului Athenée Palace, sub învinuirea de speculă, fireşte nedovedită. În decembrie 1989 este păzit de doi soldaţi, pentru a se preîntîmpina un eventual atentat.

Ajunge, în urma unor interviuri televizate, în centrul atenţiei. Cucereşte şi farmecă lumea gazetărească, şi nu numai pe aceasta. Primeşte în medie, pe zi, opt-zece ziarişti şi de două ori mai mulţi vizitatori… Trăieşte cu aceeaşi pensie de la Uniune ca şi mai înainte. Prezent în presă din ce în ce mai mult, începe să se vorbească despre un eventual ţuţism.

Apele se liniştesc, gazetarii devin tot mai rari. Boala îşi face apariţia. În prima jumătate a ultimului an de viaţă locuieşte cu un tînăr care se străduieşte să-i fie de folos. A doua jumătate, pînă la moarte, este internat la Spitalul Christiana. I se iau şi aici interviuri; îşi formează un nou grup de «studenţi», dintre cei internaţi, călugări, maici, medici sau ţărani. Îi iartă pe cei care l-au chinuit. Moare la 3 decembrie 1991, dimineaţa. Este înmormîntat la Boteni, de ziua Sfîntului Nicolae, drumul spre locul de pace făcîndu-l într-un car tras de boi. Puţini oameni în jurul pămîntului proaspăt: unii neştiind, iar alţii neputînd probabil să vină… Însă mulţi fulgi, multă cernere din ceruri, el, Petre Ţuţea, trecînd desigur cu bine prin vămile văzduhului.

Opera

Opera, urmînd rigorile spirituale ale modelului, nu trebuie să ne trimită la ea însăşi, nici chiar la cel care a scris-o, ci la Cel care a făcut posibilă lumea în care ea a apărut.

Ţuţea nu a visat să aibă operă, însă se vede treaba, cum se întîmplă în poveşti, că Dumnezeu dă cui nu cere — iar Ţuţea nu a cerut niciodată. Tot ceea ce a scris are o motivaţie de cronicar: s-a simţit dator să fixeze în memoria scrisă evenimente şi idei care au traversat cerul vremii sale. Paginile dictate vin şi ele dintr-o altă preocupare decît cea de scriitor; sînt pagini mărturisitoare, în care nimeni nu va găsi noutăţi, în nici un domeniu; sînt pagini de reafirmare, de adunare şi sistematizare a unor adevăruri spuse deja, dar care trebuiesc mărturisite, proclamate din nou, spre ţinere de minte…

Opera lui Ţuţea se plimbă pe stradă. Dacă întîlniţi, uneori, cîte un tînăr închinîndu-se în faţa bisericii şi arătînd spre dumneavoastră priviri în care vă oglindiţi, sau cîte un tînăr cufundat în lectură, în cine ştie ce săli friguroase de bibliotecă, sau cîte un om trecut de mult de tinereţe, dar cu o vajnică articulare pe care numai suferinţa o dă, ei bine, să ştiţi că, aşa fragmentară cum pare la prima vedere, aţi avut de-a face cu opera lui Petre Ţuţea.

Este o operă-mărturisire; o trăire în celălalt; o operă imediată. Ţuţea a avut oroare de operele lansate în hăul unui public impersonal. Apostolică, mărturisitoare, opera lui e propovăduire faţă către faţă. Cei mai mulţi creatori trăiesc prin mandat artistic, într-o relaţie în care se cunoaşte expeditorul, dar nu se ştie nimic despre destinatar; opera valabilă se bazează pe Adevăr şi, pe Adevăr bazîndu-se, ea se bazează pe Persoană, pe calitatea de persoană a adevărului. De aici vorbirea către celălalt, către persoana aproapelui, iar nu către impersonalul departelui. O operă se naşte din învecinare, dacă vrea să se constituie într-o învăţătură. Într-o lume antiaxiologică, răsturnată, orice posesor al adevărului trebuie să-l mărturisească testamentar; de aceea, discursul lui Ţuţea abundă în formule precise, care nu lasă loc echivocului semantic sau ideatic. Fiind mărturisitoare, opera ce se bazează pe acest fel de discurs vizează altceva decît satisfacerea cerinţelor estetice: e o operă ce se vrea cale spre mîntuire. Cînd se întîlnesc, în Pateric, un călugăr bătrîn cu unul tînăr, cel tînăr îi cere cuvînt de folos sau cuvînt de învăţătură, iar cel bătrîn, învecinat prin rugăciune şi post cu Dumnezeu, îl dă scurt, testamentar. Opera lui Ţuţea e cuvîntul de învăţătură de care avea şi are nevoie cultura românească în trecerea ei de la subterană la lumină, de la impersonal la personal, de la zbatere şi îndoială la credinţă şi certitudine.

Opera lui Ţuţea, cîtă se află în oameni sau în pagini scrise sau în benzi înregistrate, se conturează în jurul unor titluri sugestive prin ele însele: Tratat de economie politică, Tratat de antropologie creştină, Introducere la teatrul seminar, Teatrul seminar, Comentarii la Platon, Comentarii la Kant, Dialoguri (Bios, Eros şi altele), Reflecţii religioase asupra culturii, Socrate, Mircea Eliade, Filozofia nuanţelor, Introducere mistică în filozofia modernă.

Abordînd fundamentalul şi neavînd nimic comun cu conjunctura, primirea operei lui Ţuţea se face în plină aşteptare… Domol, ca o apă între două dealuri, curgerea ideatică tîrzie aşteaptă soarele, pentru ca, în momentul intrării în mare, să-şi poată arăta toate irizările, altminteri invizibile. O operă trebuie aşteptată, iar nu tolerată. Persoană-creator către persoană-primitor, opera e o relaţie filială, de întregire a unei familii spirituale; cine vrea să afle ceva profund din valenţele spiritualităţii româneşti trebuie să aştepte, testamentar, pînă ce ultimul lucru îşi va fi aflat soarta viitoare. E modul de a intra în

mînăstirea cugetului românesc — trecînd pe sub poarta arcuită, într-o plecăciune în fața bisericii din mijloc, pînă la care se așterne drumul de piatră al adevărului şi simplității.

O creație a spiritului e altceva decît un produs. Ea presupune un cadru, o lume pregătită în aşa fel încît să-i primească rigorile. Spiritul se întrupează numai după un şir lung de profeți, care primenesc şi pregătesc lumea cu ideea minunii… Cei treisprezece ani de temniță şi convertire au pregătit lumea românească pentru primirea mărturisirii lui Țuțea, pe care o numim, convențional, operă: o operă deloc comodă, cum nici întrupările nu sînt comode şi nici uşor de acceptat; o operă care ne demonstrează finitudinea noastră autonomă şi mizeria acceptării acesteia, care ne arată vinovăția fundamentală ce o avem față de cer şi față de dumnezeirea din noi. Daimonul operei lui Țuțea este dorința mutării din loc a cețurilor interioare.

Cuvînt de învățătură, opera lui Țuțea e cuvînt de dojană, cuvînt de iertare; depinde de noi cîtă dojană şi, mai ales, cîtă iertare ne va da opera aceasta.

Sistemul

Fără să-şi propună să aibă operă, Țuțea nu şi-a propus să aibă nici sistem. Cu toate acestea, putem vorbi despre un sistem Țuțea în măsura în care acceptăm definiția pe care el o dădea sistemului — că adevăratul sistem e cel care adună neliniştile omului şi le aduce, spre rezolvare, cerului. Iată de ce, cînd vorbim despre sistemul lui Țuțea, nu putem vorbi decît despre credința lui. Creştinismul e sistemic prin definiție; coerent, escatologic, creştinul probează, conştient sau nu, funcția sistematizatoare şi recuperatorie a creştinismului; hristocentrismul e modelul de sistem cu garanții în absolut. Creştin, Țuțea se bucură de avantajul sistemic al credinței sale: pentru el, sistemul nu e valabil dacă nu-l mîntuie pe cel care-l construieşte. Fără această finalitate, sistemul rămîne o inutilă şi sinistră construcție, prin care bîntuie de la un capăt la altul stihia îndoielii, a putrefacției şi mizeriei. Forțînd puțin lectura teologică a termenului de sistem, putem spune că sistemul, de fapt, nici nu se construieşte — ci se dă; e un har, e un talant, şi numai în această accepțiune gîndirea lui Țuțea poate fi identificată, fără temere, cu un sistem.

Sistemul Țuțea e un sistem creştin. Mai mult, un sistem creştin ortodox, cu elemente vădite de mistică răsăriteană şi meditație athonită. Într-o eventuală istorie a cugetării româneşti, sistemul Țuțea ar putea fi definit, în stil călinescian, ca un sistem mînăstiresc de

gîndire, alături de cel al lui Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu, Nichifor Crainic ori Constantin Noica.

Vorbind despre o înghețare sistemică şi despre neputința de a mai gîndi în afara limitelor sistemelor existente, Țuțea intuia, ca singură posibilitate de construcție ideatică, mărturisirea.

Apariția gîndirii creştine în traseul său spiritual a fost înregistrată de Țuțea în închisoare, acolo unde doar învecinarea cu Dumnezeu mai putea să dea învățătura salvării, restul învecinărilor — cu celula, cu gardienii sau cu torționarii — nefiind altceva decît un continuu îndemn la disperare. Cultural, încreştinarea lui Țuțea a avut la bază o receptare foarte curată, țărănească, a valorilor spiritului. Aparținînd unei generații culturale de vîrf, avînd acces la toate izvoarele, Țuțea a experimentat copios binefacerile conceptului, ajungînd în cele din urmă la limitele gîndirii autonome; conceptul se vădea a fi o mîntuire pe termen scurt, un bulevard ce sfîrşeşte într-o groapă. Printre ruinele conceptului, colindînd în speranța găsirii unei zidiri întregi, Țuțea a aflat zidirea trainică, de altă esență, a Bisericii, singura capabilă să răspundă întrebărilor acumulate prin cultură.

Gîndirea lui Țuțea e o permanentă tensiune a trecerii de la concept la dogmă, de la îndoială la certitudine. Conceptul te salvează din naufragiu, aruncîndu-te pe o insulă, unde mori după ce un timp ai avut nebunia să te crezi salvat, nefăcînd nici un semn vaselor ce treceau spre continent; dogma te salvează, aducîndu-te pe continent, punîndu-ți pămîntul Împărăției lui Dumnezeu sub picioare.

Creştinismul este starea ontologică normală a omului; dogma e revelație, înțelepciune divină. Țuțea a perceput dogma în semnificație ei vie, de adevăr revelat, văzînd în ea unicul mijloc de redare a libertății spiritului: dogma eliberează, nu constrînge; infinita dumnezeire nu are cum să mărginească sau să constrîngă… Țuțea a defrişat unele geometrii, deosebind între interesant şi adevărat, neputință şi libertate. Gîndirea lui marchează permanent aceste distincții, le probează mereu.

Există cîteva cuvinte cu valoare orientativă în gîndirea lui Țuțea. Aş încerca să schițez un început de Glosar al cuvintelor de învățătură:

Iisus Hristos — «eternitatea care punctează istoria»;

dogmă — adevăr revelat ce oferă omului libertate şi certitudine;

revelație — formă de dialog învățătoresc, pedagogic, între persoana umană şi persoana divină;

sfințenie — fruntea tablei valorilor la care are acces omul;

mîntuire — intrare în Împărăția lui Dumnezeu;

concept — aproximație rațională, autonomă, cu trimitere în hățişul neputinței şi incertitudinii;

sistem — formă ordonată de a aduce în fața lui Dumnezeu neliniştile şi nelămuririle spiritului uman;

român — formă lingvistică şi spirituală de a aduce laudă lui Dumnezeu.

Toate cuvintele-cheie de mai sus, la care se mai adaugă şi altele, au stat la baza învățăturii pe care Țuțea o transmitea tuturor acelora care se întîmplau să-i fie în învecinare, pentru un timp mai lung sau mai scurt. O gîndire îşi verifică valabilitatea atunci cînd învață pe alții; gîndirea lui Țuțea e, prin însăşi esența ei creştin-mărturisitoare, o învățătura destinată celuilalt. De aceea, nu am fost mirat văzînd că majoritatea dedicațiilor de pe cărțile din biblioteca lui cuprind cuvintele maestru şi discipol. Cineva îi scrie: «Marelui domn Petre Țuțea, cu iubire de discipol…»; altcineva: «Domnului Petre Țuțea, ilustrul magistru, al creştinilor îndrumător…»; altcineva: «Domnului Petre Țuțea, iubit părinte sufletesc al meu şi al multora…»; altcineva: «Domnului nostru Profesor…»; iar altcineva: «Omagiu, admirație şi recunoştință domnului Petre Țuțea, magistrul iubit al generației noastre tinere. În prezența sa binecuvîntată ne-am format ca luptători, creştini şi români toți cei care ne-am simțit în stare de acest fapt…»

¥nsemne

Însemne multe a lăsat Petre Țuțea prin viață; amintiți-vă de tînărul închinător sau de cel din bibliotecă… Nu s-a considerat niciodată în măsură să aibă discipoli, dar nemăsura lui smerenie se cheamă, şi cîte nu învață cineva de la un smerit…

Pentru mulți, Judecata de Apoi e prima formă de dialog şi de învecinare cu Dumnezeu; dar sînt oameni, ca Petre Țuțea, care o viață întreagă au corespondat şi s-au învecinat cu Dumnezeu în încercarea de a intra în zona certitudinilor. Dintotdeauna, Țuțea a vorbit, iar el vorbea, în general, pe două registre: cînd cu oamenii, cînd cu Dumnezeu. Vorbirea cu oamenii era o cale de eliberare a ceea ce se structurase pînă atunci, pentru a face loc noilor

geometrii, nu esențial diferite de cele dinainte, dar altminteri, mai frumoase poate, oricum — altfel. «Filozofia nuanțelor», spunea el; un exercițiu al valabilității, al revenirii la dogmă. De aici, permanenta tensiune a trecerii de la conceptul uman, finit, la dogma nesfîrşită, dumnezeiască. Drumul de la concept la dogmă era, în fapt, drumul de la Bibliotecă la Biserică. Petre Țuțea mergea des pe acest drum, însoțit de Kant şi Maxim Mărturisitorul, de Sfîntul Apostol Pavel şi Iustin — Martirul şi Filozoful, deopotrivă. Îşi punea pălăria largă în vîrful făpturii lui înalte şi, cu seninătatea bucuroasă a înțeleptului, străbătea drumul; uneori, şi din fericire nu rar, mergea împreună cu alți oameni, tineri mai ales. Îi învăța şi le povestea, determinîndu-i să accepte un alt ritm, o altă învecinare, o altă Realitate. Țuțea a murit într-o dimineață, pe cînd se pregătea să plece de la Bibliotecă spre Biserică, a murit pentru că era deja în Biserică, iar Dumnezeu vroia să-L aibă cu Sine mereu…

Învățătură prin învecinare, lecție despre cum să te uiți spre cer şi cum spre pămînt, vecinătatea cu Petre Țuțea, oricît de scurtă, reprezintă pentru cine vrea să învețe ceva din ea un mod de recapitulare a istoriei mîntuirii omului şi de reafirmare a necesității de a intra în Biserică şi în ritmul ei liturgic.

Cuprins

[Cuvîntul editorului pagina 5]
Jurnal 6 octombrie 1990–6 octombrie 1991 pagina 7
Epilog pagina 187
¥nvățătura prin ¥nvecinare pagina 191

Apărut 1992

Culegere şi paginare pe calculator HUMANITAS

Imprimat la Regia Autonomă a Imprimeriilor

Imprimeria CORESI, Bucureşti, ROMÂNIA

Conversie în format Winword 2.0 IBM-PC:

Ioan-Lucian MUNTEAN (muntean@physics.pub.ro).